

АДВОКАТСКИ ПРЕГЛЕД

Издание на Висшия адвокатски съвет

БРОЙ 4

ЮЛИ/АВГУСТ
2026

Висш адвокатски съвет
Адвокатски презлед
Брой 4 / юли – август 2026

© Таня Градинарова, автор, 2026

© Ани Митева, автор, 2026

© Симона Колева, автор, 2026

© Марина Дрънкова, автор, 2026

© Яна Арзиропулос, дизайн на корицата и оформление, 2025,
2026

ISSN 1313-7204

Съдържание

Встъпление

Разноски за касационно обжалване при
недопуснат касационен контрол по касационни
жалби на насрещните страни

Таня Градинарова

Относно тълкувателно дело № 1/2026 г. на
общото събрание на Гражданската колегия на
Върховния касационен съд

Ани Митева

Оценка на риска по чл. 15, ал. 4 ЗЗДН,
ориентирана към детето

Симона Колева

Разноските като инструмент за процесуална
политика. Функционален и сравнителноправен
анализ

Марина Дрънкова

ВСТЪПЛЕНИЕ

Брой № 4/2026 на списание „Адвокатски преглед“ е посветен на актуални проблеми от материята на гражданското право, семейното право и гражданския процес. Две от публикациите са насочени към анализ на противоречива практика на съдилищата, довела до образуването на тълкувателно дело № 3/2025 г. по описа на Общото събрание на съдиите от Гражданската и Търговската колегии на ВКС относно разпределението на отговорността за разноски при касационно обжалване в хипотезата на подадени две касационни жалби от насрещните главни страни, по които касационният контрол на обжалваното въззивно решение не е допуснат, както и тълкувателно дело № 1/2026 г. на Общото събрание на гражданската колегия на ВКС относно материалноправни предпоставки за правото на Държавата на отнемане на незаконно придобито имуществото по ЗОНПИ. Отделно изследване разглежда липсата на стандартизирани инструменти за оценка на риска за децата, пострадали от насилие в контекста на чл. 15, ал. 4 от ЗЗДН. В този брой е поместена и студия, съдържаща функционален и сравнителноправен анализ на отговорността за разноски в гражданския процес. Автори в настоящия брой са: доц. д-р Таня Градинарова (адвокат, член на Софийска адвокатска колегия), гл. ас. д-р Ани Митева (адвокат, член на Софийска адвокатска колегия), Симона Колева (съдия в Районен съд – Перник), Марина Дрънкова (адвокат, член на Пловдивска адвокатска колегия).

От редакционния съвет

РАЗНОСКИ ЗА КАСАЦИОННО ОБЖАЛВАНЕ ПРИ НЕДОПУСНАТ КАСАЦИОНЕН КОНТРОЛ ПО КАСАЦИОННИ ЖАЛБИ НА НАСРЕЩНИТЕ СТРАНИ

Таня Градинарова*

Резюме: С Разпореждане от 20.06.2025 г. на Председателя на Върховния касационен съд (ВКС) е образувано **тълкувателно дело № 3/2025 г.** по описа на Общото събрание на съдиите от Гражданската и Търговската колегия на ВКС. Вторият от поставените за тълкуване въпроси е свързан с разпределението на отговорността за разноски при касационно обжалване в хипотезата на подадени две касационни жалби от насрещните главни страни, по които касационният контрол на обжалваното въззивно решение не е допуснат. Настоящата статия има за цел да предизвика дискусия и коментар по поставения пред върховните съдии в обхвата на тълкувателното дело втори въпрос¹ и да обоснове предложение от автора за негов отговор.

Ключови думи: касационно обжалване; касационни жалби от насрещни страни; адвокатско възнаграждение; отговор на касационна жалба; недопуснат касационен контрол на въззивно решение.

* Адвокат, член на Софийската адвокатска колегия, д-р по граждански процес, доцент по граждански процес в Юридическия факултет на Университета за национално и световно стопанство.

¹ Статията включва част от изложението в становище на Висшия адвокатски съвет по втория въпрос от тълкувателно дело № 3/2025 г. по описа на ОСГТК на ВКС, подготвено от автора.

COSTS OF A CASSATION APPEAL WHERE A CASSATION REVIEW OF THE OPPOSING PARTIES' APPEALS HAS BEEN DISMISSED

Tanya Gradinarova

Abstract: By Order dated 20 June 2025 of the President of the Supreme Court of Cassation, interpretative case No 3/2025 was initiated in the records of the General Assembly of Judges of the Civil and Commercial Divisions of the Supreme Court of Cassation. The second question referred for interpretation concerns the allocation of liability for costs in cassation proceedings where two cassation appeals have been lodged by the opposing principal parties, in respect of which cassation review of the contested appeal judgment has not been permitted. The purpose of this article is to stimulate discussion and commentary on the second question posed by the Supreme Court judges in the context of interpretative case No. 3/2025 and to set out the author's proposed answer to it.

Keywords: cassation appeal; cassation appeals by opposing parties; attorney's fees; response to a cassation appeal; refusal to allow cassation review of an appeal judgment.

I. УВОД

В периода след влизане в сила на действащия Граждански процесуален кодекс (ГПК) се натрупа богата съдебна практика, включително по отношение на разпоредби, които въведоха нови моменти в уредените в кодекса производства. За съжаление, в доста от случаите тази практика е противоречива и поставя на вниманието на Върховния касационен съд (ВКС) необходимостта от уеднаквяването ѝ чрез тълкувателните му правомощия по чл. 124, ал. 1 от Закона за съдебната власт. С Разпореждане от 20.06.2025 г. на Председателя на **ВКС** е образувано **тълкувателно дело № 3/2025 г.** по описа на Общото събрание на съдиите от Гражданската и Търговската колегия (ОСГТК) на ВКС.

Вторият от поставените за тълкуване въпроси в рамките на тълкувателното дело гласи: „Дължат ли се разноски по смисъла на чл. 36 от Закона за адвокатурата² във връзка с чл. 78, ал. 3 от Гражданския процесуален кодекс за заплатено адвокатско възнаграждение за изготвен отговор на касационна жалба на насрещната страна, когато и двете страни са подали касационни жалби, по които не е допуснато касационно обжалване?“.

Настоящата статия представя виждането на автора в отговор на този поставен за тълкуване пред върховните съдии въпрос³.

II. ПРОТИВОРЕЧИВА СЪДЕБНА ПРАКТИКА, СТАНАЛА ПОВОД ЗА ОБРАЗУВАНОТО ТЪЛКУВАТЕЛНО ДЕЛО

По поставения за тълкуване пред съдиите на ОСГТК на ВКС втори въпрос е налице противоречива съдебна практика на ВКС, проучена задълбочено от Аналитичното звено на ВКС и подробно посочена в искането на Председателя на ВКС до ОСГТК на ВКС за приемане на тълкувателно решение⁴. Тя е изразена в определения, постановени в производства по чл. 248 ГПК, за допълване или изменение на определения по чл. 288 ГПК в частта относно претендирани разноски в касационното производство. Наред с тях в искането са посочени определения на състави от Гражданската и Търговската колегия на върховната инстанция по чл. 288 ГПК, приключващи селективната фаза на касационния контрол, както и актове на ВКС, постановени в производства по частни жалби по чл. 274, ал. 2 във връзка с чл. 248, ал. 3, предл. 2-ро ГПК.

Поддържат се **две разнопосочни становища**.

1. Според първото недопускането до касационен контрол по касационните жалби на двете главни страни при осъществена защита чрез отговор на касационната жал-

² Редакция към ДВ, бр. 17 от 26 февруари 2021 г.

³ Тълкувателно дело № 3/2025 по описа на ОСГТК е насрочено за открито и закрито заседание за 08.10.2026 г.

⁴ Достъпен на: <https://www.vks.bg/talkuvatelni-dela-osgtk/vks-osgtk-tdelo-2025-3-iskane-za-obrazuvane.pdf>.

ба на насрещната страна не изключва отговорността за разноски на касатора, а напротив, има за последица дължимост на разноски в негова тежест, в случай че същите са били заявени и доказани по надлежния съдебен ред.

Изтъква се, че отговорността за разноски е самостоятелна за всяка от главните страни и е обусловена от предпоставките на чл. 78 ГПК, съответно на чл. 248 ГПК. Подчертано е, че за присъждането на претендираното договорено и заплатено адвокатско възнаграждение във фазата на селектиране на касационните жалби освен правилата на ГПК се прилагат постановките по т. 1 от *Тълкувателно решение № 6/2012 от 06.11.2013 г. по тълк. дело № 6/2012 г. на ОСГТК на ВКС*. С аналогични мотиви – самостоятелният характер на отговорността за разноски и обусловеността ѝ от изхода на касационното производство, е аргументирано виждането, че съдът следва да определи адвокатско възнаграждение по чл. 38, ал. 2 ЗА⁵ за осъществена защита чрез изготвен отговор на касационната жалба на насрещната страна при недопускане на касационен контрол по двете жалби, както и за присъждане на юрисконсултско възнаграждение по чл. 78, ал. 8 ГПК.

Това становище е обосновано в актове на състави от различни отделения от двете колегии на ВКС, постановени в производства по чл. 248 ГПК. В този смисъл са: *Определение № 1 от 02.01.2018 г. по гр.д. № 5035/2016 г., IV г.о. на ВКС, Определение № 41 от 10.02.2022 г. по гр.д. № 1833/2020 г., IV г.о. на ВКС, Определение № 58 от 02.04.2019 г. по гр. д. № 2858/2019 г., II г.о. на ВКС, Определение № 366 от 29.10.2015 г. по гр. д. № 4939/2014 г., III г.о. на ВКС, Определение № 2710 от 03.06.2024 г. по гр. д. № 4939/2014 г., III г.о. на ВКС, Определение № 239 от 15.09.2014 г. по гр. д. № 697/2014 г., III г.о. на ВКС, Определение № 515 от 06.02.2024 г. по гр. д. № 1521/2023 г., III г.о. на ВКС, Определение № 244 от 14.11.2018 г. по гр. д. № 1270/2017 г., I г.о. на ВКС, Определение № 2883 от 11.06.2024 г. по гр. д. № 3721/2023 г., III г.о. на ВКС, Определение № 2465 от 25.09.2024 г. по т. д. № 417/2023 г., I т.о. на ВКС, Определение № 212 от 15.10.2019 г. по т. д. № 3065/2018 г., I т.о. на ВКС, Определение № 60248 от 21.12.2021 г.*

⁵ Редакция към ДВ, бр. 17 от 26 февруари 2021 г.

по т. д. № 2006/2020 г., II т.о. на ВКС, *Определение* № 50171 от 26.09.2023 г. по т. д. № 885/2022 г., II т.о. на ВКС, *Определение* № 44 от 20.02.2020 г. по т. д. № 744/2019 г., I т.о. на ВКС.

В подкрепа на изразеното разбиране, в допълнение към горепосочените, са изтъкнати следните аргументи:

1.1. При недопускане на касационен контрол по подадени от двете главни страни касационни жалби, предвид изхода на касационното производство, всяка от тях следва да понесе разноските, които е направила по упражненото право на касационно обжалване. На основание чл. 78, ал. 3 ГПК всеки от ответниците по касационната жалба на насрещната страна „има право на разноските, които е сторил за защита по последната“, при своевременно заявено искане за присъждането им и надлежно установяване на извършването им съобразно приетото по т. 1 от Тълкувателно решение № 6/2012 от 06.11.2013 г. по тълк. дело № 6/2012 г. на ОСГТК на ВКС. В този смисъл са разрешенията, изразени в *Определение* № 366 от 29.10.2015 г. по гр. д. № 4939/2014 г., III г.о. на ВКС и *Определение* № 2710 от 03.06.2024 г. по гр. д. № 4939/2014 г., III г.о. на ВКС.

1.2. **Определението по чл. 288 ГПК, с което не се допуска касационният контрол върху въззивното решение по двете касационни жалби, като необжалваемо влиза в сила с обявяването му. Предвид неговото естество на приключващ селективната фаза на касационното обжалване съдебен акт, за него се прилага изискването, уредено в чл. 81 ГПК, съдът да се произнесе и „по отправеното искане за присъждане на адвокатско възнаграждение за осъществената защита пред касационната инстанция“, изразяваща се в изготвяне на отговор по касационната жалба на насрещната страна. В този смисъл са мотивите на *Определение* № 239 от 15.09.2014 г. по гр. д. № 697/2014 г., III г.о. на ВКС и *Определение* № 50171 от 26.09.2023 г. по т. д. № 885/2022 г., II т.о. на ВКС.**

1.3. Не намира опора в закона виждането, че недопускането до касационно обжалване на въззивното решение при наличие на две касационни жалби, по една от **всяка от главните страни**, „изключва отговорността за разноски и за двете страни“, доколкото тя като самостоятелна зависи от условията

на чл. 78 ГПК. Тези аргументи са изразени в *Определение № 2465 от 25.09.2024 г. по т. д. № 417/2023 г., I т.о. на ВКС, Определение № 212 от 15.10.2019 г. по т. д. № 3065/2018 г., I т.о. на ВКС, Определение № 50171 от 26.09.2023 г. по т. д. № 885/2022 г., II т.о. на ВКС, Определение № 515 от 06.02.2024 г. по гр. д. № 1521/2023 г., III г.о. на ВКС, Определение № 244 от 14.11.2018 г. по гр. д. № 1270/2017 г., I г.о. на ВКС.*

В обобщение – в съдебните актове, които поддържат това становище, е подчертано, че при осъществена защита чрез отговор на касационната жалба на насрещната страна, при недопуснат касационен контрол по двете касационни жалби всяка от страните понася отговорността за възмездяване на заплатеното адвокатско възнаграждение по чл. 36 ЗА за изготвен отговор на касационната жалба на насрещната на основание чл. 78, ал. 3 ГПК. То следва да бъде присъдено съобразно договора за правна защита и съдействие съразмерно на **обжалваемия интерес в частта на въззивното решение, за която касационното обжалване не е допуснато, при условията на своевременно отправено искане и доказване на реалното му заплащане в съответствие с** постановките по т. 1 от *Тълкувателно решение № 6/2012 от 06.11.2013 г. по тълк. дело № 6/2012 г. на ОСГТК на ВКС.* На основание чл. 78, ал. 3 ГПК в полза на лицата и по правилата на чл. 78, ал. 8 ГПК съдът следва да определи и присъди възнаграждение за процесуално представителство чрез изготвен отговор на касационната жалба от юрисконсулт, т.е. юрисконсултско възнаграждение по чл. 78, ал. 8 ГПК, както и адвокатско възнаграждение в полза на осъществилия защита в касационното производство адвокат в действащата към момента на отправяне на искането и образуване на тълкувателното дело редакция на чл. 38, ал. 2 ЗА.

Това становище се споделя и в определения по чл. 288 ГПК на съдебни състави от различни отделения от двете колегии на ВКС, изброени в искането на Председателя на ВКС за приемане на тълкувателно решение⁶.

⁶ Вж. подробно искането, достъпно на: <https://www.vks.bg/talkuvatelni-dela-osgtk/vks-osgtk-tdelo-2025-3-iskane-za-obrazuvane.pdf>.

Доколкото цитираното във въпроса правило на чл. 78, ал. 3 ГПК борава с термина „разноски“, а не с „такси, разноски по производството и възнаграждение за един адвокат“, в какъвто смисъл е чл. 78, ал. 1 ГПК, в искането на Председателя на ВКС за приемане на тълкувателно решение са посочени някои определения на ВКС, съдържащи произнасяне по разноските за въззивното производство, постановени в производства по чл. 274, ал. 2 във връзка с чл. 248, ал. 3 ГПК, от значение за поставения втори въпрос в обхвата на тълкувателното дело. В тях се провежда ясно разграничение между отговорността за разноски за заплатената държавна такса за обжалване пред въззивна инстанция, от една страна, и отговорността за разноски за заплатено адвокатско възнаграждение за представителство пред въззивна инстанция, от друга, в случаите на подадени от двете страни въззивни жалби и потвърдено изцяло обжалвано решение на първостепенния съд. След открояване на кумулативните предпоставки за ангажиране отговорността на насрещната страна за възмездяване на заплатените от другата съдебни разноски, в тези съдебни актове се поддържа съответстващо на чл. 78, ал. 1 и ал. 3 ГПК разбиране, според което *„разноските за държавна такса по въззивните жалби остават за страната, която е направила този разход“*, с аргумента, че той е свързан с оставената без уважение нейна въззивна жалба и отнесения с нея за разрешаване пред въззивния съд по същество размер на спорното материално право. Същевременно е изтъкнато, че за разлика от заплатената държавна такса по оставената без уважение въззивна жалба, разноските за която не се присъждат в полза на въззивника, тези за дължимите на всяка от страните разноски за договореното и заплатено адвокатско възнаграждение за цялостно представителство във въззивното производство следва да се определят и присъдят *„пропорционално на тази част... от спорното право, която е предмет на неуважената жалба на насрещната страна (съобразно съотношението на тази част към пълния размер на материалноправния спор, предмет на въззивното производство)“*. В този смисъл са разрешенята, изразени в *Определение № 50034 от 30.06.2023 г. по ч. т. д. № 1806/2022 г., II т. о. на ВКС, Определение*

№ 1770 от 24.06.2024 г. по ч. т. г. № 882/2024 г., II т. о. на ВКС и *Определение* № 401 от 15.10.2020 г. по ч. т. г. № 1810/2020 г., II т. о. на ВКС. Аналогично виждане е обосновано като приложимо и за касационното производство в определения по чл. 288 ГПК за недопускане на касационен контрол, като напр. *Определение* № 333 от 25.06.2024 г. по гр. г. № 1222/2020 г., I г.о. на ВКС.

За целите на прецизността следва да се изтъкне, че подобно становище е обосновано в практиката на ВКС по повод разпределение на отговорността за разноски, в частност за присъждане на адвокатско възнаграждение, във въззивното производство за осъществена защита чрез отговор на въззивната жалба на насрещната страна при хипотезите на подадена насрещна въззивна жалба от въззиваемия. Поддържа се, че когато във въззивното производство са разгледани както първоначалната, така и насрещната въззивна жалба, отговорността за разноски се разпределя в съответствие с правилата на чл. 78, ал.1 и ал. 3 ГПК според изхода на делото върху обжалваемия интерес. С основание в съдебната практика на върховната инстанция се приема, че когато първоинстанционното решение е обжалвано с първоначална и насрещна жалба от двете страни и е потвърдено изцяло, разноските остават върху тях така, както са направени, а сторените от някоя от тях разноски във връзка със защита срещу подадената от другата страна жалба – първоначална или насрещна, се разпределят съобразно уважената, съответно отхвърлена част на исковата претенция. В този смисъл е *Определение* № 132 от 30.01.2023 г. по ч. гр. г. № 4611/2022 г., I г. о. на ВКС. При частична отмяна и потвърждаване на първоинстанционното решение обжалваемият интерес на всяка от страните се определя не само от размера на претенцията, в защита на която е подадена първоначална или насрещна въззивна жалба, но и от размера на претенцията на жалбата на насрещната страна, срещу която тя се е защитавала. Затова прилагането на правилата на чл. 78, ал. 1 и ал. 3 ГПК при насрещно обжалване предполага съобразяване на уважените и отхвърлени части и на двете жалби – първоначална и насрещна, както и осъществената защита чрез отговор по тях, каквото е

приетото разрешение в *Определение № 654 от 12.12.2022 г. по ч. т. д. № 2481/2022 г., II т. о. на ВКС* и *Определение № 360 от 12.05.2014 г. по ч. т. д. № 1009/2014 г., I т. о. на ВКС*. С основание в юриспруденцията се приема, че не е необходимо договорът за правна защита и съдействие да съдържа разграничение между претендираното адвокатско възнаграждение за отговора и за насрещната въззивна жалба, за да бъде присъдено. Размерът му, който подлежи на възмездяване, може и следва да бъде определен съобразно обжалваемия интерес, изхода на делото във въззивното производство и предмета на отговора, съответно насрещната въззивна жалба. Това е обоснованото становище в *Определение № 290 от 07.05.2019 г. по ч. т. д. № 637/2019 г., II т. о. на ВКС*.

2. Според противоположното становище при недопускане на касационен контрол по двете касационни жалби на насрещните главни страни *„предпоставките по чл. 78, ал. 3 ГПК не са налице и разноските остават за спорещите страни така, както са направени“*.

Поддържа се, че в полза на страната те *„се присъждат само ако отправеното от нея до съда искане бъде уважено, респективно предявеният срещу нея иск бъде отхвърлен“*. Подчертано е, че когато ВКС е сезиран с касационни жалби от двете спорещи страни, *„право на разноски има онази страна, по чието искане е допуснато касационно обжалване и то само ако в обжалваната от нея част въззивното решение е отменено и спорът е решен по същество в съответствие с отправеното от тази страна искане“*. Изтъква се, че ако въззивното решение не бъде допуснато до касационен контрол по двете касационни жалби, този изход от селективната фаза на касационното производство има за последица непораждане на задължение за която и да е от двете насрещни страни да заплати разноски на другата, *„тъй като и двете касационни жалби, като неоснователни, не са селектирани до касационно обжалване“*. Според това виждане изходът от производството по чл. 288 ГПК води до извод *„за отсъствие на основание да бъде разпределяна отговорност за разноски“* в тази хипотеза.

Това разбиране също е изразено в актове на състави от различни отделения от двете колегии на ВКС, постановени

в производства по чл. 248 ГПК, като преобладават тези от Гражданската колегия. Сред тях са: *Определение № 304 от 01.08.2019 г. по гр.г. № 4622/2018 г., IV г.о. на ВКС, Определение № 2007 от 05.07.2023 г. по гр. г. № 259/2023 г., III г.о. на ВКС, Определение № 202 от 23.10.2019 г. по гр. г. № 911/2019 г., I г.о. на ВКС, Определение № 146 от 05.07.2019 г. по гр. г. № 4419/2018 г., I г.о. на ВКС, Определение № 4 от 08.01.2016 г. по гр. г. № 3594/2015 г., III г.о. на ВКС, Определение № 2042 от 24.04.2024 г. по гр.г. № 4417/2023 г., IV г.о. на ВКС и Определение № 146 от 15.01.2024 г. по гр. г. № 960/2023 г., IV г.о. на ВКС.* В същия смисъл е възприетото виждане и в част от определенията на състави от Търговската колегия на ВКС. Поддържа се, че „с оглед негативния резултат и по двете касационни жалби всяко едно от исканията на страните за присъждане на разноски за касационната инстанция е неоснователно“ – така *Определение № 801 от 29.03.2024 г. по т. г. № 247/2023 г., I т. о. на ВКС и Определение № 11 от 21.01.2019 г. по т. г. № 1386/2018 г., II т. о. на ВКС.* Със сходни мотиви в *Определение № 5973 от 19.12.2024 г. по гр. г. № 775/2024 г., III г. о. на ВКС, Определение № 3438 от 03.07.2024 г. по гр.г. № 4007/2023 г., IV г.о. на ВКС и Определение № 139 от 19.05.2022 г. по т. г. № 693/2021 г., II т. о. на ВКС* е отречено правото на адвокатa да получи определено от съда възнаграждение по чл. 38, ал. 3 ЗА (рег. към ДВ, бр. 17 от 26 февруари 2021 г.) за осъществена защита чрез изготвяне на отговор на касационната жалба поради несбъждане на уреденото в законовото правило условие. В тези актове се изтъква, че при съчетаване за всяка от страните по делото качеството на касатор и ответник по касационната жалба на другата понесените от тях разноски за адвокатско възнаграждение не подлежат на възмездяване „независимо от изготвяне на писмен отговор“ по всяка от жалбите поради „неоснователното отнасяне на спора пред касационния съд“ и недопускане на въззивното решение до касационен контрол.

В подкрепа на второто становище, в допълнение към горепосочените, са наведени следните съображения:

2.1. По правило отговорността за направените по делото разноски като право на едната страна да иска и задължението на другата страна да ги плати „се понася от страната, срещу

която е постановено решението, спрямо която то се явява като санкция за неоснователно предизвикания правен спор“. В случаите на недопускане на касационното обжалване на въззивното решение по двете касационни жалби на насрещните страни изходът от правния спор е идентичен със съдържанието на обжалваното въззивно решение и затова те не разполагат с право да им бъдат присъдени направените в приключилото с определение по чл. 288 ГПК производство разноски. Поддържа се, че „липсата на промяна в крайния резултат от спора е основание за отказ на съда да присъди разноски за касационната инстанция и те да останат в тежест на страните... така, както са направени“. В този смисъл са мотивите на *Определение № 2007 от 05.07.2023 г. по гр. д. № 259/2023 г., III г.о. на ВКС, Определение № 4 от 08.01.2016 г. по гр. д. № 3594/2015 г., III г.о. на ВКС, Определение № 801 от 29.03.2024 г. по т. д. № 247/2023 г., I т. о. на ВКС, Определение № 5973 от 19.12.2024 г. по гр. д. № 775/2024 г., III г. о. на ВКС и Определение № 139 от 19.05.2022 г. по т. д. № 693/2021 г., II т. о. на ВКС.*

2.2. Прилагането на законовото правило на чл. 78, ал. 3 ГПК във фазата по селектиране на подадените касационни жалби от ВКС е изключено, тъй като според възприетото в това становище негово тълкуване при надлежно упражнено право на касационно обжалване чрез две касационни жалби от всяка от насрещните страни в исковото производство с право да получи възмездяване на направените разноски, включително адвокатско възнаграждение, разполага само тази от тях, по чиято касационна жалба е допуснат касационният контрол, и то при условие че в обжалваната с нея част въззивното решение е отменено и вместо него е постановено друго по същество на материалноправния спор в полза на касатора. Това виждане е изразено в *Определение № 146 от 05.07.2019 г. по гр. д. № 4419/2018 г., I г.о. на ВКС и Определение № 202 от 23.10.2019 г. по гр. д. № 911/2019 г., I г.о. на ВКС.*

2.3. Макар определението за недопускане на касационното обжалване по чл. 288 ГПК да приключва касационното производство и съгласно чл. 81 ГПК съдът да следва да се произнесе с него и по искането за разноски, в случаите, при които вся-

ка от страните има едновременно качеството на касатор по нейната и ответник по касационната жалба на насрещната, в селективната фаза на касационно обжалване, изходът от делото – „неоснователното отнасяне на спора пред касационния съд“, предопределя понасяне на направените разноси от всяка от тях така, както са направени. В този смисъл са изтъкнатите аргументи в *Определение № 146 от 15.01.2024 г. по гр. д. № 960/2023 г., IV г.о. на ВКС, Определение № 3438 от 03.07.2024 г. по гр.д. № 4007/2023 г., IV г.о. на ВКС и Определение № 202 от 23.10.2019 г. по гр. д. № 911/2019 г., I г.о. на ВКС.*

Подобни съображения в подкрепа на второто мнение се поддържат и в определения по чл. 288 ГПК, постановени от съдебни състави от Гражданската колегия на ВКС, изброени в искането, уницирало тълкувателното дело⁷. Аналогично на анализираното второ становище е изразено в *Определение № 421 от 18.10.2018 г. по т. д. № 2330/2018 г., I т.о. на ВКС*, постановено в производство по чл. 274, ал. 2 във връзка с чл. 248, ал. 3, предл. 2-ро ГПК за хипотезата на подадени две въззивни жалби от насрещните страни в исковия процес и изцяло потвърдено от въззивния съд първоинстанционно съдебно решение, в който случай „не възниква задължение за покриване на разноските на насрещната страна“. В този смисъл авторът констатира противоречие с изразеното в *Определение № 132 от 30.01.2023 г. по ч. гр. д. № 4611/2022 г., I г. о. на ВКС* виждане, според което в случаите на обжалвано първоинстанционно решение с първоначална и насрещна въззивна жалба от двете страни и неговото потвърждаване изцяло разноските остават върху страните така, както са направени, а направените от някоя от тях разноси във връзка със защита срещу подадената от другата страна жалба – първоначална или насрещна, се разпределят съобразно уважената, съответно отхвърлена част на исковата претенция.

⁷ Вж. по-гrobно искането, достъпно на: <https://www.vks.bg/talkuvatelni-dela-osgtk/vks-osgtk-tdelo-2025-3-iskane-za-obrazuvane.pdf>.

III. СТАНОВИЩЕ ПО ПОСТАВЕНИЯ ЗА ТЪЛКУВАНЕ ВТОРИ ВЪПРОС

Намирам за **правилно първото становище**, според което „се дължат разноски по смисъла на чл. 36 от Закона за адвокатурата във връзка с чл. 78, ал. 3 от Гражданския процесуален кодекс за заплатено адвокатско възнаграждение за изготвен отговор на касационна жалба на насрещната страна, когато и двете страни са подали касационни жалби, по които не е допуснато касационно обжалване“.

Споделям изтъкнатите в съдебните актове, които го поддържат, аргументи, като в допълнение могат да бъдат взети предвид следните съображения:

В процесуалната доктрина отговорността за разноските по делото се определя като „гражданско облигационно правоотношение“, което произтича от и е уредено в процесуалния кодекс⁸. Общоприето е становището, че тя е обективна, невиновна отговорност и **може да се осъществи само в рамките на висиящия процес**, „но не и с отделен иск“⁹. Тя следва да бъде понесена от страната, „срещу която е постановено решението, спрямо която то се явява като санкция за неоснователно предизвикания правен спор“¹⁰. Кумулативните елементи от фактическия състав, който я поражда, са изяснени в теорията и включват: 1) неоснователно предизвикан правен спор; 2) разноски, причинени от водене на дело за разрешаването му; 3) съдебно решение, с което правното твърдение на претендиращата разноски страна се потвърждава и това на отговарящата за тях страна се отхвърля¹¹. Това виждане се споделя в съдебната практика на ВКС, която я определя като „гражданско облигационно отношение, което намира своето основание и правна уредба в процесуалния закон (чл. 78)“, като потвърждава, че с оглед фактическия си състав в исковия процес отговорността за разноски „се понася от страната, за която решението

⁸ Вж. **Сталеv, Ж.** Българско гражданско процесуално право. 4-то доп. и прераб. изд. София: ДИ „Наука и изкуство“, 1988, с. 326.

⁹ Така **Сталеv, Ж.** Цит. съч., с. 327.

¹⁰ Пак там.

¹¹ Вж. **Сталеv, Ж.** Цит. съч., с. 326.

е неизгодно, тъй като нейното правно твърдение или нейната претенция са отхвърлени от съда, като се явява и своеобразна санкция за неоснователно предизвикан правен спор“ – мотиви на Тълкувателно решение № 3/2023 от 27.06.2024 г. по тълк. дело № 3/2023 г. на ОСГК на ВКС.

Според отреденото в процесуалния кодекс систематично място на уредбата на отговорността за разноски, съдържаща се в чл. 78 ГПК, както и разпоредбата за тяхното присъждане – чл. 81 ГПК (част Първа, озаглавена „Общи правила“, глава осма „Такси и разноски“, раздел II „Държавни такси и разноски“), те се прилагат за всички производства за защита – санкция и съдействие на лични и имуществени права в обхвата на ГПК, освен когато разпределението ѝ и правомощията относно присъждане на разноските в конкретното производство са уредени в друга процесуална норма (чл. 79 ГПК, чл. 294, ал. 2 ГПК), особено правило (чл. 355, предл. 1-во ГПК) или съответното им прилагане е изведено по тълкувателен път (Тълкувателно решение № 3/2023 от 27.06.2024 г. по тълк. дело № 3/2023 г. на ОСГК на ВКС, т. 4 и т. 5 от Тълкувателно решение № 6/2012 от 06.11.2013 г. по тълк. дело № 6/2012 г. на ОСГК на ВКС).

При възприетия в действащия ГПК селективен модел на касационно обжалване фазата по преценка на основанията по чл. 280, ал. 1 и ал. 2 ГПК за допускане на въззивното решение до касационен контрол, развиваща се в закрито заседание и приключваща с определение по чл. 288 ГПК, е **съставна част на висящо касационно производство, образувано по надлежно упражнено в законовия срок право на касационно обжалване**¹². В случаите на допуснато касационно обжалване на въззивното решение определението по чл. 288 ГПК не съдържа произнасяне по разпределение на отговорността за разноски, без оглед броя на първоначалните и насрещните касационни жалби, защото касационното производство продължава с разглеждане на касационната жалба по същество в открито заседание (чл. 290, ал. 1 ГПК) и завършва с касационно решение.

¹² Вж. Мингова, А. – В: Сталев, Ж., А. Мингова, О. Стамболиев, В. Попова, Р. Иванова. Българско гражданско процесуално право. 10-о преизд. и доп. изд. София: Сиела, 2020, с. 637-649.

Част от неговото съдържание съгласно чл. 236, ал. 1, т. 6 ГПК е произнасянето по разпределението на отговорността за поисканите и направени от страните в касационното разноски, доказани в **съответствие** с постановките по т. 1 от *Тълкувателно решение № 6/2012 от 06.11.2013 г. по тълк. дело № 6/2012 г. на ОСГТК на ВКС*, освен в случаите на връщане на делото за повторно разглеждане от въззивния съд (чл. 294, ал. 2 ГПК).

В съдебната практика е безспорно, че при недопускане на касационен контрол по подадена от една от страните касационна жалба, на основание чл. 78, ал. 3 ГПК касаторът следва да заплати на ответника по нея направените разноски, включително в производствата по спорна администрация, уредени в СК – *Тълкувателно решение № 3/2023 от 27.06.2024 г. по тълк. дело № 3/2023 г. на ОСГТК на ВКС*. Те обхващат заплатеното възнаграждение за един адвокат при осъществена защита чрез изготвяне на отговор на касационната жалба, по която касационният контрол не е допуснат. Не е налице законово основание същото становище да не бъде възприето в случаите на подадени две касационни жалби от всяка от страните срещу неизгодни части на въззивното решение и осъществена защита в касационното производство, изразяваща се в изготвяне на отговор на жалбата на насрещната страна, съразмерно на обжалвания интерес в частта на въззивното решение, за която касационното обжалване не е допуснато. Изяснените в процесуалната доктрина предпоставки за ангажиране отговорността за разноски, включващи заплатеното възнаграждение за един адвокат, към които се придържа практиката на върховната инстанция, приложени към възприетия селективен модел на касационно обжалване, обуславят извод за присъждане в полза на ответника по касационната жалба на доказаното като заплатено от него адвокатско възнаграждение за реализирана успешна защита в касационното производство чрез изготвяне на отговор на касационната жалба на насрещната страна. Без значение е дали тази защита е осъществена срещу допускането на касационния контрол, или срещу основателността на касационната жалба, както и дали двете страни са подали касационни жалби, по които касационното

обжалване не е допуснато. Да се допусне обусловеност между допускането на касационното обжалване по подадената от една от страните касационна жалба и присъждането на разноски в полза на същата страна за осъществена защита чрез изготвяне на отговор по жалбата на другата страна, по която касационният контрол не е допуснат, **би довело до създаване на условие за присъждане на разноски за заплатено адвокатско възнаграждение за защита в касационното производство, което ГПК не урежда.** В допълнение, в случаите, при които за страната се поражда интерес както да обжалва с касационна жалба неблагоприятната за нея част от въззивното решение, така и да упражни правото си на отговор по подадена от насрещната страна касационна жалба, тя би се въздържала да упражни правото си на касационно обжалване, гарантирано от процесуалния кодекс, пред опасността при недопускане на касационен контрол по нея да не бъде присъдено заплатеното адвокатско възнаграждение за успешно осъществена защита в касационното производство чрез изготвяне на отговор.

В съответствие с чл. 36, ал. 1 ЗА адвокатът *„има право на възнаграждение за своя труд“*, чийто размер съгласно ал. 2 от същото правило се определя в договора между него и клиента при спазване на уредените законови критерии. Упражняването на адвокатската професия съгласно чл. 24, ал. 1, т. 2 ЗА включва изготвяне на всякакви книжа, свързани с възложената от клиента работа, а в чл. 9, ал. 3 от Наредба № 1 от 07.07. 2004 г. за възнаграждения за адвокатска работа е определен размерът на адвокатското възнаграждение за изготвяне на отговор на касационна жалба без процесуално представителство. Тълкуването на тези правила води до извод, че изготвянето на отговор на касационната жалба представлява упражняване на адвокатска професия и адвокатска дейност по подпомагане на гражданите и юридическите лица при защита на техните права и законни интереси в касационното производство. За положения от него труд по подготовка на този отговор адвокатът има право на възнаграждение, определено в съответствие с чл. 36 ЗА, а доверителят има право заплатеното от

него възнаграждение за защита в касационното производство за изготвения отговор на касационната жалба на насрещната страна да му бъде присъдено като разноски съразмерно на обжалваемия интерес в тази част на въззивното решение, за която касационният контрол по жалбата на другата страна не е допуснат. Аналогични следва да бъдат разсъжденията за уговорено в договора между адвоката и клиента възнаграждение за приподписване на отговора на касационната жалба, уредено като условие за неговата редовност в чл. 287, ал. 1 ГПК чрез препращане към чл. 284 ГПК.

В очертаната в искането за приемане на тълкувателно решение хипотеза разноските на страните за заплатени държавни такси за произнасяне по допускане на касационното обжалване в размера, определен в чл. 18, ал. 2, т. 1 от Тарифата за държавни такси, които се събират от съдилищата по ГПК, не подлежат на възмездяване предвид резултата от селективната фаза на касационното производство. Доколкото постановеният за тълкуване втори въпрос е формулиран като „разноски по смисъла на чл. 36 ЗА във връзка с чл. 78, ал. 3 ГПК за заплатено адвокатско възнаграждение“, намирам, че в тях не се включва отговорността за разноски за заплатената държавна такса.

Като последица от определението по чл. 288 ГПК и недопускането на касационно обжалване по подадените от двете страни касационни жалби съгласно чл. 296, т. 3 ГПК въззивното решение влиза в сила. Това означава, че ако всяка от страните е подала отговор на касационната жалба на насрещната, тя е осъществила успешно своята защита във фазата по преценка на предпоставките по чл. 280, ал. 1 и ал. 2 ГПК, като се е противопоставила на изтъкнатите в касационната жалба на другата основания. В съответствие с чл. 78, ал. 3 и чл. 81 ГПК, с оглед резултата от селективната фаза в касационното производство и правните последици на акта, с който тя приключва, с определението по чл. 288 ГПК за недопускане на касационния контрол по двете касационни жалби, на всяка от страните следва да бъдат присъдени разноски по смисъла на **чл. 36 ЗА за заплатено адвокатско възнаграждение за осъ-**

щественна защита чрез изготвен отговор на касационната жалба на насрещната страна при своевременно заявено искане за присъждането им и надлежно установяване на извършването им съобразно постановката по т. 1 от Тълкувателно решение № 6/2012 от 06.11.2013 г. по тълк. дело № 6/2012 г. на ОСГТК на ВКС. Това тълкуване следва да се прилага съответно в производствата по спорна администрация, уредени в СК, съгласно Тълкувателно решение № 3/2023 от 27.06.2024 г. по тълк. дело № 3/2023 г. на ОСГК на ВКС.

Предвид изразените в съдебните актове на състави на ВКС аргументи, обосноваващи първото становище, които споделям, допълнени с гореизложените доводи, **намирам, че на поставения за тълкуване втори въпрос следва да се даде отговор, според който** „се дължат разноски по смисъла на чл. 36 от Закона за адвокатурата във връзка с чл. 78, ал. 3 от Гражданския процесуален кодекс за заплатено адвокатско възнаграждение за изготвен отговор на касационна жалба на насрещната страна, когато и двете страни са подали касационни жалби, по които не е допуснато касационно обжалване, при своевременно заявено искане за присъждането им и надлежно установяване на извършването им съобразно постановката по т. 1 от Тълкувателно решение № 6/2012 от 06.11.2013 г. по тълк. дело № 6/2012 г. на ОСГТК на ВКС“. Това тълкуване следва да се прилага съответно в производствата по спорна администрация, уредени в СК, съгласно Тълкувателно решение № 3/2023 от 27.06.2024 г. по тълк. дело № 3/2023 г. на ОСГК на ВКС.

ОТНОСНО ТЪЛКУВАТЕЛНО ДЕЛО № 1/2026 Г. НА ОБЩОТО СЪБРАНИЕ НА ГРАЖДАНСКАТА КОЛЕГИЯ НА ВЪРХОВНИЯ КАСАЦИОНЕН СЪД

Ани Митева*

Резюме: С разпореждане от 15.01.2026 г. на Председателя на Върховния касационен съд, на основание чл. 125, вр. чл. 124, ал. 1, т. 1 от Закона за съдебната власт по предложение на изпълняващия функциите Председател на Комисията за отнемане на незаконно придобито имущество е образувано тълкувателно дело № 1/2026 г. на Общото събрание на гражданската колегия на Върховния касационен съд. С разпореждане от 23.03.2026 г. поставеният за разглеждане въпрос е прецизиран със следното съдържание:

Материалноправна предпоставка за правото на гържавата на отнемане на незаконно придобито имущество ли е стойностното превъзходство над размера, посочен в §1, т.3 ДР на ЗОНПИ, на наличното имущество на проверяваното лице в края над наличното имущество в началото на десетгодишния период по чл. 112, ал.3 ЗОНПИ? При определяне на значително несъответствие по смисъла на §1, т.3 ДР на ЗОНПИ, когато нетният доход е отрицателна величина, тази величина добавя ли се към стойността на имуществото? Съставлява ли материалноправна предпоставка за правото на гържавата на отнемане на незаконно придобито имущество и наличието на установена връзка между деянието по чл. 108 или по чл. 109 ЗОНПИ и подлежащото на отнемане имущество?

Настоящата статия представя виждането на автора за отговори на въпросите, предмет на тълкувателното дело.

* Главен асистент по финансово и данъчно право в Юридическия факултет на Софийския университет „Св. Климент Охридски“.

Ключови думи: отнемане на имуществото; конфискация; право на собственост; нетен доход; престъпление; причинна връзка.

REGARDING INTERPRETATIVE CASE № 1/2026 OF THE GENERAL ASSEMBLY OF THE CIVIL CHAMBER OF THE SUPREME COURT OF CASSATION

Ani Miteva

Abstract: By an order dated 15 January 2026, the President of the Supreme Court of Cassation, acting pursuant to Article 125 in conjunction with Article 124(1)(1) of the Judiciary Act and upon a proposal by the Acting Chairperson of the Commission for the Confiscation of Unlawfully Acquired Assets, instituted Interpretative Case No. 1/2026 before the General Assembly of the Civil Chamber of the Supreme Court of Cassation. By an order dated 23 March 2026, the questions referred for consideration were reformulated as follows:

Does the excess in value, above the threshold specified in § 1, item 3 of the Supplementary Provisions of the Forfeiture of Unlawfully Acquired Assets Act, of the assets held by the person under investigation at the end of the ten-year period under Article 112(3) of that Act over the assets held at the beginning of that period constitute a substantive legal prerequisite for the State's right to confiscate unlawfully acquired assets? In determining the existence of a significant discrepancy within the meaning of § 1, item 3 of the Supplementary Provisions of the Forfeiture of Unlawfully Acquired Assets Act, where net income is a negative value, should that value be added to the value of the assets? Does the establishment of a link between the act referred to in Article 108 or Article 109 of the Forfeiture of Unlawfully Acquired Assets Act and the assets subject to confiscation also constitute a substantive legal prerequisite for the State's right to confiscate unlawfully acquired assets?

This article presents the author's views on the answers to the questions forming the subject matter of the interpretative proceedings.

Keywords: asset forfeiture; confiscation; right to property; net income; criminal offence; causal link.

ПРЕДВАРИТЕЛНИ БЕЛЕЖКИ

Отнемането в полза на държавата на имуществото, за което се твърди, че има престъпен или друг противоправен произход, представлява самостоятелен правен институт с комплексна правна природа, чието съдържание следва да се определя не само от процесуалния ред за реализиране на държавната претенция, но и от материалноправните предпоставки, които обуславят възникването на самото право на отнемане.

Макар производството по отнемане на незаконно придобитото имуществото да се развива по реда на гражданския процес и да не представлява самостоятелно или част от наказателно производство, неговият предмет, цели и последици го поставят в непосредствена връзка с конституционната защита на частната собственост, с гаранциите по чл. 1 от Протокол № 1 към Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи, с принципите на правовата държава, както и с изискванията за правна сигурност, предвидимост, пропорционалност и ефективна съдебна защита¹. Поради това и анализът на предпоставките, при наличието на които възниква правото на държавата да претендира отнемане, следва да бъде осъществяван не изолирано, чрез буквално тълкуване на отделни разпоредби, а систематично и телеологично, при съобразяване на вътрешноправната уредба, практиката на

¹ Така и **Константинов**, Емил. Законът за отнемане в полза на държавата на незаконно придобитото имуществото в светлината на международното право на собственост. – В: Правото – изкуство за доброто и справедливото. 20 години Юридически факултет, Пловдивски университет „Паусий Хилендарски“, Пловдив: Унив. изд. „Паусий Хилендарски“, 2013, с. 545-547.

Конституционния съд на Република България, практиката на Съда на Европейския съюз, стандартите, изведени от Европейския съд по правата на човека, и тълкувателната практика на Върховния касационен съд.

В международноправен аспект относима към разглежданата проблематика е преди всичко Конвенцията за защита на правата на човека и основните свободи и Протокол № 1 към нея. Чл. 1 от Протокол № 1 не изключва възможността държавите да въвеждат режими на конфискация, включително и режими, които не са обусловени от постановяване на влязла в сила осъдителна присъда². Тази разпоредба обаче поставя ясни граници пред подобна държавна намеса³. Всяко ограничаване или лишаване от притежания следва да бъде законно, да преследва легитимна цел в обществен интерес и да установява справедлив баланс между нуждите на общия интерес и защитата на индивидуалните права. Отнемането на имущество представлява интензивна намеса в имуществената сфера на частноправни субекти и като такава подлежи на стриктна преценка за законност, предвидимост, пропорционалност и наличие на достатъчни гаранции срещу произвол⁴.

В рамките на Европейския съюз уредбата относно обезпечаването, взаимното признаване и конфискацията на средства и облаги от престъпна дейност претърпя *съществено развитие*. Последователно бяха приети Рамково решение 2003/577/ПВР на Съвета от 22 юли 2003 г. относно изпълнението в Европейския съюз на решения за обезпечаване на имущество или доказателства, Рамково решение 2006/783/ПВР на Съвета от 6 октомври 2006 г. относно прилагането на принципа на взаимно признаване на решения за конфискация, Регламент (ЕС) 2018/1805 на Европейския парламент и на

² **Rui**, Jon Petter; **Sieber**, Ulrich. Non-conviction-based confiscation in Europe. – In: Possibilities and Limitations on Rules Enabling Confiscation Without a Criminal Conviction, Berlin, 2015.

³ Подробни аргументи в този смисъл са изложени при анализа на практиката на ЕСПЧ.

⁴ Така и **Bikelis**, Skirmantas. Modeling the patterns of civil confiscation: balancing effectiveness, proportionality and the right to be presumed innocent. – In: Baltic Journal of Law & Politics, 2020, 13.2: 24-48.

Съвета от 14 ноември 2018 г. относно взаимното признаване на актове за обезпечаване и конфискация, както и Директива 2014/42/ЕС относно обезпечаването и конфискацията на средства и облаги от престъпна дейност в Европейския съюз. Последната бе отменена и заменена от Директива (ЕС) 2024/1260 на Европейския парламент и на Съвета от 24 април 2024 г. относно възстановяването и конфискацията на активи, чийто срок за транспониране е до 23 ноември 2026 г. Посоченото развитие на правото на Европейския съюз показва, че *конфискацията се възприема като средство за лишаване от икономическия резултат на престъпна или друга противоправна дейност, а не като общ механизъм за санкциониране на всяко имуществено състояние, чийто произход не е доказан по изисквания от държавата начин*⁵.

В по-широкия европейски правен контекст следва да бъдат отчетени и актовете на Съвета на Европа, включително Конвенцията за предотвратяване на тероризма, подписана във Варшава на 16 май 2005 г., както и Конвенцията относно изпиране, издирване, изземване и конфискация на облагите от престъпление и относно финансирането на тероризма. Тези международноправни инструменти изхождат от разбирането, че ефективното противодействие на престъпността предполага не само наказване на извършителите, но и отнемане на икономическите ползи, произтичащи от противоправната дейност. *Именно връзката между противоправното поведение и имуществената облага обосновава легитимността на конфискационната намеса.* Когато тази връзка бъде заличена или сведена до чисто формален повод за започване на проверка, институтът променя своята правна функция и се доближава до обща имуществена санкция за недоказан произход, което поставя сериозни въпроси от гледна точка на принципа на правовата държава.

⁵ Така и **Boucht**, Johan. Asset confiscation in Europe—past, present, and future challenges. – In: Journal of Financial Crime, 2019, 26.2: 526-548.

Rui, Jon Petter; **Sieber**, Ulrich. Non-conviction-based confiscation in Europe. – In: Possibilities and Limitations on Rules Enabling Confiscation Without a Criminal Conviction, Berlin, 2015.

В националното право историческото развитие на института преминава през няколко последователни етапа⁶. Законът за собствеността на гражданите от 1973 г.⁷ допуска *отнемане на доходи* при определени предпоставки. Със Закона за отнемане в полза на държавата на имущество, придобито от престъпна дейност, от 2005 г.⁸ бе въведен режим на отнемане на имущество, но при обвързаност с наличие на влязла в сила осъдителна присъда. Съществената концептуална промяна настъпи със Закона за отнемане в полза на държавата на незаконно придобито имущество от 2012 г.⁹, който въведе модел на гражданска конфискация, не обусловена във всички случаи от приключване на наказателното производство с осъдителна присъда. Този модел бе възпроизведен и развит в Закона за противодействие на корупцията и за отнемане на незаконно придобитото имущество от 2018 г.¹⁰, а след измененията от 2023 г. материята бе обособена в Закона за отнемане на незаконно придобитото имущество¹¹.

Преходът от режим на отнемане на имущество, придобито от престъпна дейност, към режим на отнемане на незаконно придобито имущество поражда редица правнодогматични въпроси¹². Основният сред тях е дали законодателят е създад общо правомощие на държавата да отнема всяко имущество, за което не е установен законен източник, или е уре-

⁶ Повече относно историческото развитие на института вж. в: **Панайотов**, Спас. Развитие на института на отнемане на имущество в българското законодателство и приложението на принципа *Non bis in idem*. – Бизнес и право, 2021, № 4, 31-53.

⁷ Обн., ДВ, бр. 26 от 30.03.1973 г.; отм., бр. 19 от 1.03.2005 г.

⁸ Обн., ДВ, бр. 19 от 2005 г.; отм., ДВ, бр. 38 от 18.05.2012 г.

⁹ Обн., ДВ, бр. 38 от 18.05.2012 г.; отм., ДВ, бр. 7 от 2018 г.

¹⁰ Обн., ДВ, бр. 7 от 2018 г.; Загл. изм. – ДВ, бр. 84 от 2023 г.

¹¹ Загл. изм. – ДВ, бр. 84 от 2023 г., в сила от 6.10.2023 г.

¹² Включително относно допустимостта ѝ. Така и **Колев**, Николай. За допустимостта на неоснована на присъда гражданска конфискация. – В: De Jure, 2019, № 18(1), 45-51; **Николов**, Николай. Гражданската конфискация в законодателствата на България, САЩ, Ирландия, Великобритания, Сърбия. Сравнителноправен анализ с действащата българска... – В: Правна мисъл, 2010, № 2, 20-46; **Атанасов**, Георги. Конфискация без присъда: „Българският пример“ в светлината на Директива (ЕС) 2024/1260. – В: Съвременно право, 2024, № 4, 25-50.

гил специален институт, приложим само при наличие на определени законови основания, свързани с престъпна дейност, административно нарушение или друго противоправно поведение. Отговорът на този въпрос е определящ за тълкуването на всички материалноправни предпоставки за отнемане, включително за значителното несъответствие, за начина на определяне на нетния доход, както и за необходимостта от връзка между деянието по чл. 108 или чл. 109 ЗОНПИ и имуществото, чието отнемане се претендира.

По повод приложението на националната уредба са постановени редица актове на Конституционния съд, Съда на Европейския съюз, Европейския съд по правата на човека¹³ и Върховния касационен съд. От съществено значение са Решение № 13 от 13.10.2012 г. на Конституционния съд (КС) по к.г. № 6/2012 г., Решение № 2 от 23.05.2013 г. на Конституционния съд по к.г. № 1/2013 г., решенията на Съда на Европейския съюз (СЕС) по дела С-234/18 и С-319/19, както и решенията на Европейския съд по правата на човека (ЕСПЧ) по делата „Димитрови срещу България“¹⁴, „Тодоров и други срещу България“¹⁵,

¹³ Повече за практиката на СЕС и ЕСПЧ по въпросите на гражданската конфискация вж. в: **Грозев**, Йонко. Разширена и гражданска конфискация в практиката на ЕСПЧ и СЕС. – В: Съвременно право, 2026, № 2, 81-102; **Кехайова**, Доротея. Отнемане в полза на държавата на облаги от престъпна дейност в практиката на Европейския съд по правата на човека. – В: Съвременно право, 2014, № 6, 62-74;

¹⁴ По делото „Димитрови срещу България“ ЕСПЧ разглежда отнемане на имущество на жалбоподателите по реда на отменения Закон за собствеността на гражданите, основано на извод за наличие на „незаконни“ *доходи*. Съдът приема, че отнемането представлява намеса в правото на мирно ползване на притежанията по чл. 1 от Протокол № 1 към ЕКПЧ. Нарушението е изведено от липсата на достатъчна предвидимост на приложимата уредба, отсъствието на разумни времеви ограничения и неяснотата относно доказването на „законен“ доход. ЕСПЧ подчертава и че производството не е било насочено към установяване на престъпен произход на имуществото или към събиране на данъци, поради което не е установена ясна легитимна цел в обществен интерес. Поради това Съдът единодушно приема нарушение на чл. 1 от Протокол № 1 и присъжда обезщетение за неимуществени вреди и разноски, като запазва въпроса за имуществените вреди.

¹⁵ По делото „Тодоров и други срещу България“ ЕСПЧ разглежда ня-

„Сабун и други срещу България“¹⁶ и „Йорданов и други срещу България“¹⁷. Вътрешноправната рамка бе предмет и на Тълку-

колко жалби, свързани с отнемане на имущество по Закона от 2005 г. за имущество, придобито от престъпна дейност. Съдът приема, че този режим съдържа потенциални недостатъци, произтичащи от широкия кръг предикатни престъпления, продължителните проверявани периоди, трудността за доказване на законни доходи назад във времето и действието на презумпцията за престъпен произход. ЕСПЧ подчертава, че тези особености не правят всяко отнемане несъвместимо с чл. 1 от Протокол № 1, но изискват националните съдилища да извършат индивидуална и мотивирана преценка. Като гаранция срещу произвол съдилищата трябва да посочат конкретното престъпно поведение и да обосноват, че имуществото би могло да бъде доход от него. Нарушение е установено в случаите, в които националните съдилища са се позовавали основно на презумпцията и имущественото несъответствие, без да изследват причинно-следствената връзка между престъпната дейност и отнетото имущество.

¹⁶ По делото „Сабун и други срещу България“ ЕСПЧ прилага стандарта, изведен в „Тодоров и други срещу България“, към нови случаи на отнемане по Закона от 2005 г. Съдът приема, че националните съдилища не са обосновавали по достатъчен начин връзката между установеното престъпно поведение и конкретното имущество, чието отнемане е постановено. ЕСПЧ подчертава, че не е достатъчно да се посочи, че определен вид престъпление по принцип може да генерира финансова облага. Необходимо е да се установи защо именно процесното имущество може да бъде разглеждано като доход от конкретното противоправно поведение. Поради липсата на такава мотивирана причинна връзка Съдът приема нарушение на чл. 1 от Протокол № 1 към ЕКПЧ.

¹⁷ По делото „Йорданов и други срещу България“ ЕСПЧ разглежда отнемане на имущество по Закона от 2012 г. за незаконно придобито имущество. Съдът приема, че значителна част от недостатъците, установени по режима на Закона от 2005 г., са запазени и при новия закон, включително тежестта върху ответниците да доказват законен произход на имуществото. ЕСПЧ изрично посочва, че премахането или игнорирането на изискването за връзка между противоправното поведение и имуществото отслабва съществена гаранция срещу произвол. Националните съдилища трябва да установят наказателна или административнонаказуема дейност, за която се твърди, че е довела до придобиване на имуществото, както и връзка между тази дейност и конкретното имущество. Тъй като в разглежданите случаи отнемането е основано основно на имуществено несъответ-

вателно решение № 7/30.06.2014 г. по т.г. № 7/2013 г. на ОСГК, Тълкувателно решение № 4/07.12.2018 г. по т.г. № 4/2016 г. на ОСГК, Тълкувателно решение № 1/04.06.2020 г. по т.г. № 1/2018 г. на ОСГК и Тълкувателно решение № 4/18.05.2023 г. по т.г. № 4/2021 г. на ОСГК.¹⁸

Разглежданата проблематика има изразена *интердисциплинарна правна значимост*¹⁹. Тя попада в полето на наказателно-

ствие и липса на доказан законен източник, без такава връзка, ЕСПЧ приема нарушение на чл. 1 от Протокол № 1.

¹⁸ Редица от тълкувателните дела предизвикаха интереса и на академичната общност: **Григоров**, Николай. Процесуална предпоставка за допустимост на иск за отнемане в полза на държавата на незаконно придобито имущество ли е наличието на висящо производство във връзка с привличането на едно лице като обвиняем за престъпление по чл. 22, ал. 1 ЗОПДНПИ? – В: Правна мисъл, 2017, № 1, 92-101; **Колев**, Николай. Мнение по тълкувателно дело № 1 от 2018 г. на ВКС. – В: De Jure, 2018, № 17(2), 218-226; **Колев**, Николай. Съставлява ли абсолютна процесуална пречка за съществуването и надлежното упражняване на право на иск за отнемане в полза на държавата на незаконно придобито имущество, прекратяването на наказателното производство за престъпление. – В: De Jure, 2017, № 14(1), 71-77.

¹⁹ Интердисциплинарният характер на разглежданата материя е виден от редицата изследвания в различни отрасли на правото: **Панайотов**, Спас. Гражданската конфискация и отнемането на незаконно придобито имущество по чл. 53 от наказателния кодекс в светлината на последните законови промени. – В: Предизвикателства пред правното регулиране в България: Сборник с доклади от научна конференция, проведена на 31 октомври 2023 г. в Голяма и Малка конферентна зала, Университет за национално и световно стопанство, София, 2024, 531-537; **Милчева**, Капка. Юридическите лица като субекти на административнонаказателна отговорност по ЗАНН и на гражданска конфискация по ЗОПДНПИ (ЗОПДИППД). – В: De Jure, 2012, № 5(2), 38-48; **Таков**, Кристиан. Гражданскоправни аспекти на корупцията. – В: Юридически свят, 2009, № 1, 37-65; **Николов**, Николай. Трансформацията на имущество, придобито от престъпна дейност, според българското законодателство. – В: Юридически свят, 2010, № 2, 91-110; **Николов**, Николай. Производство за установяване на имущество, придобито от престъпна дейност. – В: Юридически свят, 2008, № 2, 19-39; **Николов**, Николай. Принципиите на административния процес и производството за установяване на конфликт на интереси. – В: Общество и право, 2022, № 6, 22-46; **Марунов**, Милен. Изисквания за

правните науки, доколкото е свързана с отнемане на облаги от престъпна дейност; в полето на гражданскоправната теория, доколкото държавната претенция се реализира чрез иск и засяга имуществената сфера на частноправни субекти; в полето на административното право, доколкото началната фаза се развива пред специализиран държавен орган; и във финансовоправната наука, доколкото имущественото изследване включва анализ на доходи, приходи, разходи, имущество, преобразуване на активи, източници на финансиране и стойностни съпоставки²⁰. Именно поради това имущественото изследване в административната фаза има известни сходства с финансово-икономическия анализ при данъчно-ревизионните производства. Разликата обаче е съществена: целта на финансовия анализ в рамките на административната фаза в производството по отнемане не е установяване на данъчно задължение, а проверка дали е налице имущество, което законът квалифицира като незаконно придобито и което при наличие на всички материалноправни предпоставки може да бъде отнето в полза на държавата.

Поставените по настоящото тълкувателно дело въпроси са свързани именно с *очертаване на границите на материалното право на държавата*. Чрез тях се поставя въпросът при какви условия възниква правото на държавата да претендира отнемане и кога намесата в правото на собственост може да бъде приета за законна, предвидима, пропорционална и съвместима с изискването за справедлив баланс между обществения интерес и индивидуалната имуществена сфера.

редовност на исквата молба в производството по Закона за противодействие на корупцията и отнемане на незаконно придобитото имущество. – В: Правото в XXI век. Пловдивски университет „Паисий Хилендарски“, Пловдив: Университетско издателство „Паисий Хилендарски“, 2023, 459-466; **Колев**, Николай. Местна подсъдност на исканията за разкриване на банкова тайна за нуждите на проверката по ЗОПДНПИ. – В: De Jure, 2015, № 10(1), 113-117.

²⁰ Това бележи и различните подходи, възприети при установяването на уредбата на института. Повече за еволюцията му вж. в: **Yusni**, Muhammad, et al. Policy on confiscation of assets from corruption crime based on criminal forfeiture and civil forfeiture. – In: International Journal Reglement & Society (IJSRS), 2023, 4.3: 307-320.

По първия поставен въпрос – материалноправна предпоставка за правото на държавата на отнемане на незаконно придобито имущество ли е стойностното превъзхождение над размера, посочен в § 1, т. 3 ДР на ЗОНПИ, на наличното имущество на проверяваното лице в края над наличното имущество в началото на десетгодишния период по чл. 112, ал. 3 ЗОНПИ – следва да се даде положителен отговор.

Съгласно тълкувателната практика на ВКС предмет на отнемане може да бъде единствено имущество като обособена имуществена ценност, налична в патримониума на проверяваното лице в края на проверявания период или подлежаща на заместване с паричната ѝ равностойност в предвидените от закона случаи²¹. Доходът, приходът, оборотът и разходът имат значение за целите на имуществения (финансов) анализ, доколкото служат за установяване на произхода, движението и икономическата обосновааност на придобитите активи, но сами по себе си не съставляват предмет на конфискационната претенция. Правото на държавата на отнемане не възниква поради самото установяване на несъответствие между приходи и разходи, а само ако това несъответствие се материализира в имущество, което законът квалифицира като незаконно придобито.

Така например, ако през проверявания период по банкови сметки на лицето са постъпили значителни парични средства с неустановен произход, но към края на периода тези средства не са налични, не са вложени в недвижим имот, моторно превозно средство, дружествени дялове, вземания, ценни книжа или друг имуществен актив, и не е установено тяхното преобразуване в конкретно имущество, самият факт на постъпването им не обосновава отнемане. Тези постъпления са относими към имуществения (финансов) анализ, но не са самостоятелен предмет на отнемане, ако не са налице като имущество или като проследима имуществена трансформация.

Същото важи и за разходите. Ако лицето е направило значителни разходи за пътувания, издръжка, потребление, услу-

²¹ Тълкувателно решение № 4/2021 от 18.05.2023 г. по т.д. № 4 от 2021 г. на ОСГК.

зи, обучение, лечение или други текущи нужди, без да е доказано законен източник за финансирането им, това може да бъде индикация за необяснен имуществен ресурс. Тези разходи обаче не би могло да бъдат „отнети“, доколкото не представляват имущество. Законът не допуска конфискация на потребление. Отнемане би било допустимо само ако направените разходи са довели до придобиване на конкретен имуществен актив (недвижим имот, автомобил, вземане, дружествено участие или друга имуществена ценност).

Различна е хипотезата, при която лицето е придобило напр. недвижим имот, без да установи законен източник на средствата за придобиването му, и този имот е наличен към края на проверявания период. В този случай предмет на отнемане е не „разходът“ за придобиване на имота, а самият имот като имуществен актив. Ако недвижимият имот междувременно е продаден и получената цена е вложена в друг имот или в дружествени дялове, предмет на отнемане би могло да бъде преобразуваното имущество. Ако пък имотът е отчужден и законът допуска отнемане на паричната му равностойност, гържавната претенция би могла да се насочи към тази равностойност, но отново не поради обстоятелството, че се отнема разход, а защото се замества конкретно имущество, което е било придобито и впоследствие отчуждено.

По аналогичен начин следва да се разглеждат и паричните средства. Ако към края на проверявания период по банкова сметка на лицето са налични напр. 200 000 лв., за които не е установен законен източник, те представляват имущество и могат да участват при формиране на значителното несъответствие. Ако обаче същата сума е постъпила по сметката преди години и е била изцяло изразходвана за текущо потребление, без да е налице проследимо преобразуване в актив, тя не би могла да бъде третирана като налично имущество. В първия случай съществува имуществен обект; във втория – историческо движение на средства.

Ето защо при определяне на значителното несъответствие следва ясно да се разграничават имуществените активи от изчислителните величини. Доходът и приходът могат да обяс-

ният произхода на имуществото; разходът може да бъде индиция за потребление или за скрит източник на финансиране; оборотът може да показва движение на средства; но само имуществото като наличен, преобразуван или подлежащ на заместване актив би могло да бъде предмет на отнемане.

Целите на приложимия закон не се изразяват в конфискуване на исторически преминали през патримониума на лицето парични средства, ако те не са налични, не са преобразувани в друго имущество и не могат да бъдат индивидуализирани като имуществен резултат. Отнемането е допустимо само ако е налице *имуществен обект*, върху който може да се насочи държавната претенция, или ако законът изрично допуска отнемане на паричната равностойност на имущество, което е отчуждено, укрито, потребено или преобразувано при условията на приложимия закон. В противен случай би се стигнало до недопустимо разширяване на предмета на отнемането от имущество към разходи, което не намира опора нито в езиковото, нито в систематичното, нито в телеологичното тълкуване на закона.

Този извод се подкрепя от мотивите на Решение № 13 от 13.10.2012 г. по к.г. № 6/2012 г., в което КС приема, че *на изследване подлежи имуществото, с което проверяваният е разполагал в началото и в края на изследвания период, както и увеличението му през този период от законни източници – трудова дейност, частно предприемачество, наследяване, сделки и други*. Тази формулировка има принципно значение и води до извода, че целите на конфискационния режим са насочени към установяване на *имуществено увеличение, което не може да бъде обяснено чрез законни източници*. Ако такава увеличаване липсва, не е налице имуществено обогатяване, което да обоснове отнемане. Държавната намеса в собствеността не следва да се основава на предположение, че през определен период лицето е разполагало с неустановени средства, ако тези средства не са довели до имуществен резултат, подлежащ на отнемане.

Същият подход е възприет и в Тълкувателно решение № 4/18.05.2023 г. по т.г. № 4/2021 г. на ОСГК на ВКС. В него ВКС приема, че предмет на отнемане е незаконно имущество,

което е налично към датата на проверката и което може да формира стойността на значителното несъответствие. Наличието на имуществено с неустановен законен произход само по себе си не е достатъчно, ако не е достигнат законовият праг на значителното несъответствие. Съгът изрично подчертава, че значителното несъответствие представлява превишаване с най-малко 150 000 лв. на стойността на имуществото, а не на сбора на разходите, над общата стойност на нетния доход за проверявания период. Тази формулировка е от съществено значение, тъй като изключва възможността несъответствието да бъде конструирано чрез механично събиране на разходи, които не са материализирани в имущество.

Това разрешение е съответно и на целта на закона. Целта на ЗОНПИ е държавата да отнеме незаконно придобитото имущество, т.е. *имущественият резултат на престъпната дейност*, който е достигнал предвидения от закона праг. Ако в края на проверявания период липсва увеличение на имуществото или ако наличното имущество не надвишава началното имуществено състояние по начин, който да достигне законовия праг, не може да се приеме, че е налице незаконно обогатяване. При липса на незаконно обогатяване липсва и материалноправно основание за отнемане.

Поради това стойностното превишение на наличното имущество в края спрямо наличното имущество в началото на десетгодишния период, при достигане на прага по § 1, т. 3 ДР на ЗОНПИ, следва да се квалифицира като материалноправна предпоставка за възникване на правото на държавата на отнемане. Тази предпоставка не е само елемент от методиката на проверката, а условие за самото възникване на държавната претенция. Ако тя липсва, не е налице имущество, което законът третира като допустимо за отнемане.

По втория поставен въпрос – при определяне на значително несъответствие по смисъла на § 1, т. 3 ДР на ЗОНПИ, когато нетният доход е отрицателна величина, тази величина добавя ли се към стойността на имуществото – следва да се приеме, че отрицателният нетен доход не се добавя

към стойността на имуществото. При отрицателен изчислителен резултат нетният доход следва да се третира като нулева величина за целите на съпоставката.

Посоченият извод следва от правното и икономическото съдържание на понятието „доход“, което обозначава положителен имуществен приток (прираст), а не отрицателна изчислителна величина.

В общоупотребимия български език понятието „доход“ обозначава положителен имуществен приток (прираст). В тълковния речник то е определено като „парични средства или материални блага, придобити от физическо или юридическо лице за определен период от време в резултат на труд, капитал или собственост“²². Това езиково значение разкрива основната характеристика на дохода като *положителен имуществен приток*, т.е. като придобиване, постъпване или увеличаване на имуществената сфера на съответния правен субект.

Същото разбиране се потвърждава от съдържанието на понятието във финансовоправната доктрина и в различни нормативни актове от действащото законодателство. В правната доктрина понятието „доход“ се разглежда като стопанско и правно явление²³ и обективен елемент на данъчен фактически състав²⁴. В контекста на разглеждането на дохода като данъчен обект – за целите на данъчнооблагателната дейност на държавата – му се придава значението на финансов резултат, който би могъл да бъде и отрицателен²⁵. Този доктринален извод обаче е относим единствено към понятието „доход“ като данъчен обект и като елемент от данъчния фактически състав. В данъчното право доходът би могло да бъде разглеждан през призмата на данъчния финансов ре-

²² Енциклопедия на българския език: <https://dumite-bg.com/words/%D0%B4%D0%BE%D1%85%D0%BE%D0%B4>.

²³ **Димитрова**, Евелина. Доходът като данъчен обект. София: Просвета, 2023, с. 47 и сл.

²⁴ Пак там, с. 129 и сл.

²⁵ Пак там, с. 53-54.

зултат, данъчната основа, признатите разходи, загубите и механизмите за тяхното пренасяне или приспадане. В този специфичен контекст е възможно определени изчислителни резултати да придобият отрицателно изражение, доколкото служат за целите на данъчното облагане, определяне на облагаема основа или отчитане на загуба, и то в контекста на корпоративното данъчно право. Това разбиране обаче не следва да бъде пренасяно в материята на гражданската конфискация. Производството по отнемане на незаконно придобито имущество има различен предмет, различна цел и различен фактически състав. То не е производство по определяне на данъчно задължение, нито има за предмет установяване на данъчна основа или данъчен финансов резултат. При гражданската конфискация определящ е въпросът дали е налице имущество, което е придобито без установен законен източник и което подлежи на отнемане при наличие на предвидените от закона предпоставки. Следователно отрицателният финансов резултат, допустим като изчислителна категория в корпоративното данъчно право, не следва да бъде приравняван на „отрицателен доход“ за целите на определяне на значителното несъответствие по ЗОНПИ. Доктриналното разбиране за дохода като възможен отрицателен финансов резултат е функционално обусловено от данъчноправния контекст и автономията на данъчното право като правен отрасъл²⁶. То не е приложимо към производството по отнемане на незаконно придобито имущество. Обратното би довело до недопустимо смесване между данъчноправни и конфискационни категории – между данъчна основа и имущество, между финансов резултат и имуществен актив, между загуба и предмет на отнемане.

В нормативната уредба понятието „доход“ се използва в общоупотребимия му смисъл. Например в Закона за публичните финанси (ЗПФ) публичните финанси са определени като система за осигуряване и финансиране на публични блага и услуги, преразпределение и трансфериране на доходи и акумулиране на ресурси от бюджетните организации чрез приходи,

²⁶ Повече относно автономията на данъчното право вж. в: **Кучев**. Юрий. Автономия на данъчното право. София: ЛиСтра, 2002.

помощи и дарения, реализация на финансови активи и поемане на дълг. В тази разпоредба доходът е поставен в контекста на разпределителните и преразпределителните отношения, т.е. като положителна икономическа величина, която може да бъде обект на трансфериране и преразпределение. Законът не борава с понятието „доход“ като отрицателна стойност, а като *икономически ресурс*, който възниква, постъпва или се разпределя между субектите в публично финансовата система. Отрицателният резултат от съпоставяне на приходи и разходи може да бъде дефицит, недостиг, загуба или превишение на разходите над приходите, но не и „отрицателен доход“ в собствен юридически смисъл, относим към конфискационната материя.

Това разбиране е още по-ясно изразено в Закона за данъците върху доходите на физическите лица (ЗДДФЛ). Съгласно чл. 1 ЗДДФЛ законът урежда облагането на доходите на физическите лица, а по чл. 2 обект на облагане са доходите на местните и чуждестранните физически лица. Чл. 10, ал. 1 ЗДДФЛ класифицира видовете доходи според техния източник: доходи от трудови правоотношения, от стопанска дейност като едноличен търговец, от друга стопанска дейност, от наем или друго възмездно предоставяне за ползване на права или имущество, от прехвърляне на права или имущество, както и други доходи, облагаеми по закона. Съгласно чл. 10, ал. 2 ЗДДФЛ доходите могат да бъдат парични и непарични. Тази уредба показва, че доходът представлява *придобита имуществена ценност*, независимо дали е получена в пари, или в натура.

Особено показателен е чл. 11 ЗДДФЛ, който урежда момента на придобиване на дохода. Доходът се смята за придобит при плащане в брой, при заверяване на сметката или получаване на чека при безналично плащане, както и при получаване на престацията при непаричен доход. Следователно законът свързва дохода с конкретен положителен факт на придобиване – плащане, заверяване или получаване на престация. Това изключва възможността „доход“ да се разбира като отрицателна величина. Отрицателната стойност не може да бъде платена, заверена или получена като престация. Тя може да

бъде резултат от изчисление, но не и доход като обект на придобиване.

Допълнително, чл. 12, ал. 1 ЗДДФЛ предвижда, че облагаеми са доходите от всички източници, придобити от данъчно задълженото лице през данъчната година, освен доходите, които са необлагаеми по силата на закон. И тук законодателят използва понятието „придобити доходи“, което потвърждава, че доходът предполага положително постъпление в patrimoniума на лицето. Когато законът допуска приспагане на разходи при определяне на облагаемия доход от съответния източник, това не променя естеството на дохода. Разходите служат за определяне на данъчната основа или на облагаемата част на дохода, но не превръщат превишението на разходите над приходите в отрицателен доход.

Извън материята на финансовото право същото разбиране за дохода като положителна имуществена величина намира израз и в социалното законодателство. Показателна в това отношение е уредбата на семейните помощи за деца. По смисъла на § 1, т. 2 от ДР на Закона за семейни помощи за деца (ЗСПД) „доход“ са всички брутни доходи на семейството, които са облагаеми по ЗДДФЛ, както и получаваните пенсии, обезщетения, помощи и стипендии, при предвидените в закона изключения. Правилникът за прилагане на ЗСПД последователно използва критерия за „получени“ брутни доходи за определен предходен период, като изисква декларирането им за последните 12 календарни месеца и препраща към реда за определяне на облагаемия доход по ЗДДФЛ. Следователно и в този неданъчен режим доходът е разглеждан като реално получено имуществено постъпление, а не като отрицателен изчислителен резултат.

Сходна е логиката и в Закона за социално подпомагане, в който понятието „гарантиран минимален доход“ е нормативно определен размер средства, използван като база за определяне на социалната помощ с оглед осигуряване на минимално равнище на средства за задоволяване на основни жизнени потребности. И тук понятието „доход“ не обозначава отрицателна величина, а положителен паричен минимум, спрямо който се преценява необходимостта от социална подкрепа.

Следователно както общоупотребимото значение на понятието, така и неговото използване в нормативната уредба водят до един и същ извод: *доходът е положителна имуществена величина, свързана с придобиване на парични средства или материални блага.*

Когато при изчисляване на нетния доход разходите превишават приходите, резултатът не представлява „отрицателен доход“, а *липса на положителен нетен доход*. Този отрицателен изчислителен резултат има значение като индиция за необяснено финансиране на разходи, но не следва да бъде прибавян към стойността на имуществото като самостоятелна имуществена величина. Отрицателната величина може да има аналитично значение. Тя може да покаже, че лицето е извършвало разходи, които не намират покритие в доказани законни приходи. Тя може да бъде използвана като индиция в общия имуществен анализ. Но този резултат *не се превръща в имущество* и не може да увеличи стойността на имуществото, подлежащо на съпоставка. Ако отрицателният нетен доход бъде прибавен към стойността на имуществото, практически ще се стигне до изкуствено увеличаване на несъответствието чрез капитализиране на разходи. Това би означавало, че една величина, която по своето съдържание отразява превишение на разходите над приходите, се третира като положителен имуществен компонент. По този начин разходът, който по естеството си представлява намаляване на имуществената сфера, би бил превърнат в положителна стойност, увеличаваща конфискационната основа. Подобен резултат би бил методологически неправилен, доколкото смесва две различни категории – имущество и разход, и юридически необоснован, тъй като предмет на отнемане е имущество, а не стойност на потребление или отрицателен изчислителен резултат.

Например, ако проверяваното лице в края на проверявания период разполага с имущество на стойност 180 000 лв., а при изчисляване на нетния доход се получава отрицателна величина от 70 000 лв., прибавянето на тази отрицателна величина към имуществото би довело до извод за несъответствие от 250 000 лв. Така законовият праг би бил достигнат не защото

лицето притежава имуществено на такава стойност, а защото към реално установеното имущество се добавя стойност, произтичаща от разходи. В този случай конфискационната основа се увеличава не от имуществен актив, а от липсата на доказан източник за финансиране на разходи. Това би било несъвместимо с разбирането, че отнемането може да бъде насочено само към имущество, което съществува, било е преобразувано или подлежи на заместване с равностойност при условията на закона.

Същото може да се илюстрира и с хипотеза, при която лицето има законни приходи от 100 000 лв., но е извършило разходи за 160 000 лв. Отрицателният резултат от 60 000 лв. показва, че разходите превишават установените приходи. Този резултат може да бъде основание за въпроси относно произхода на средствата, с които са финансирани разходите. Но той не представлява имущество. Ако тези 60 000 лв. са изразходвани за текущо потребление – пътувания, наеми, обучение, лечение, издръжка или други услуги, – те не могат да бъдат отнети, тъй като не съществуват като актив в patrimoniума на лицето.

Различна би била ситуацията, ако същите 60 000 лв. са вложени в придобиване на конкретен актив – например автомобил, дружествени дялове, вземане или подобрения в недвижим имот. Тогава предмет на изследване и евентуално отнемане би бил придобитият актив или неговата равностойност, а не отрицателният нетен доход като такъв. В този случай разходът има значение като част от анализа на произхода на средствата. Но конфискационната претенция отново се насочва към имущество, а не към самия разход.

Поради това отрицателният нетен доход не може да бъде използван като положителна добавъчна величина към стойността на имуществото. Той може да има доказателствено значение като индикация за липса на установени законни източници, но не и материалноправно значение като самостоятелен компонент на значителното несъответствие. За целите на определяне на несъответствието отрицателният нетен доход следва да се третира като липса на положителен

нетен доход, т.е. като нулева величина. Само така се запазва разграничението между имуществото, което може да бъде предмет на отнемане, и разход, който по своето естество представлява потребление или намаляване на имуществото.

Допълнително, разпоредбата на § 1, т. 3 ДР на ЗОНПИ установява съпоставка между имуществото и нетен доход. Тя не съдържа фикция, че отрицателният нетен доход се трансформира в положителна добавъчна величина към имуществото. Подобно тълкуване би разширило приложното поле на отнемането извън предвиденото от закона и би довело до резултат, при който държавната претенция се основава не на имуществен актив, а на отрицателен счетоводно-изчислителен резултат. Това би противоречало и на Тълкувателно решение № 4/2021 г., съгласно което предмет на отнемане е имущество, а не доход, приход или разход.

По третия поставен въпрос – съставлява ли материалноправна предпоставка за правото на държавата на отнемане на незаконно придобито имущество наличието на установена връзка между деянието по чл. 108 или чл. 109 ЗОНПИ и подлежащото на отнемане имущество – следва също да се даде положителен отговор.

Този извод произтича както от вътрешноправната тълкувателна практика, така и от практиката на ЕСПЧ.

На първо място, Тълкувателно решение № 4/2016 г. от 07.12.2018 г. на ОСГК на ВКС бе постановено по въпроса дали прекратяването на наказателното производство за престъпление по чл. 22, ал. 1 ЗОПДНПИ (отм.), извън изричните хипотези на чл. 22, ал. 2, представлява абсолютна процесуална пречка за иска за отнемане. Мнозинството прие, че такава пречка е налице, тъй като производството по отнемане може да се развива само при наличие на законово основание за сезиране на Комисията и за проверка спрямо лице от изрично очертания от закона кръг. ВКС подчерта, че държавата е титуляр на материалното право на отнемане, а Комисията е процесуален субституент, поради което правото на иск не възниква

само от твърдението на Комисията, а от осъществяването на предвидения в закона фактически състав. В мотивите се акцентира върху защитата на частната собственост, принципа на законност и необходимостта ограниченията на собствеността да бъдат допустими само при ясно установени законови предпоставки.

В контекста на поставения въпрос следва да бъде отчетено и последвалото законодателно развитие след постановяване на това тълкувателно решение, с което ВКС прие, че прекратяването на наказателното производство за престъпление, посочено в чл. 22, ал. 1 ЗОПДНПИ (отм.), извън случаите по чл. 22, ал. 2 ЗОПДНПИ (отм.), съставлява абсолютна процесуална пречка за съществуването и надлежното упражняване на правото на иск за отнемане на незаконно придобито имущество в полза на държавата.

След постановяване на това решение законодателят предприе изменение на ЗПКОНПИ (отм.), обнародвано в ДВ, бр. 1 от 3 януари 2019 г. С него бе създадена нова ал. 6 на чл. 153, съгласно която не съставляват законова пречка за съществуването и надлежното упражняване на правото на иск за отнемане на незаконно придобитото имущество в полза на държавата прекратяването на наказателното производство или влизането в сила на присъда, с която подсъдимият е признат за невинен за престъпления, посочени в чл. 108, ал. 1 от закона. Същевременно бе изменен и § 5 от ПЗР на ЗПКОНПИ със създаването на нова ал. 2, съгласно която неприключилите проверки и производства пред съда по отменения Закон за отнемане в полза на държавата на незаконно придобито имущество се довършват по реда на ЗПКОНПИ.

Това законодателно изменение очевидно бе реакция спрямо постановеното от ВКС разрешение. Чрез него законодателят на практика „преодоля“ последиците от извода, че прекратяването на наказателното производство пречатства развитието на производството по отнемане. Избраният подход обаче не заличава материалноправния въпрос за връзката между противоправното деяние и имуществото, чието отнемане се претендира. Дори когато законът предвижда,

че прекратяването на наказателното производство или оправдателната присъда не съставляват процесуална пречка за съществуването и упражняването на правото на иск, това не следва да се приема като освобождаване на държавата от задължението да установи материалноправните основания на претенцията си.

В контекста на разглежданата тълкувателна практика следва ясно да се разграничат *процесуалната допустимост* на производството, т.е. въпросът дали прекратяването на наказателното производство или оправдателната присъда препятстват предявяването или разглеждането на иска и *материалноправната основателност на претенцията*, т.е. въпросът дали конкретното имуществено може да бъде квалифицирано като незаконно придобито и дали съществува необходимата връзка между конкретно противоправно поведение и това имущество. Законодателното изменение от 2019 г. се отнася до процесуалната допустимост. То не може да бъде тълкувано като дерогиращо изискването за установяване на връзка между деянието по чл. 108 или чл. 109 ЗОНПИ и подлежащото на отнемане имущество.

Обратното тълкуване би довело до резултат, при който отнемането се основава единствено на имуществено несъответствие и на презумпцията за незаконен произход при липса на доказан законен източник. Такъв резултат би бил несъвместим с практиката на ЕСПЧ по чл. 1 от Протокол № 1 към ЕКПЧ, включително по делата „Димитрови срещу България“, „Тодоров и други срещу България“, „Сабун и други срещу България“ и „Йорданов и други срещу България“. В тази практика последователно се приема, че заключенията на националните съдилища не могат да бъдат основани единствено на презумпцията за незаконен произход на имуществото и на липсата на доказан източник на приходи. Необходимо е да бъде извършена конкретна и мотивирана преценка дали имуществото може да бъде свързано с престъпна дейност.

Поради това и изменението на ЗПКОНПИ от 2019 г. не следва да се разбира като законодателно въвеждане на безусловна и автономна гражданска конфискация, откъсната от

противоправното поведение. То има значение за въпроса дали производството може да продължи въпреки прекратяване на наказателното производство или постановяване на оправдателна присъда. То обаче не отменя необходимостта съдът да установи материалноправните предпоставки за отнемане, включително наличието на конкретна, разумна и доказателствено обоснована връзка между деянието, посочено като основание за проверката, и имуществото, чието отнемане се претендира. Само при такова тълкуване националната уредба може да бъде приложена в съответствие с изискванията за законност, предвидимост, пропорционалност и справедлив баланс между обществения интерес и правото на собственост.

Практиката на ЕСПЧ води до същия извод, но през призмата на чл. 1 от Протокол № 1 към ЕКПЧ. В решението „Димитрови срещу България“ Съдът приема, че конфискацията на имущество, макар да може да преследва легитимна цел в обществен интерес, следва да бъде съпроводена с достатъчни гаранции срещу произвол и с ефективна възможност засегнатото лице да оспори твърдението за незаконен произход. В „Тодоров и други срещу България“ ЕСПЧ доразвива този стандарт, като изрично посочва, че особеностите на българския режим – широкият кръг предикатни престъпления, продължителните проверявани периоди, затрудненията при доказване на законен произход на доходи и презумпцията за незаконност – създават значителна тежест за ответниците и могат да наклонят баланса в полза на държавата. Поради това националните съдилища следва да посочат конкретното престъпно поведение, от което се твърди, че произхожда имуществото, и да заключат по обоснован начин, че това имущество би могло да бъде доход от такова поведение.

В „Сабун и други срещу България“ ЕСПЧ приема, че не е достатъчно съдилищата да се позоват на имуществено несъответствие и на *абстрактната възможност* определен вид престъпление да генерира облага. Необходимо е да бъде обосновано защо конкретното имущество може да се свърже с конкретното противоправно поведение. Този извод е особено съществен, тъй като изключва възможността причинната

връзка да бъде заменена с обща презумпция за незаконност. Абстрактното твърдение, че определени престъпления по принцип могат да носят имуществена облага, не е равнозначно на установяване, че конкретното имущество е резултат от конкретно противоправно поведение.

В „Йорданов и други срещу България“ ЕСПЧ потвърждава приложимостта на същия стандарт и към режима на отнемане на незаконно придобито имущество по закона от 2012 г., *идентичен с настоящия*. Съдът приема, че националните органи следва да установят наказателна или административна наказуема дейност, за която се твърди, че е довела до придобиването на имуществото, както и връзка между тази дейност и имуществото. Поради това липсата на доказан законен източник не е достатъчна сама по себе си да обоснове отнемане. Тя може да има доказателствено значение, но не може да замести материалноправната връзка между противоправното поведение и имуществената облага.

Особено значение има и изводът, възпроизведен в тълкувателната практика на ВКС от 2023 г., че ЕСПЧ намира намесата в правото на мирно ползване на притежанията, защитено от чл. 1 от Протокол № 1 към ЕКПЧ, за допустима само ако е законна, т.е. в съответствие с относимите национални разпоредби, които същевременно трябва да отговарят на принципите на правовата държава – да са достатъчно точни, предвидими и да съдържат гаранции срещу произвол; ако е в обществен интерес; и ако отговаря на критерия за справедлив баланс между нуждите на общия интерес и правата на индивида. Конфискацията на имущество следва да бъде пропорционална на преследваната от закона легитимна цел, засегнатите лица трябва да разполагат с ефективна защита и не следва да понасят прекомерна тежест. Заклученията на националните съдилища не могат да бъдат основани единствено на презумпцията за незаконен произход на имуществото при липса на доказан източник на приходи; трябва да се търси и причинна връзка с престъпна дейност.

Така, деянието по чл. 108 или чл. 109 ЗОНПИ не може да бъде сведено до процесуална предпоставка за сезиране на ком-

петентния орган или до формален повод за започване на проверка. То има материалноправно значение, доколкото чрез него се индивидуализира противоправното поведение, което оправдава активирането на конфискационния режим. Ако не се изисква връзка между това деяние и имуществото, би се стигнало до възможност за отнемане единствено въз основа на имуществено несъответствие. Такова разрешение би било несъвместимо с принципите на законност, предвидимост и пропорционалност и би трансформирало отнемането в обща имуществена санкция за недоказан произход.

В същото време изискването за връзка не следва да се разбира като необходимост от доказване с наказателноправен стандарт на пряк произход на всеки конкретен актив от конкретното деяние. Гражданската конфискация допуска използване на косвени доказателства, икономически анализ, хронология на придобиванията, данни за преобразуване, прехвърляне или прикриване на активи. Необходимо е обаче съдът да достигне до конкретен, мотивиран и проверим извод, че между противоправното поведение и имуществото съществува реална връзка. Тази връзка не може да бъде презюмирана само от липсата на доказан законен доход, нито от самото наличие на значително несъответствие. Значителното несъответствие може да бъде индиция, но не и самостоятелен заместител на връзката между противоправното поведение и имуществената облага.

В заключение,

Настоящото тълкувателно дело по въпроси на гражданската конфискация е 5-о по ред от 2013 г.

Това обстоятелството само по себе си е показателно за недостатъчна нормативна яснота на уредбата. Когато един правен институт системно поражда необходимост от тълкувателна намеса на Върховния касационен съд, това не може да бъде обяснено единствено със сложността на материята или с многообразието на житейските хипотези. Този извод придобива още по-голяма тежест, когато институтът засяга с особена интензивност правото на собственост, правото на защита и принципа на правната сигурност. Повтаряща-

та се необходимост от уеднаквяване на съдебната практика по-скоро разкрива дефицити в самата законодателна техника, проявяващи се в непълнота на уредбата, терминологична непоследователност, неясно очертани материалноправни предпоставки и неустойчиво разграничение между условията за започване на проверката, за предявяване на иска и за уважаване на конфискационната претенция.

Този извод се засилва от факта, че гражданската конфискация не е обикновен гражданскоправен спор между равнопоставени частноправни субекти, а производство, в което държавата упражнява властнически обусловена претенция за отнемане на имуществото. Поради това законът следва да съдържа особено висока степен на яснота, предвидимост и вътрешна съгласуваност. Вместо това развитието на уредбата от 2012 г. насам показва последователно натрупване на законодателни корекции, преходни режими и препращания, които не отстраняват съществуващите противоречия, а нерядко пораждаат нови. Именно поради това съдебната практика е принудена да изпълнява функция, която поначало принадлежи на законодателя: да доуяснява съдържанието на основни понятия като „имуществото“, „нетен доход“, „значително несъответствие“, „законен източник“, „обосновано предположение“ и връзката между противоправната дейност и подлежащото на отнемане имуществото.

Следва да се подчертае, че неяснотите в правната уредба засягат не периферни въпроси, а самото основание на държавната претенция. Ако в продължение на повече от десетилетие се поставят тълкувателни въпроси относно това дали прекратяването на наказателното производство е пречка за иска, как се определя значителното несъответствие, какво имуществото подлежи на отнемане, как се третира отрицателните величини при имуществената проверка и дали е необходима връзка между противоправното деяние и имуществото, това означава, че законът не е успял с достатъчна прецизност да очертае фактическия състав, от който възниква правото на държавата. При такъв дефицит рискът не е само теоретичен. Той се проявява в противоречива съдебна

практика, различно третиране на сходни случаи, затруднена защита на засегнатите лица и непредвидимост относно обхвата на имуществената намеса.

Множеството тълкувателни дела не следва да се възприемат като белег за нормално развитие на един нов правен институт, а като симптом за *нормативна недостатъчност*. Гражданската конфискация може да бъде съвместима с Конституцията на Република България и с чл. 1 от Протокол № 1 към ЕКПЧ само ако е подчинена на ясни материалноправни критерии, на ефективни процесуални гаранции и на пропорционална връзка между преследваната легитимна цел и конкретната имуществена намеса. Когато тези критерии се извеждат преимуществено чрез тълкувателна практика, а не от самия закон, се създава опасност границите на допустимата държавна намеса да се формират казуистично и ретроспективно, вместо да бъдат предварително достъпни и предвидими за адресатите на нормата. Именно това поставя под съмнение качеството на закона като основна гаранция срещу произвол при отнемането на имущество в полза на държавата.

Предмет на настоящото т.д. № 1/2026 са три въпроса, обединени в един.

При съобразяване относимата нормативна уредба на международно, наднационално и национално ниво; предходната тълкувателна практика на ВКС, относимите решения на КС, СЕС и ЕСПЧ отговорите на поставените въпроси следва да бъдат:

Стойностното превъзходство над размера, посочен в § 1, т. 3 ДР на ЗОНПИ, на наличното имущество на проверяваното лице в края над наличното имущество в началото на десетгодишния период по чл. 112, ал. 3 ЗОНПИ е материалноправна предпоставка за правото на държавата на отнемане на незаконно придобито имущество.

При определяне на значително несъответствие по смисъла на § 1, т. 3 ДР на ЗОНПИ, когато нетният доход е отрица-

телна величина, тази величина не се добавя към стойността на имуществото.

Наличието на установена връзка между деянието по чл. 108 или чл. 109 ЗОНПИ и подлежащото на отнемане имущество съставлява материалноправна предпоставка за правото на гържавата на отнемане на незаконно придобито имущество.

ОЦЕНКА НА РИСКА ПО ЧЛ. 15, АЛ. 4 ЗЗДН, ОРИЕНТИРАНА КЪМ ДЕТЕТО

Симона Колева*

Резюме: Множество изследвания установяват, че експозицията на насилие в детството има трайни и значими последици в зряла възраст. Въпреки сериозността на проблема към момента все още липсват стандартизирани инструменти за оценка на риска за децата, пострадали от насилие. Методиката по чл. 15, ал. 4 ЗЗДН, вр. чл. 74 ППЗЗДН се фокусира преимуществено върху оценката на риска за пострадалите възрастни в контекста на домашно насилие между партньорите. Доколкото Методиката е помощно средство, но не ограничава съдебната дискреция, настоящото изложение предлага възможни подходи за съда при оценката на действителното ниво на риск, когато пострадал в производството по ЗЗДН е дете. Разгледани и систематизирани в няколко групи са утвърдени рискови фактори, което дава основа за по-прецизно определяне на подходящи мерки за закрила и планиране на действията при работа с деца, пострадали от насилие.

Ключови думи: домашно насилие; оценка на риска; дете пострадало; действително ниво на риск; рискови фактори.

CHILD-CENTERED RISK ASSESSMENT ACCORDING TO ART. 15, § 4 OF THE PROTECTION FROM DOMESTIC VIOLENCE ACT

Simona Koleva

* Симона Колева е юрист и магистър по психология, съдия в Районен съд – Перник. Разглежда граждански дела, включително производства по Закона за защита от домашно насилие.

Abstract: Numerous studies have established that exposure to violence in childhood has lasting and significant consequences in adulthood. Despite the seriousness of the problem, there are still no standardized instruments for assessing the risk faced by child victims of violence. The Methodology under Article 15(4) of the Protection Against Domestic Violence Act (PDVA), in conjunction with Article 74 of the Implementing Regulations of the PDVA, primarily focuses on risk assessment for adult victims in the context of domestic violence between partners. Insofar as the Methodology serves as an auxiliary tool and does not limit judicial discretion, the present analysis proposes possible approaches for courts when assessing the actual level of risk in proceedings under the PDVA where the victim is a child. Established risk factors have been examined and systematized into several groups, providing a foundation for a more precise determination of appropriate protective measures and for planning interventions when working with children who have experienced violence.

Keywords: domestic violence; risk assessment; child victim; actual level of risk; risk factors.

НАСИЛИЕТО В ДЕТСКА ВЪЗРАСТ. ПРИЗНАЦИ И ПОСЛЕДИЦИ

Насилието представлява целенасочен акт, чрез който се причинява физическа и/или психологическа вреда на другия. Проявите на физическо, психическо, сексуално или икономическо насилие, които се извършват в семейната среда или домакинството между лица с определени семейни връзки или фактически отношения, представляват домашно насилие по смисъла на закона, като за психическо насилие спрямо дете се счита не само непосредственото посегателство от страна на родители и други авторитетни фигури в дома, а и всяко домашно насилие, извършено в негово присъствие – арт. чл. 2, ал. 2 ЗЗДН.

Често рискът от повтарящо се или ескалиращо насилие за детето не се изследва самостоятелно, а се разглежда като автоматична функция на риска за възрастния пострадал и може да бъде подценен – особено когато насилието не е било осъществено непосредствено по отношение на детето, а в негово присъствие. За да бъде идентифициран правилно рискът за детето, включително и в хипотезата на чл. 2, ал. 2 ЗЗДН, е необходимо да се познават динамиката на домашното насилие, последиците от експозицията на насилствени прояви в детска възраст и *ratio legis* на разпоредбата.

Законодателното разрешение на чл. 2, ал. 2 ЗЗДН съответства на научните разбирания, според които детето се счита за пострадало от домашно насилие, когато е свидетел на актове на насилие между родителите или лица с родителски функции¹. От една страна, насилието спрямо родителя може да бъде **пренесено** непосредствено и по отношение на детето². От друга страна, налице са множество емпирични данни³ за негативното отражение върху психическото състояние, функциониране и адаптацията на децата, живеещи в среда на домашно насилие, дори посегателството да не е непосредствено насочено към детето, а да е осъществено в негово присъствие спрямо лице с родителски функции. При деца

¹ Sani, A. & Lopes, A. (2018). Police intervention in cases of domestic violence against women and their exposed children.

² Изследвания установяват, че с ескалацията на честотата и интензивността на насилието спрямо майката пропорционално се увеличава и вероятността от пряко физическо или сексуално насилие спрямо детето – така Ross, S. (1996) Risk of physical abuse to children of spouse abusing parents. *Child Abuse and Neglect*, 20, 589–598.

³ Osofsky, Joy. (1995). Children Who Witness Domestic Violence: The Invisible Victims. *Social Policy Report*. 9. 10.1002/j.2379-3988.1995.tb00035.x. Moylan CA, Herrenkohl TI, Sousa C, Tajima EA, Herrenkohl RC, Russo MJ. The Effects of Child Abuse and Exposure to Domestic Violence on Adolescent Internalizing and Externalizing Behavior Problems. *J Fam Violence*. 2010 Jan;25(1):53–63. doi: 10.1007/s10896-009-9269-9. PMID: 20495613; PMCID: PMC2872483. Sani, A. I., & Pereira, D. (2020). Mothers as Victims of Intimate Partner Violence: The Decision to Leave or Stay and Resilience-Oriented Intervention. *Social Sciences*, 9(10), 174. <https://doi.org/10.3390/socsci9100174>.

на ниска възраст насилието спрямо основния обгрижващ възрастен, на което детето е станало свидетел, е достатъчно, за да предизвика посттравматично стресово разстройство⁴. Дори физическото или психическото насилие, на което детето е станало свидетел, да е с ниска степен на интензивност, то има дългосрочно отражение върху неговото психическо състояние и развитие⁵.

Признаците, по които би могло да се направи преценка, че детето е непосредствена жертва или свидетел на насилие, имат емоционални, когнитивни, физиологични, поведенчески и социални измерения с различна тежест в краткосрочен и в дългосрочен план. В **краткосрочен** план насилието (вкл. експозицията на насилствени прояви) би могло да даде отражение върху психическото състояние и поведенческото функциониране на детето, което да се изрази в депресивни симптоми, затруднен самоконтрол и импулсивност, възбудимост и дезорганизирано поведение, тревожност, агресивно поведение, изолация, затруднения в установяване и поддържане на социалните взаимоотношения, влошаване на отношенията с родителите, затруднения в училище, посттравматично стресово разстройство (ПТСР), разстройство на адаптацията, негативни стратегии за справяне, рисково поведение и др.⁶ Страхът и чувството за безпомощност биха

⁴ В този смисъл Tsavoussis A, Stawicki SP, Stoicea N, Papadimos TJ. Child-witnessed domestic violence and its adverse effects on brain development: a call for societal self-examination and awareness. *Front Public Health*. 2014 Oct 10;2:178. doi: 10.3389/fpubh.2014.00178. PMID: 25346927; PMCID: PMC4193214 и много други.

⁵ Така например в изследването на Diamond, T., & Muller, R. T. (2004) се установява, че възрастните, които като деца са ставали свидетели на физическо или тежко психологическо насилие, са демонстрирали психопатологични прояви в по-висока степен в сравнение с контролната група – Diamond, T., & Muller, R. T. (2004). The Relationship Between Witnessing Parental Conflict During Childhood and Later Psychological Adjustment Among University Students: Disentangling Confounding Risk Factors. *Canadian Journal of Behavioural Science / Revue canadienne des sciences du comportement*, 36(4), 295–309. <https://doi.org/10.1037/h0087238>.

⁶ Cunha, D. R. R., Leitão, M. E., & Sani, A. I. (2024).

могли да се манифестират чрез натрапливо поведение и непрекъснато възпроизвеждане на травмата⁷, включително при игра, в която се повтарят теми или елементи на травмата, кошмари дори без ясно съдържание, но носещи усещане за ужас и заплаха, регресивно поведение (връщане към по-ранен етап на развитие), раздразнителност, социална изолация, телесни симптоми без медицинска причина и др. Противно на стереотипните възгледи за невъзможност травмата да бъде идентифицирана и доказана при малки деца, подобни поведенчески промени всъщност биха могли да бъдат регистрирани дори у деца на изключително ниска възраст – чрез промени в свободната игра, изразена тревожност в присъствието на конкретни лица, неспокоен сън, регресия в поведението, агресия към играчките си или околните, автоагресия, натрапливо поведение и компулсивни механизми за самоуспокояване и др.

Значението на обсъдените когнитивни и поведенчески промени в краткосрочен план е **двойко** – *от една страна*, могат да бъдат разглеждани като симптоматика, насочваща право-прилагащите органи и специалистите, които работят с деца в образователни и социални институции, че детето е претърпяло травма от насилие, а *от друга страна*, тези непосредствени неблагоприятни последици от насилствената експозиция отразяват вътрешното състояние и потребности на детето, съответно са индикатор в каква посока следва да бъде ориентиран консултативният или терапевтичният процес. Във всеки случай специалистите от различните институции, които работят с деца – вкл. учители и възпитатели, следва да развиват чувствителност в разпознаването на подобни поведенчески промени.

В **дългосрочен** аспект експозицията на насилствени прояви в детска възраст е предпоставка за усвояване на насилствените поведенчески модели като стратегии за справяне и разрешаване на конфликти, идентификация с позицията на насилник или жертва, респ. пренасянето им в зряла възраст като модел за човешки взаимоотношения, включително и с интимния партньор (трансгенерационен модел на травмата),

⁷ Tsavoussis, A., et. al. (2014).

риск от повторна виктимизация, риск от развитие на депресия, тревожност, злоупотреба с психоактивни вещества, посттравматично стресово разстройство, емоционални и когнитивни нарушения със значително влияние върху социалната адаптация, сексуални дисфункции и др.⁸ Проявите на физическо и вербално насилие, както и твърде строгата дисциплина също са фактори, които оказват влияние върху когнитивното развитие. Дългосрочните симптоми при мъжете, които са били жертви на домашно насилие, са по-изразени, когато физическото или психическото насилие в детството е било осъществено от майчината фигура⁹. Хроничният стрес и травмата от насилие в детството имат и дългосрочни **физиологични последици** – нарушения в развитието на мозъка, асоциират се с повишен риск в зряла възраст от сърдечнострелкови, чернодробни, ендокринни заболявания, както и с аутоимунни заболявания като системен лупус еритематозус, ревматоиден артрит, хашимото, склеродермия, множествена склероза, възпалителни чревни заболявания и др.¹⁰

Сериозността на физиологичните и психологичните последици от експозицията на насилствени прояви в детска възраст разкрива значимостта на адекватната институционал-

⁸ Вж. Lv H, Li H. Association between Exposure to Domestic Violence during Childhood and Depressive Symptoms in Middle and Older Age: A Longitudinal Analysis in China. *Behav Sci (Basel)*. 2023 Apr 5;13(4):311. doi: 10.3390/bs13040311. PMID: 37102825; PMCID: PMC10135905.

⁹ Diamond, T., & Muller, R. T. (2004), цит. съч.

¹⁰ Dube SR, Fairweather D, Pearson WS, Felitti VJ, Anda RF, Croft JB. Cumulative childhood stress and autoimmune diseases in adults. *Psychosom Med*. 2009 Feb;71(2):243-50. doi: 10.1097/PSY.0b013e3181907888. Epub 2009 Feb 2. PMID: 19188532; PMCID: PMC3318917, Felitti VJ, Anda RF, Nordenberg D, Williamson DF, Spitz AM, Edwards V, Koss MP, Marks JS. Relationship of childhood abuse and household dysfunction to many of the leading causes of death in adults. The Adverse Childhood Experiences (ACE) Study. *Am J Prev Med*. 1998 May;14(4):245-58. doi: 10.1016/s0749-3797(98)00017-8. PMID: 9635069, Jesuthasan J, Watson CJ, Hafeez D, Lynch-Kelly K, Danese A, Pollak TA. Childhood adversity as a risk factor for autoimmune disease: A systematic review and meta-analysis with implications for psychiatry. *Brain Behav Immun*. 2025 Aug;128:643-653. doi: 10.1016/j.bbi.2025.04.036. Epub 2025 May 2. PMID: 40320015.

на реакция в идентификацията и превенцията на насилието спрямо децата. Част от този процес е и правилната оценка на риска за детето, която позволява изграждане на моментна представа за действителната ситуация, в която се намира пострадалият, и същевременно е предпоставка за определяне на най-подходящите мерки за защита.

2. НЕДОСТАТЪЦИ НА ТЕКУЩИТЕ ИНСТРУМЕНТИ И ПОДХОД. НЕОБХОДИМОСТ ОТ САМОСТОЯТЕЛНА ОЦЕНКА И ИНДИВИДУАЛЕН ПОДХОД

Въпреки изключителните предизвикателства, пред които са изправени децата, пострадали от домашно насилие, все още **липсват специфични инструменти**¹¹, стандартизирани конкретно за оценка и управление на риска по отношение на децата. Методиката по чл. 15, ал. 4 ЗЗДН и Контролният списък към същата са насочени предимно към оценката на риска за възрастните пострадали от домашно насилие, осъществено от страна на интимния партньор. Децата са споменати в 4 от общо 25 въпроса от Контролния списък¹², като визуираните в тези въпроси фактори на практика са емпирично утвърдени фактори за нивото на риск за *възрастния* пострадал. Рискът фактори във въпроси 2 и 25 от Контролния списък – историята на насилие към други членове на семейството (деца, родители, роднини)¹³, както и заплахите за убийство или на-

¹¹ Идентичен проблем се наблюдава и в глобален мащаб, както отбелязват Cunha, D., et.al. 2024, цит. съч., Fitz-Gibbon, Kate, JaneMaree Maher, Jude McCulloch, and Marie Segrave. 2019. Understanding and responding to family violence risks to children: Evidence-based risk assessment for children and the importance of gender. Australian and New Zealand Journal of Criminology 52: 23–40. [Google Scholar]. Подобен инструмент е FRAAN (Michigan Family Risk Assessment), но той също не е предназначен специално за оценка на риска за деца. Друг инструмент е Актьорската оценка на риска от бъдещо насилие, която се извършва при данни за насилие или negliжиране на дете.

¹² Въпроси 2, 16, 19 и 25 от Контролния списък.

¹³ Ellsberg, M. and Heise, L. (2005) Researching Violence against Women: A Practical Guide for Researchers and Activists. World Health Organization,

раняване на пострадалия или децата му¹⁴, са рискови фактори за **ескалиращо или повтарящо** се насилие спрямо *възрастния*. Изследванията показват, че историята на насилие към други членове на семейството, включително деца, е свързана с по-висок риск от **смъртоносно** насилие за *възрастните* жертви на насилие¹⁵. Същевременно насилието срещу детето може да бъде използвано от извършителите като крайна форма на наказание срещу техния партньор¹⁶.

Наличието на дете от друг партньор (отразено във въпрос 16 от Контролния списък) е емпирично признат¹⁷ рисков фактор, статистически свързан с по-висок риск от феминицид.

Оценката на руска, съобразно Контролния списък, включва и субективната преценка на самата жертва (въпрос 19). Този подход е уместен, тъй като изследванията¹⁸ показват, че жертвите са в състояние сравнително точно да предвидят

Washington DC, ISBN: 92 4 1546476.

¹⁴ Rettenberger, M., & Eher, R. (2013). Actuarial risk assessment in sexually motivated intimate-partner violence. *Law and Human Behavior*, 37(2), 75–86. <https://doi.org/10.1037/b0000001>.

¹⁵ Campbell, Jacquelyn & Webster, Daniel & Koziol-McLain, Jane & Block, Carolyn & Campbell, Doris & Curry, Mary & Gary, Faye & Glass, Nancy & McFarlane, Judith & Sachs, Carolyn & Sharps, Phyllis & Ulrich, Yvonne & Wilt, Susan & Manganello, Jennifer & Xu, Xiao & Schollenberger, Janet & Frye, Victoria & Laughon, Kathryn. (2003). Risk Factors for Femicide in Abusive Relationships: Results From a Multisite Case Control Study. *American journal of public health*. 93. 1089-97. 10.2105/AJPH.93.7.1089.

¹⁶ Решението Kurt v. Austria, 2021, § 163.

¹⁷ Campbell et al., 2003.

¹⁸ Campbell JC, O'Sullivan C, Roehl J, & Webster DW (2005). Intimate Partner Violence Risk Assessment Validation Study: The RAVE Study. Final Report to the National Institute of Justice (NCJ 209731-209732). Retrieved February 1, 2007, from <http://www.ncjrs.org/pdffiles1/nij/grants/209731.pdf> Goodman, Lisa & Dutton, Mary & Cattaneo, Lauren. (2000). Predicting Repeat Abuse Among Arrested Batterers. *Journal of Interpersonal Violence*. 15. 63-74. 10.1177/088626000015001005.; Heckert DA, Gondolf EW. Battered women's perceptions of risk versus risk factors and instruments in predicting repeat reassault. *J Interpers Violence*. 2004 Jul;19(7):778-800. doi: 10.1177/0886260504265619. PMID: 15186536.; Weisz, Arlene & Saunders, Daniel. (2000). Assessing the Risk of Severe Domestic Violence. *Journal of Interpersonal Violence*. 15. 75-90. 10.1177/088626000015001006.

риска от повторни насилствени прояви. Консултирането с жертвата е специфичен подход за оценка на риска, който би могъл да се използва в комбинация¹⁹ с други структурирани инструменти за оценка на риска и се основава на разбирането, че жертвата има непосредствени впечатления за личността и поведението на извършителя, като може да даде информация за динамични рискови фактори (психично здраве, употреба на ПАВ, ескалация на насилието в последните месеци и др.).

Подробният списък с рискови фактори в Методиката (т. 18-23) допълва тези рискове с фактори като насилие в семейна среда към децата, конфликти във връзка с режима на лични контакти с детето след раздяла, насилие пред децата, negliжиране и емоционално принизяване на детето. В поясненията към рисковите фактори от разширения списък на Методиката (т. 18-23) е посочено, че рискът за децата често не се възприема сериозно, че конфликтите във връзка с режима на лични контакти с детето може да са рисков фактор от повтарящо се насилие за пострадалия и за децата, че отношенията с децата могат да се използват за емоционална манипулация и контрол над пострадалото лице.

Анализът на формулировките и модела на Методиката демонстрира, че обсъдените фактори емпирично са утвърдени за преценка нивото на риск за *възрастния* пострадал. Следва да се обърне внимание на формулировката в т. 19 от рисковите фактори към Методиката, в която се посочва, че „*често насилието продължава или има риск за пострадалото лице и за децата от повтарящо се насилие*“ (подч. мое). Тоест дори когато е отчетен риск за децата, те на практика са поставени в отделна категория от „пострадалото лице“ и се пренебрегва самостоятелното им качество на пострадали.

¹⁹ Комбинацията от структурирани оценки на риска и оценки на жертвите води до по-точни оценки на риска, отколкото всеки от двата подхода поотделно – вж. Connor-Smith JK, Henning K, Moore S, Holdford R. Risk assessments by female victims of intimate partner violence: predictors of risk perceptions and comparison to an actuarial measure. J Interpers Violence. 2011 Aug;26(12):2517-50. doi: 10.1177/0886260510383024. Epub 2010 Sep 13. PMID: 20841332.

По силата на чл. 13, ал. 2 ЗЗДН **доказателствени средства** в производството по издаване на заповед за защита могат да бъдат и протоколите, докладите, оценката на риска и други актове, издадени от дирекциите „Социално подпомагане“, от Министерството на вътрешните работи, от лекари, както и от психолози, консултирали пострадалото лице. На практика към настоящия момент не се изготвят оценки на риска като доказателствено средство конкретно за пострадалите малолетни и непълнолетни. В социалните доклади, изготвяни в хода на производства по ЗЗДН, обичайно са изложени подробни съображения относно семейната история, условия и среда на отглеждане, данни от събеседването с детето и родителите, включително и относно процесния случай, като в заключение обичайно е изразено становище, че е необходимо да бъдат предприети действия, които са в интерес и защита на детето. Въпреки всеобхватността и информативността на този тип социални доклади в същите на практика не се съдържа заключение на социалния работник конкретно какъв е рискът от ескалиращо или повтарящо се насилие по отношение на детето. Същевременно в практиката има случаи, при които органите на МВР на практика не извършват оценка на риска за непълнолетни пострадали от домашно насилие, позовавайки се на Методическите указания на Главна дирекция „Национална полиция“, съгласно които малолетни и непълнолетни пострадали не попълват Приложение № 4 и Приложение № 5, а ГД „НП“ посочва, че не е препоръчително прилагане на разработения алгоритъм за оценка на риска по отношение на непълнолетни лица.

Изложеното разкрива **системен недостатък** в оценката на риска за детето към настоящия момент въпреки дългия изминал период от обнародването на законодателните изменения (01.08.2023 г.) и влизането в сила на обсъдените разпоредби от ЗЗДН (01.01.2024 г.). Социалните доклади са насочени предимно към стандартната оценка на риск по смисъла на Закона за закрила на детето, но не и конкретно към оценка на риска от повтарящо се и ескалиращо насилие по смисъла на ЗЗДН, а с оглед методическите указания на ГД „НП“ към момента орга-

ните на МВР на практика не извършват оценка на риска, когато пострадалият е дете. Същевременно насилието спрямо детето в Методиката по чл. 15, ал. 4 ЗЗДН не се разглежда през призмата на *интереса на детето*, а като **елемент от риска за възрастния**. Въпросите от Контролния списък към Методиката, в които децата са споменати, идентифицират риска от повтарящо се, ескалиращо или тежко насилие за пострадалия възрастен. Заплахите и насилието спрямо децата са разглеждани като контекстуален рисков фактор, а не като рискови фактори, ориентирани конкретно към детето като отделна личност със собствени потребности. Липсват въпроси, свързани със специфични за децата динамични рискови фактори, психичното състояние на детето и неговата перспектива.

Оценката на риска, мерките за закрила и социалните услуги често са насочени към осигуряване на защита и безопасност на пълнолетните пострадали²⁰. Този подход се основава на разбирането, че гарантирането на безопасността на пострадалия възрастен ще осигури закрила и на детето²¹. **Рискът на детето обаче не е просто функция от риска за пострадалия възрастен.** Децата преживяват събитията по различен начин от възрастните пострадали и имат собствени потребности, което налага необходимост от индивидуален подход, самостоятелна оценка на риска и подходящи мерки за закрила. Различията в биологичната възраст, социалния опит, когнитивното развитие, емоционалната интелигентност, социалната зрялост и потребностите обуславят различна уязвимост²² на възрастните и децата, съответно и различни статични и динамични рискови фактори. Децата, които са били в среда на насилие, може да изпитват палитра от емоции и чувства като безпомощност, малоценност, вина, срам, липса на доверие, гняв и др., които следва да бъдат идентифицирани,

²⁰ Stanley, Nicky & Humphreys, Cathy, 2014, Multi-agency risk assessment and management for children and families experiencing domestic violence, Children and Youth Services Review, Elsevier, volume 47, issue P1, 78-85, DOI: 10.1016/j.childyouth.2014.06.003.

²¹ Sani, A. I., & Pereira, D. (2020).

²² Cuhna et al., 2024, Stanley & Humphreys, 2014.

признати и отработени. Ето защо оценката за действителното ниво на риск за детето следва да бъде **самостоятелна** и ориентирана към неговите индивидуални характеристики и нужди. В този смисъл ЕСПЧ изрично подчертава, че когато няколко лица са засегнати от домашно насилие – пряко или косвено, оценката на риска следва систематично да идентифицира и обхване **всички** потенциални пострадали, като нивото на риск може да бъде **различно** за всеки от пострадалите²³, а *„децата, жертви на домашно насилие, са особено уязвими лица и имат право на държавна защита под формата на ефективно възпиране срещу подобни сериозни нарушения на личната неприкосновеност, по-специално като следствие от позитивните задължения на държавите по член 2 от Конвенцията“*²⁴.

Към момента липсва нормативно утвърден структуриран инструмент за оценка и управление на риска от насилие конкретно спрямо деца – жертви на насилие, който да бъде използван от съда по делата за домашно насилие. При липсата на такъв специализиран инструмент настоящото изложение цели да даде възможни подходи и отправни точки за оценка на риска по смисъла на чл. 15, ал. 4 ЗЗДН от страна на съда, когато пострадад в производството по ЗЗДН е дете – включително и в хипотезата на чл. 2, ал. 2 ЗЗДН.

3. ПОДХОДИ И ИНСТРУМЕНТИ ЗА ОЦЕНКА НА РИСКА. ДОКАЗАТЕЛСТВЕНИ СРЕДСТВА

Според отразеното в Методиката по чл. 15, ал. 4 ЗЗДН същата представлява **структуриран инструмент**, който има за цел да обективира значими характеристики и обстоятелства, свързани с лицето, извършител на домашно насилие. Използването на структурирани инструменти е един от възможните подходи за оценки на риска в случай на домашно насилие²⁵. Оценките на риска от домашно насилие биха могли да се

²³ Kurt v. Austria, § 173, както и в § 141, където е отразено становището на GREVIO.

²⁴ Kurt v. Austria, § 163 и цитираната в абзаца практика.

²⁵ При структурирания подход оценяваният следва определени на-

извършват и чрез **неструктуриран подход**, чрез **актлюерски инструменти**²⁶, както и чрез други подходи – включително оценки на риска от страна на жертвите и използване на скали за риск, предназначени за оценка на общия риск от извършване на насилствено престъпление²⁷. Според някои изследвания актлюерските инструменти превъзхождат инструментите за структурирана клинична преценка²⁸, а според други – всички основни методи за оценка на риска²⁹ измерват отделни аспекти и демонстрират умерена точност при предсказване на повторни прояви от домашно насилие, поради което се препоръчва **комбиниран подход**³⁰.

соки, като отчита конкретни специфични рискови фактори, изведени теоретично и подкрепени емпирично от научните изследвания. Окончателната оценка на риска не се изчерпва с изчисление на комбинацията от рискови фактори с предварително придадена тежест, а се прави от оценителя, въз основа събраната информация – така Helmus, Leslie Maaie & Bourgon, Guy. (2011). Taking Stock of 15 Years of Research on the Spousal Assault Risk Assessment Guide (SARA): A Critical Review. *International Journal of Forensic Mental Health*. 10. 64-75. 10.1080/14999013.2010.551709. В Канада и Съединените щати са разработени много инструменти за оценка на риска от насилие от интимен партньор, базирани на подхода на структурирана клинична преценка – например SARA (Spousal Assault Risk Assessment), DA (Danger Assessment), BCI (Brief Spousal Assault Form for the Evaluation of Risk) и др.

²⁶ Dutton, Donald & Kropp, Philip. (2000). A Review of Domestic Violence Risk Instruments. *Trauma Violence & Abuse – TRAUMA VIOLENCE ABUS*. 1. 171-181. 10.1177/15248380000001002004.

²⁷ Hanson, R. & Helmus, Leslie Maaie & Bourgon, Guy. (2007). The validity of risk assessments for intimate partner violence: A meta-analysis. Garcia-Vergara E, Almeda N, Fernández-Navarro F, Becerra-Alonso D. *Risk Assessment Instruments for Intimate Partner Femicide: A Systematic Review*. *Front Psychol*. 2022 May 31;13:896901. doi: 10.3389/fpsyg.2022.896901. PMID: 35712218; PMCID: PMC9195003.

²⁸ Claudia E. van der Put, Gubbels, J., & Assink, M. (2019). Predicting domestic violence: A meta-analysis on the predictive validity of risk assessment tools. *Aggression and Violent Behavior*, 47, 100–116. <https://doi.org/10.1016/j.avb.2019.03.008>.

²⁹ Актлюерски структурирана професионална преценка и дори самооценки на пострадалите.

³⁰ Hanson, R.K., et.al. 2007.

При липса на структуриран инструмент за определяне нивото на риск конкретно по отношение на детето, оценка на риска би могла да се извърши от съда чрез **неструктуриран подход** или чрез **комбиниран подход**. При неструктурирания подход специалистът не следва стандартизирани инструменти, а събира информация и прави оценка на риска въз основа на вътрешното си убеждение и окончателните решения се базират на неговия професионален опит и знания³¹. Този подход позволява гъвкавост и вземане на решение, съобразено с конкретиката на случая, с контекста и с динамиката на насилието³². Недостатък на този подход сам по себе си е в неговия субективизъм, доколкото изпълнението е поставено в зависимост от нивото на професионалните умения и опит на оценяващия, съответно – съществува опасност да бъде игнорирана относима информация по отношение нивото на риск.

Считам, че подобен подход, както и комбиниран подход все пак са напълно допустими, стига оценката на риска да съответства на изискванията за **автономност, проактивност и всеобхватност**³³. В Решението *Kurt v. Austria* (2021) ЕСПЧ посочва, че стандартизираните, международно признати и научнообосновани инструменти с предварително установени въпроси могат да допринесат за всеобхватността на оценката на риска и да осигурят на органите ясни насоки за действие, поради което е *препоръчително* да бъдат използвани такива инструменти (§ 167, § 171), но те не са единствено възможен, нито задължителен метод за оценка на риска.

³¹ Helmus, Leslie Maaike & Bourgon, Guy. (2011). Taking Stock of 15 Years of Research on the Spousal Assault Risk Assessment Guide (SARA): A Critical Review. *International Journal of Forensic Mental Health*. 10. 64-75. 10.1080/14999013.2010.551709., Guo, B., & Harstall, C. (2008). *Spousal violence against women: Preventing recurrence*. Edmonton, AB: Institute of Health Economics, ISBN Online 978-1-897443-16-3.

³² Kropp, P. R. (2008). Intimate partner violence risk assessment and management. *Violence and Victims*, 23(2), 202-220.

³³ Така в Решението „Курт срещу Австрия“, 2021, § 202. Съдът е приел, че макар оценката на риска да не е следвала стандартизирана процедура, е отговаряла на изискванията за автономност, проактивност и всеобхватност.

Конкретно в решението *Kurt v. Austria*, независимо че по делото пред националния съд оценката на риска била извършена не чрез стандартизиран метод, ЕСПЧ е приел, че същата е била адекватна, тъй като е обхванала всички относими рискови фактори и е извършена автономно и проактивно (§ 202).

При оценката на риска от насилие за детето относно изследването на статични и динамични рискови фактори приложими са общите правила във връзка с **доказването и допустимите доказателства**. По силата на чл. 13, ал. 2, т. 1 ЗЗДН *доказателствено средство* в процеса са и оценките на риска, изготвени в хода на процеса от други лица и институции (органи на МВР, психолози и др.). Оценките на риска по см. на чл. 13, ал. 2, т. 1 ЗЗДН не съставляват оценка на риска по см. на чл. 15, ал. 4 ЗЗДН и следва да бъдат кредитирани именно като доказателствено средство, а съдът следва да изготви цялостна оценка на риска при съвкупна преценка на всички събрани доказателства. Тук следва да се вземат предвид съображенията, изложени по-горе, по отношение оценките на риска по чл. 13, ал. 2, т. 1 ЗЗДН, изготвяни от трети лица, и необходимостта от алгоритъм за оценка на риска, ориентиран към децата.

Същевременно Методиката указва, че „при необходимост от допълнително изследване на тежестта и значението на конкретен фактор съдът възлага оценката на риска на екип от специалисти, при възможност – мултидисциплинарен“. Независимо от буквалния прочит считам за недопустимо оценката на риска да бъде възложена изцяло на вещо лице, а съдът единствено да се позове на нея в акта си по същество. Оценката на риска по чл. 15, ал. 4 ЗЗДН е задължение на съда, като преценката за нивото на риск и опасността от последващо и ескалиращо насилие съдът формира на база всички събрани по делото доказателства, включително и оценките на риска, изготвени в хода на процеса от други специалисти. Експертно заключение относно оценката на риска е само едно от доказателствените средства в процеса, което се назначава при необходимост от специални знания за изясняване на някои възникнали по делото въпроси, свързани с изследване тежестта и значението на конкретен фактор – арг. чл. 195 ГПК, вр. чл. 13, ал. 2, т. 1 ЗЗДН и указа-

нията в Методиката. На вещото лице по съдебната експертиза (психологическа, психиатрична или комплексна) могат да бъдат възложени примерни задачи: 1) да идентифицира фактори в отношенията между пострадалото лице и извършителя, които повишават нивото на риск; 2) да посочи каква е тежестта и значението на идентифицираните рискови фактори; 3) да посочи какъв е рискът от извършване на насилие или ескалация на насилието (нисък, среден или висок) и др.

Същевременно оценката на риска, изготвена от лицата по чл. 13, ал. 2, т. 1 ЗЗДН или от вещото лице, ще бъде актуална към момента на изготвянето ѝ, който би могъл да е различен от момента на приключване на съдебното дирене. Както изрично се подчертава в Методиката, рискът е **динамична** величина, т.е. възможно е след изготвянето на заключение относно оценката на риска по чл. 13, ал. 2, т. 1 ЗЗДН да настъпят обстоятелства, които променят риска и към момента на приключване на съдебното дирене оценката на риска да бъде различна. Правомощие на съда е в крайния си акт да извърши цялостна оценка на риска, **актуална** към момента на приключване на съдебното дирене, за да бъдат определени най-подходящи мерки за защита.

Вещото лице може да използва и други стандартизирани инструменти, тестове и въпросници за оценка на риска извън Методиката³⁴. Следва да се държи сметка, че някои инструменти разграничават степени на риск, *различни* от нивата на риск, съгласно Методиката³⁵. Ако съдът е възложил на вещото лице конкретни задачи във връзка с оценката на риска и вещото лице е използвало подобни инструменти, уместно е при изслушването му да бъде уточнено какви са нивата на риск съобразно конкретния инструмент и как те се съотнасят към нивата на риск по Методиката.

³⁴ Както е посочено в раздел I от Методиката относно нейния предмет и цел, тя *насочва съда* в производството за налагане на мерки за защита от домашно насилие.

³⁵ Докато Методиката разграничава нисък, среден и висок риск, Актуарската оценка на риска от насилие на дете (Actuarial Risk Assessment (ARA) разграничава интензивен, висок, умерен и нисък риск, инструментът Danger Assessment (DA) разграничава умерено, повишено, сериозно и изключително ниво на риск.

Междинен извод: Оценката на риска по см. на чл. 15, ал. 4 ЗЗДН е задължение на съда, като целта на Методиката по чл. 15, ал. 4 ЗЗДН, вр. чл. 74 ППЗЗДН е да насочи съда в производството за налагане на мерки за защита от домашно насилие. Решаващите си изводи във връзка с нивото на риска съдът формира на база всички събрани доказателства, вкл. доказателствените средства, визуирани в чл. 13, ал. 1, т. 2 ЗЗДН, сред които и експертни заключения. Недопустимо е обаче самата оценка на риска да бъде „делегирана“ изцяло на външно лице, нито съдът просто да препрати към оценките на риска, изготвени в хода на процеса. Съгласно препоръките в литературата е уместно използването на комбинация от подходи за определяне на действителното ниво на риск, което е допустим подход за оценка на риска, включително в контекста на практиката на ЕСПЧ.

4. НАСОКИ ЗА НЕСТРУКТУРИРАНА ОЦЕНКА НА РИСКА

За да се осъществи цялостна оценка и да се вземат адекватни на риска мерки за защита, съдът следва най-напред да установи дали детето е в непосредствена опасност. Тази преценка следва да се извърши още при депозирането на молбата за защита, като при констатирано средно или високо ниво на риск съдът издава заповед за незабавна защита. За оценката на риска е уместно съдът да отчете факторите, свързани с домашното насилие, с извършителя и с пострадалия, като прецени етапа на развитие на детето, индивидуалните му характеристики, начина, по който то реагира на насилието, както и потенциалния риск от дългосрочни вреди³⁶. Възприятията и реакциите на детето по отношение на насилието са различни от тези на възрастния пострадал, като реакциите и адаптацията на отделните деца също могат да

³⁶ Shlonsky, Aron & Friend, Colleen. (2007). Double Jeopardy: Risk Assessment in the Context of Child Maltreatment and Domestic Violence. Brief Treatment and Crisis Intervention. 7. 253-274. 10.1093/brief-treatment/mhm016.; Fitz-Gibbon et al., 2019.

се различават в зависимост от индивидуални характеристики като пол, възраст³⁷, възприетия и др.

При работата с деца вниманието винаги следва да бъде насочено не само върху детето, а и върху **семејната среда**, поведенческото функциониране и индивидуални характеристики на родителите. Емоционалната и поведенческата регулация/дисрегулация на детето е пряко свързана с отношението на родителя и стратегиите му за разрешаване на семейните конфликти³⁸. Дори да не достигат до степен на насилие, системните семейни конфликти биха могли да бъдат рисков фактор за бъдещо насилие. Важно е да се отбележи, че тук става въпрос не за обичайни семейни конфликти и спорове, които се решават диалогично и конструктивно, а за хронични конфликти, които пречат на функционирането на семейството поради дезадаптивните стратегии за справяне и емоционална незрялост на родителя/родителите, липса на сътрудничество, взаимно уважение и комуникация, липса на положителни и гравитни преживявания.

В литературата³⁹ като рискови фактори се разглеждат още наличието на психиатрични проблеми преди бременността, младата възраст на родителите, ниският образователен статус, предходната история на насилие в семейството, отказът на родителя да сътрудничи и да повиши родител-

³⁷ Възрастта, на която се е осъществила експозицията на насилствено поведение, е фактор, който би могъл да окаже влияние върху вероятността в дългосрочен план детето да възприеме позицията на насилник или жертва – така Bazargan-Hejazi S, Kim E, Lin J, Ahmadi A, Khamesi MT, Teruya S. Risk factors associated with different types of intimate partner violence (IPV): an emergency department study. J Emerg Med. 2014 Dec;47(6):710-20. doi: 10.1016/j.jemermed.2014.07.036. Epub 2014 Oct 1. PMID: 25281170; PMCID: PMC4250407.

³⁸ Bonache H, Gonzalez-Mendez R, Krahé B. Adult Attachment Styles, Destructive Conflict Resolution, and the Experience of Intimate Partner Violence. J Interpers Violence. 2019 Jan;34(2):287-309. doi: 10.1177/0886260516640776. Epub 2016 Apr 1. PMID: 27036152.

³⁹ Sidebotham P, Heron J; ALSPAC Study Team. Child maltreatment in the „children of the nineties“: a cohort study of risk factors. Child Abuse Negl. 2006 May;30(5):497-522. doi: 10.1016/j.chiabu.2005.11.005. Epub 2006 May 15. PMID: 16701895.

ския си капацитет, социално-икономическата среда, липсата на социална подкрепа. Тези фактори се отразяват върху **моделите на родителство**, а също така се свързват с високо ниво на напрежение, стрес и чувство за изолация. Межугенерационният модел на травмата (историята на насилие в детството на родителя)⁴⁰, негативната социална среда на родителя (контакти с хора, които се занимават с престъпна дейност, хазарт, употребяват наркотици и т.н.) и възраст на най-малкото дете в семейството под 6 години също се посочват като рискови фактори в литературата, както и в структурирани инструменти⁴¹. Установено е, че **твърде строгата родителска дисциплина**⁴² е рисков фактор и има отрицателно въздействие върху когнитивното развитие в ранна детска възраст – например прекомерни или неподходящи методи за дисциплина, телесни наказания, физическо ограничаване и затваряне на детето, отказ от задоволяване на базисни телесни потребности (храна, вода, хигиенни потребности) като средство за наказание, свръхочаквания, които не са съобразени с възрастта на детето и съответните за нея когнитивни способности, свръхконтрол, прекалена възискателност, прекомерни или унизителни реакции към незначителни дребни провинения.

Най-силен предиктор за бъдещи актове на насилие е преходната история на домашно насилие⁴³. Съдебното минало⁴⁴

⁴⁰ Sidebotham & Heron, 2006; Berens, A.E., Kumar, S., Tofail, F. et al. Cumulative psychosocial risk and early child development: validation and use of the Childhood Psychosocial Adversity Scale in global health research. *Pediatr Res* 86, 766–775 (2019). <https://doi.org/10.1038/s41390-019-0431-7>; Fitz-Gibbon et al., 2019, Shlonsky and Friend 2007.

⁴¹ Sidebotham and Heron 2006, както и в скалата за риск от насилие на Actuarial Risk Assessment (ARA).

⁴² Berens et al., 2019.

⁴³ Howard, Mark & Wei, Zhigang & Zhang, Yun & Corben, Simon. (2022). Actuarial assessment of domestic violence recidivism risk among custody-based males: The Domestic Violence -Triage Risk Assessment Scale (DV-TRAS); Campbell et al., 2003, Campbell et al., 2005.

⁴⁴ Rettenberger & Eher, 2013.

и нарушенията на издадена заповед за защита⁴⁵ са индигия за траен антисоциален модел и несъобразяване с правилата.

Някои изследвания разглеждат депресията и емоционалната дисрегулация у **майката**⁴⁶ като фактор, свързан с упражняването на насилие върху децата, а тежките семейни конфликти, физическото и вербалното насилие от страна на партньора допринасят за развитието на майчината депресия. Трудовата ангажираност на майката е фактор, който би могъл да намали риска от насилие спрямо детето, но този фактор следва да се разглежда контекстуално, наред с други фактори, свързани с родителите и тяхната социална среда.

Важно е да се подчертае, че за разлика от възрастните пострадали, когато пострадал е дете, по подразбиране са налице **фактори, повишаващи неговата уязвимост** – поради възрастта, статуса на детето, липсата му на житейски опит, както и взаимоотношенията му с родителя. Детето изначално е силно зависимо от своите родители в юридически, битов и емоционален аспект, разполага с по-ограничени междуличностни ресурси за подкрепа, още повече, когато търси защита от лице, което юридически и морално трябва да полага грижи за него. Наред с това извършителят на практика има основна роля във формирането на базисните убеждения и нагласи на пострадалия и поради родителската си функция има изключително силно въздействие върху детето, неговите психически процеси, възприятия, самооценка, поведение и преживявания. По тази причина е необходимо да се изследва наличието на подкрепящи ресурси – например доверен възрастен, достъп до здравни услуги, образователни и извънкласни дейности, редовни посещения на училище, достъп до психолог и др., а липсата на такива подкрепящи ресурси повишава риска за детето.

Разгледаните рискови фактори за насилие по отношение на детето биха могли да се обособят в три групи и те са

⁴⁵ Howard et al., 2022.

⁴⁶ Vial, Annemiek, Mark Assink, Geert J. J. M. Stams, and Claudia van der Put. 2020b. Safety assessment in child welfare: A comparison of instruments. *Children and Youth Services Review* 108: 104555, ISSN 0190-7409, <https://doi.org/10.1016/j.childyouth.2019.104555>; Diamond & Muller, 2004.

свързани с: 1) личността и статуса на родителя (обгрижващия възрастен); 2) взаимоотношенията между родителите (значимите обгрижващи възрастни); 3) личността и ресурсите на детето. В списъка по-долу са групирани и обобщени някои емпирично утвърдени рискови фактори за насилие по отношение на детето, които биха могли да служат за ориентир и насока при **неструктурирана** оценка за нивото на риск:

1. Фактори, свързани с личността и статуса на родителите

- **Млада възраст** на родителите⁴⁷;
- **Образование** – нисък образователен статус и ниски академични постижения;
- **Психично здраве** – психични разстройства, психиатрични заболявания, злоупотреба с алкохол и наркотични вещества, която води до отрицателни промени в поведението и ежедневието, конфликтност, агресивност, загуба на работа и др.;
- **Бременност и раждане** – психиатрични проблеми преди бременността, насилие по време на бременността, преждевременно раждане⁴⁸, депресия и емоционална дисрегулация у майката⁴⁹;
- **Икономически фактори** – бедност, финансови затруднения⁵⁰, загуба на работа, безработица, жилищна нестабилност, чести премествания;
- **Социална среда** – социална изолация, липса на социална подкрепа (от страна на роднини, приятели, близки, колеги, общността), негативна социална мрежа⁵¹;
- **Предходна история на домашно насилие**, предишни

⁴⁷ Възраст на извършителя под 45 г., особено под 25 г., като по-младите извършители на насилие показват по-висока склонност към рецидив (Howard et al., 2022).

⁴⁸ Sidebotham & Heron, 2006.

⁴⁹ Vial et al., 2020b; Diamond & Muller, 2004).

⁵⁰ Sidebotham & Heron, 2006.

⁵¹ Sidebotham & Heron, 2006; Berens et al., 2019.

осъждения, нарушения на издадена заповед за защита; родителят е бил жертва на насилие в детството;

- **Родителски капацитет** – сериозни дефицити в родителските способности, отказ за сътрудничество и повишаване на родителския капацитет; прекомерна дисциплина; нагласи и убеждения, нормализиращи насилието спрямо дете като форма на възпитание.

2. Фактори, свързани с взаимоотношенията между родителите (значимите обгрижващи възрастни)

- Конфликтна раздяла между родителите;
- Използване на отношенията с детето за емоционален натиск и манипулация; като повод да се следи или контролира другият родител;
- Насилие между родителите;
- История на насилие между родителите;
- Хронични семейни конфликти, враждебност, унижаващо поведение във взаимоотношенията между родителите⁵².

3. Фактори, свързани с личността и ресурсите на детето

- Наличие на физическо увреждане, специални потребности или поведенчески проблеми, емоционална и поведенческа дисрегулация⁵³;
- Детето живее в едно домакинство заедно с извършителя на насилие;
- Предходна история на насилие спрямо детето;
- Предприемани мерки за закрила по реда на Закона за закрила на детето;
- Възраст на най-малкото дете в семейството под 6 години;
- Детето не разполага с подкрепяща среда (близки, роднини, приятели, учители, треньори);
- Ограничен достъп до образователни и здравни услуги, нередовно посещаване на учебни занятия;

⁵² Diamond & Muller, 2004.

⁵³ Bonache et al., 2019.

- Нагласи на детето, свързани с подценяване на риска и нормализиране на насилието;
- Наличие на интернализирани и екстернализирани симптоми (нощни кошмари, събуждания, енуреза, тревожност, панически реакции при виковете/шумове, регресия в поведението, емоционално затваряне, изолация от връстници, отказ от посещаване на градина/училище, агресивно поведение, непокорство, психосоматични оплаквания – болки в корема, главоболие без медицински причини и др.).

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Оценката на риска е динамичен процес, който трябва да бъде съобразен с индивидуалните особености на всеки случай. Методиката по чл. 15, ал. 4 ЗЗДН разглежда насилието спрямо децата предимно като елемент от оценката на риска за възрастните пострадали, което отразява системен недостатък в оценката на риска за детето. Различията в биологичната възраст, социалният опит, когнитивното развитие, емоционалната интелигентност, социалната зрялост и потребностите на възрастните и непълнолетните пострадали обуславят различна уязвимост и различни статични и динамични рискови фактори, което налага необходимост от индивидуален подход, самостоятелна оценка на риска и подходящи мерки за закрила.

Оценката за действителното ниво на риск за детето следва да бъде всеобхватна, проактивна, ориентирана към неговите индивидуални характеристики и потребности, като по този начин биха били определени максимално подходящи мерки за закрила. Лицата, които работят с деца, следва непрекъснато да актуализират познанията и уменията си, да развиват чувствителност в разпознаването на значими поведенчески проблеми, които биха могли да бъдат индикатор за травма у децата.

Предложеният примерен списък няма претенции за изчерпателност и не представлява инструмент за оценка на риска,

а обобщава статистически значими фактори, които съгласно различни психологически и криминологични изследвания биха могли да повишат риска за повтарящо се или ескалиращо насилие по отношение на детето. Систематизирането на рисковите фактори в групи, свързани с родителите, взаимоотношенията между тях и индивидуалните характеристики на детето, би позволило по-прецизно определяне на подходящи мерки за защита, както и по-прецизно планиране на действията и интервенциите при работа с деца, пострадали от насилие. Въпросникът би могъл единствено да даде основа за неструктуриран подход за оценка на риска от страна на съда, а също и възможна отправна точка в работата на други лица и институции, чиято дейност е свързана със защита на деца, пострадали от домашно насилие.

Категорично са необходими допълнителни мерки за изпълнение задължението на властите за реална оценка на риска от насилие конкретно спрямо децата, както и по-широка професионална дискусия на проблема за оценката на риска по отношение на непълнолетните пострадали.

РАЗНОСКИТЕ КАТО ИНСТРУМЕНТ ЗА ПРОЦЕСУАЛНА ПОЛИТИКА. ФУНКЦИОНАЛЕН И СРАВНИТЕЛНОПРАВЕН АНАЛИЗ

Марина Дрънкова*

Резюме: Студията предлага функционален и сравнителноправен анализ на концепцията за съдебните разноски като инструмент за процесуалната политика, чието значение надхвърля рамките на индивидуалния съдебен спор. Очертани са основните модели на разпределение на разноските („английско правило“, „американско правило“ и смесени модели), както и проявленията на компенсаторната и регулаторната функция на института. В рамките на регулаторната функция се изследва влиянието на разноските върху предпроцесуалното поведение на страните, включително върху насърчаването или ограничаването на стимулите за завеждане на определени категории производства, върху достъпа до правосъдие, както и върху реализирането на политики в областта на правната помощ. Отделно внимание е отделено на въздействието на разноските върху процесуалното поведение на страните в хода на съдебното производство, включително върху доказателствената активност, доброволното уреждане на споровете, добросъвестното упражняване на процесуалните права и развитието на електронното правосъдие. Въз основа на извършения анализ се обосновава тезата, че съдебните разноски не могат да бъдат разглеждани единствено през призмата на тяхната компенсаторна функция, а изпълняват и самостоятелна регулаторна функция като инструмент за процесуална политика, чрез който се насочва предпроцесуалното и проце-

* Редовен докторант в докторска програма „Граждански процес“ към Катедрата по гражданскоправни науки в ПУ „Паисий Хилендарски“.

суалното поведение на страните и се постига баланс между достъп до правосъдие, процесуалната справедливост, защитата на обществения интерес и ефективността на съдебната система.

Ключови думи: съдебни разноски; процесуална политика; граждански процес; компенсаторна функция; регулаторна функция; разпределение на разноските; достъп до правосъдие; държавни такси; адвокатски възнаграждения; правна помощ; доброволно уреждане на спорове; злоупотреба с процесуални права; електронно правосъдие; сравнителноправен анализ.

LITIGATION COSTS AS AN INSTRUMENT OF PROCEDURAL POLICY: A FUNCTIONAL AND COMPARATIVE LEGAL ANALYSIS

Marina Drunkova

Abstract: This study offers a functional and comparative legal analysis of the concept of litigation costs as an instrument of procedural policy, whose significance extends beyond individual disputes. It outlines the principal models of cost allocation (the English rule, the American rule, and mixed models) and examines both the compensatory and the regulatory functions of litigation costs. Within the framework of the regulatory function, the study explores the impact of litigation costs on the parties' pre-litigation conduct, including their role in encouraging or discouraging the initiation of particular categories of proceedings, access to justice, and legal aid policy implementation. Particular attention is also devoted to the influence of litigation costs on the parties' conduct during judicial proceedings, including evidentiary conduct, settlement of disputes, the good-faith exercise of procedural rights, and the development of e-justice. Based on this analysis, the study advances the thesis that litigation costs should not be viewed solely through the prism of their compensatory function. Rather, they

also perform an autonomous regulatory function as an instrument of procedural policy that shapes both pre-litigation and in-court conduct, while maintaining a balance between access to justice, procedural fairness, the protection of the public interest, and the efficiency of the judicial system.

Keywords: litigation costs; procedural policy; civil procedure; compensatory function; regulatory function; cost allocation; access to justice; court fees; lawyers' fees; legal aid; voluntary dispute resolution; abuse of procedural rights; e-justice; comparative legal analysis.

В контекста на нарастващия интерес към съдебните разноски и тяхното значение за участниците в съдопроизводството все по-отчетливо се проявява необходимостта от преосмисляне на ролята им в цялостната архитектура на гражданския процес. Традиционно в доктрината разноските се разглеждат през призмата на тяхното техническо определяне, заплащане и присъждане. Анализът на *функциите* им обаче е това, което позволява да се открият нюансите на процесуалната им роля. През последните десетилетия се наблюдава постепенно отдалечаване от класическия подход, отреждащ на разноските по-скоро второстепенно значение¹, към един по-широкоспектърен модел, утвърждаващ ги като съществен елемент от **мултифункционалния процесуален инструментариум** за управление на съдебната система и на поведението на участниците в гражданския процес. Настоящото изследване има за цел да анализира именно тази функция на съдебните разноски като средство за процесуална политика и регулатор на отношения, надхвърлящи рамките на индивидуалния съдебен спор.

¹ Вж. **Hodges, C., Vogenauer, S., Tulibacka, M. (eds.)**, *The Costs and Funding of Civil Litigation: A Comparative Perspective*, Hart Publishing, 2010, p. 5-7.

1. ОСНОВНИ МОДЕЛИ НА РАЗПРЕДЕЛЕНИЕ НА РАЗНОСКИТЕ – „АНГЛИЙСКОТО ПРАВИЛО“, „АМЕРИКАНСКОТО ПРАВИЛО“ И СМЕСЕНИ МОДЕЛИ

За целите на анализа следва най-напред да бъдат очертани двата основни модела на разпределение на съдебните разноски в световен мащаб, тъй като именно те предопределят и фундаменталните различия в присъщите им функции. Първият е принципът „губещият плаща“ (*loser pays*), известен още като „английското правило“, при който загубилата делото страна възстановява разноските на насрещната страна. Макар исторически английската правна система да представлява класически пример за този модел, съвременното му приложение в нея е претърпяло значителни промени. Вторият модел, известен като „американското правило“, се консолидира в правото на САЩ през XIX век и се характеризира с това, че всяка страна понася собствените си разходи за адвокатска защита независимо от изхода на спора². Съдебните такси и тук обикновено се възлагат върху загубилата страна, но те често са незначителни в сравнение с адвокатските възнаграждения³. Поради това американският модел традиционно се възприема като емблематичен пример за силно ограничено прехвърляне на разноските и до голяма степен остава специфичен за правната система на САЩ.

Важно е да се подчертае, че двата основни модела не следва да се възприемат като проста дихотомия, а като **два полюса в рамките на широк спектър**⁴, в който различните юрисдикции се позиционират според степенята, в която разноските се възлагат върху загубилата страна. Повечето съвременни правни системи имат смесен характер, като съчетават елементи и от двата модела и често допускат възстановяване само на определена част от разноските. Тази част може да

² Reimann, M. (ed.). *Cost and Fee Allocation in Civil Procedure: A Comparative Study*, Springer, 2012, p. 9; Hodges, C., Vogenauer, S., Tulibacka, M. (eds.), op. cit., 78-79.; Maxeiner, J.R., *Cost and Fee Allocation in Civil Procedure*, *The American Journal of Comparative Law*, Vol. 58, Supplement, 2010, 197-198.

³ Maxeiner, J.R., op. cit., 197, 204, Reimann, M. (ed.), op. cit., p. 15.

⁴ Reimann, M. (ed.), op. cit., 9-16.

бъде установена предварително (Германия), да е предмет на уточняване в рамките на специално уредена за това процедура (Англия и Уелс) или да зависи от съдебна преценка в рамките на нормативно установени критерии (Франция), като степенята на предоставената дискреция също варира в широки граници. Всичко това обуславя тенденцията в сравнителноправната литература правните системи да бъдат класифицирани според интензитета на прехвърляне на разноските като системи със значително, частично или минимално прехвърляне. Българската правна система исторически принадлежи към групата на юрисдикциите със значително прехвърляне на разноските, като възлагането им с оглед изхода от делото е регламентирано още в Закона за гражданското съдопроизводство от 1892 г.⁵ Отговорността за възстановяването им традиционно се разглежда в литературата и в практиката като обективна (безвиновна) отговорност⁶ с деликтен характер⁷, макар различията спрямо класическия модел на деликтната отговорност да дават основание на част от авторите да я определят като особен вид отговорност (*sui generis*)⁸.

2. ФУНКЦИИ НА РАЗНОСКИТЕ В ГРАЖДАНСКИЯ ПРОЦЕС

На плоскостта на очертаните основни модели за разпределение на разноските могат условно да бъдат открити и

⁵ Чл. 780–785g от Закона за гражданското съдопроизводство от 1892 г. (отм.).

⁶ **Сталева, Ж. и др.** *Българско гражданско процесуално право*. 10-о прераб. и доп. изд. София: Сиела, 2020, с. 359; **Пунев, Б. и др.** *Граждански процесуален кодекс. Приложен коментар. Проблеми на правоприлагането. Анализ на съдебната практика*. 2-ро прераб. и доп. изд. София: Труд и право, 2017, с. 144.

⁷ **Пунев, Б.** и др., цит. съч., с. 144; Определение № 1771 от 03.04.2026 г. по ч. гр. д. № 544 / 2026 г. на ВКС, IV гр.о., Определение № 1018 от 02.04.2026 г. по ч. т. д. № 241/2026 г. на ВКС, I т. о.

⁸ **Пунев, А.** *Въпроси на производството по чл. 248 от Гражданския процесуален кодекс*, Труд и право, достъпно на: <https://trudipravo.bg/izbrani-statii/izbrani-statii-ot-epi-sobstvenost/vapro-si-na-proizvodstvoto-po-chl-248-ot-grazhdanskiya-protzesualen-kodeks/> (последно посетен на 16.05.2026 г.).

двете им основни функции – **компенсаторна и регулаторна**⁹. Компенсаторната функция се проявява преимуществено в системите, които предвиждат разпределение на разноските според изхода от спора. Колкото по-близо до американското правило се позиционира една правна система, толкова по-слабо се проявява компенсаторният елемент поради липсата на общо правило за прехвърляне на разноските или възстановяването само на символична част от тях, която е недостатъчна, за да ѝ се припише компенсаторен характер. В класическия си вид американската система значително ограничава проявлението на обезщетителната функция, поради което САЩ често се разглеждат като еталон за изцяло инструменталистски подход към института на разноските¹⁰.

2.1. Компенсаторна функция на разноските

Традиционно възлагането на разноските в тежест на загубилия се възприема като средство за процесуална справедливост¹¹ и именно това дефинира **компенсаторната им функция**. Те имат ролята да обезщетят спечелилия, като възстановят имущественото му положение отпреди въвличането му в съдебния процес. Правото на възстановяване на разноски на едната страна закономерно кореспондира на задължението на насрещната страна да понесе неоснователно причинените от последната разходи и в този смисъл се вписва в класическото разбиране за процеса, разглеждан като защита и санкция. В редица юрисдикции компенсаторният им ефект е допълнително гарантиран чрез служебния характер на произнасянето по тях, без да е необходимо формално искане от

⁹ Теоретично защитимо е и обособяване на три функции – компенсаторна, регулаторна и санкционна функция. В настоящото изследване санкционната функция се разглежда като проявление на по-широката регулаторна функция, доколкото налагането на неблагоприятни последици чрез разноските не е тяхна непосредствена цел, а е насочено преди всичко към стимулиране на добросъвестно процесуално поведение.

¹⁰ Reimann, M., op.cit., p. 20.

¹¹ Reimann, M., op.cit., p. 20; Hodges, Vogenauer, Tulibacka, op.cit., 73-74.

страните, какъвто подход например е възприет в Германия¹² и Австрия¹³. В исторически план възможност за служебно присъждане на разноски с компенсаторен и дисциплиниращ характер, но в ограничени хипотези, е съществувала и в българския Закон за гражданското съдопроизводство от 1892 г.¹⁴

2.2. Регулаторна функция на разноските

Сравнителноправната литература¹⁵ има особено съществен принос за очертаване на втората функция на разноските – **регулаторната**. Проведените до момента мащабни изследвания открояват ролята на разноските като инструмент за управление на съдебната система, за въздействие върху вида и броя на делата, както и за регулиране на поведението на участниците в процеса. С оглед широкия процесуален инструментариум, който правилата за разноските предоставят, настоящото изследване условно разглежда регулаторната им функция в две основни направления с цел по-пълноценен анализ на възможностите за процесуална политика, който институтът позволява. Първото направление изследва влиянието на правилата за разноските върху вида и количеството на постъпващите дела, т.е. върху предпроцесуалните стимули за започване на процеса, а второто – влиянието им върху процесуалното поведение на страните по вече образуваните дела, включително върху начина на приключване на производството.

2.2.1. Влияние на разноските върху предпроцесуалното поведение на страните

А. Влияние върху вида и броя на делата

Първото проявление на регулаторната функция на института на разноските, което е и сред най-често изтъкваните в

¹² § 308, ал. 2 от Германския граждански процесуален кодекс (ZPO).

¹³ § 52, ал. 5 от Австрийския граждански процесуален кодекс (öZPO).

¹⁴ Според чл. 785е ЗГС от 1892 г. (отм.) секретарите на съда, законните представители, адвокатите и другите пълномощници могат служебно да бъдат осъдени да платят разноските, които са причинили с грубите си грешки.

¹⁵ Reimann, M., op.cit. p. 20-21.

правната литература, е способността им да служат като коректив на вида на делата, постъпващи в съдебната система.

а. Насърчаване на основателните и обезкуражаване на неоснователните иски

Традиционно се приема, че „английското правило“, т.е. възможността за възстановяване на разумно направените разноски, представлява форма на процесуална политика, насочена към **насърчаване на основателните иски и обезкуражаване на неоснователните такива**¹⁶. Увереността на страната, че разходите, направени за доказване на основателността на претенцията ѝ, няма да бъдат напразни, защото ще бъде компенсирани, представлява съществен стимул за търсене на съдебна защита на накърнените субективни права и в този смисъл служи като инструмент за постигане не само на **процесуална, но и на житейска справедливост**. Същевременно е налице и реципрочен възпиращ ефект спрямо иски с ниски шансове за успех поради риска подобно начинание да доведе до двойна загуба – заплащане както на собствените разноски, така и на тези на насрещната страна. Ограничителният ефект на разноските се проявява не само в количествен, но и в качествен аспект. При предявяване на иск страната има стимул да определи размера му в граници, които счита за реалистично доказуеми, за да избегне възлагането на разноски върху отхвърлената част. Последното подобрява ефикасността и бързината на производството поради липса на необходимост от изследване и произнасяне по потенциално неоснователната част.

Естествено, когато се говори за процесуална политика, насочена към обезкуражаване на определени видове дела, неизбежно възниква въпросът доколко подобно **ограничаване на правото на достъп до съд** е оправдано, доколкото именно то е основният критерий, по който в сферата на разноските се измерва легитимността на преследваните от законодателя

¹⁶ Reimann, M., op.cit., 20-21; Maxeiner, J.R., op.cit., p. 203.

цели¹⁷. Въпросът е особено чувствителен, защото този подход несъмнено крие риск от възпиране на част от основателните претенции, оценявани от страните като несигурни. Настоящото изследване застъпва разбирането, че политика по насърчаване на определени категории искове и ограничаване на други е оправдана и може да бъде легитимна не само защото съответства на традиционното за континенталната правна система разбиране за процесуална справедливост, но и защото стимулира **процесуалната добросъвестност, намалява риска от злоупотреби и способства за по-ефективно използване на съдебния ресурс**. Последното пък е относимо към **социалната цена и икономическата ефективност на правосъдието** от гледна точка на обществения интерес, доколкото съдебната система в общия случай не се финансира изцяло от собствени приходи. Според данните на CEPEJ¹⁸ към 2018 г. приходите от гържавни такси формират приблизително 16% от бюджета на съдебната система в България, а останалата част се покрива от гържавния бюджет. Това означава, че претенциите с ниски шансове за успех ангажират не само съдебен, но и публичен финансов ресурс. Следователно следва да се търси оптимален баланс между индивидуалния интерес на участниците в отделните производства и обществения интерес от тяхното финансиране, а правилата за разноските са един от инструментите за управление както на достъпа до съд, така и на обществените разходи за правораздаване. В този смисъл моделът „губещият плаща“ намира своето оправдание както в индивидуален, така и в обществен план.

Невъзможно е да засегнем темата за разноските като регулатор на постъпващите в съдебната система дела, без да разгледаме и втория основен модел на разпределение на раз-

¹⁷ Cappelletti, M., Garth, B., Trocker, N., *Access to Justice, Variations and Continuity of a World-Wide Movement*, *Rabels Zeitschrift für ausländisches und internationales Privatrecht*, Vol. 46, No. 4, 1982, p. 666.

¹⁸ CEPEJ, *European Judicial Systems – CEPEJ Evaluation Report 2020 Evaluation Cycle (2018 Data), Part 1: Tables, Graphs and Analyses*, Council of Europe, Strasbourg, 2020, p. 33.

носките – „американското правило“, при което регулаторната логика се основава на различни съображения. Централен въпрос в сравнителноправната литература е този по какъв начин САЩ – класическият пример за този отличителен модел, аргументират отказа си да възприемат принципа „губещият плаща“. Темата е още по-интригуваща при отчитане на факта, че тази практика се консолидира в САЩ едва през втората половина на XIX век. Преди този момент не е било необичайно разноските и там да се разпределят според изхода на делото. Защитниците на този тип процесуална политика последователно поддържат, че макар моделът да отстъпва от класическото разбиране за процесуална справедливост, той представлява съществен елемент от американската концепция за *достъп до правосъдие*¹⁹. В този смисъл се аргументира и Върховният съд на САЩ, изтъквайки принципната непрегъдваемост на съдебния процес и риска, че страхът от евентуална отговорност за разноски може да възпре икономически по-слабите страни от търсене на съдебна защита.²⁰

Дали преследваният ефект действително се постига чрез действащия в САЩ модел, е предмет на **интензивни дискусии** в правната литература. От една страна, съществуват немалко аргументи в подкрепа на тезата, че липсата на правило за възлагане на разноските би могло да улесни достъпа до съд, тъй като страната трябва да предвиди и осигури само собствените си съдебни разходи, без риск от възлагане върху нея на разноските на противната страна в случай на загуба. Последното намалява възпиращия ефект върху онези лица, които разполагат с потенциално основателни, но правно несигурни претенции. Това е особено важно в производства, които повдигат непоставяни до момента правни въпроси или такива, по които съществува противоречива съдебна практика. Именно в такива случаи рискът от понасяне на разноските на насрещната страна може да се превърне в сериозна пречка пред развитието на правото, уеднаквяването на практиката

¹⁹ Maxeiner, J.R., op. cit., p. 198, 216.

²⁰ Пак там, p. 198.

и защитата на накърненото субективно право. В този аспект американският модел несъмнено създава по-благоприятна среда за т.нар. „пилотни“ дела, които макар да са свързани с повишена степен на правна несигурност, могат да имат съществен принос за изясняване на спорни правни въпроси и за адаптиране на правото към новите обществени отношения.

Други автори обаче изтъкват, че този модел не само лишава страната, чиято позиция е уважена, от възможност да получи заслужена компенсация, но и в определени хипотези може да затрудни именно достъпа до съд, който концептуално се предполага да защитава²¹. Това вътрешно противоречие между прокламираната цел и практическия ефект се проявява особено ясно при искове с малък и среден материален интерес, при които след спечелено дело страната може да се окаже с повече загуби, отколкото би претърпяла, ако не беше потърсила съдебна защита²². Последното, от своя страна, действа силно демотивиращо спрямо потенциалните ищци. Наред с това подобен модел може да насърчи и злоупотребно процесуално поведение от страна на икономически по-силния участник в процеса, който чрез предявяване на неоснователен иск е способен да причини значителни финансови затруднения на насрещната страна²³. Още през 1842 г. видният юрист Дейвид Дъдли Фийлд-младши отбелязва, че когато не се възлагат пълните разноски върху загубилата страна, богатият човек получава несправедливо предимство пред бедния²⁴. Често посочван пример в тази насока е делото *Pearson v. Chung*, известно и

²¹ **Reimann, M.**, op. cit., p. 22.

²² Пак там.

²³ Вж. **Mulla**, *The Code of Civil Procedure*, 20th Edition, LexisNexis, 2021, p. 646. В индийската правна система като сериозен практическ проблем се изтъква тенденцията съдилищата да не възлагат разноски или да присъждат само символични такива въпреки нормативно предвидената възможност за присъждане на реалистична компенсация на действително направените разноски, поради което Върховният съд на Индия отбелязва, че множество недобросъвестни страни се възползват именно от този факт.

²⁴ **Maxeiner, J.R.**, op.cit., p. 204.

като „делото за панталоните за 67 милиона долара“. След като съдия Рой Пиърсън предявява иск за 67 млн. долара срещу малко семейно ателие за химическо чистене заради изгубен чифт панталони, ответниците са принудени да изразходват над 100 000 долара за процесуална защита²⁵. Макар впоследствие да печелят делото, те не разполагат с механизъм за възстановяване на разноските си от ищеца, което почти ги довежда до фалит. Случаят демонстрира не само неуспеха на американската система да предотврати един флагрантен пример на злоупотребно поведение, но и ярко илюстрира трудностите, които системи с ограничено или символично прехвърляне на разноските срещат при противодействието на кверулантни искове, злоупотребно процесуално поведение и неоправдано разходване на публичен ресурс.

Въпросът кой от двата основни модела на разпределение на разноските в по-голяма степен защитава правото на достъп до съд е многопластов и не позволява универсален отговор. Интересно е все пак да се отбележи, че теориите, обосноваващи „американското правило“, възникват в сравнително по-късен етап, след като то вече се е утвърдило като трайно разрешение в съдебната практика²⁶. Ето защо част от литературата ги критикува като своеобразни „апологии“, насочени към оправдаване на един вече възприет модел, а не като рационално обяснение на историческите фактори, довели до неговото формиране.

б. Насърчаване на дела с принос за развитието на правото

Друга форма на селективно насърчаване на определени категории дела чрез правилата на разноските представлява регламентираното в някои държави изключение от принципа „загубилият плаща“ по дела, които имат потенциал да **допринесат за развитието на правото**. Така например в Италия, Испания и Индия²⁷ съществува уредба, предвиждаща разноски-

²⁵ Maxeiner, J., op.cit., p. 204.

²⁶ Maxeiner, J., op.cit., p. 198, 215.

²⁷ European e-Justice Portal, “Costs – Spain”, достъпен на: https://e-justice.europa.eu/content/costs_spain

те да остават за всяка от страните така, както са направени, когато процесът повдига съществени правни въпроси, по които нормативната уредба е непълна, неясна или липсва установена практика. Това са хипотези, при които ищецът не разполага с ефективни средства за разумно прогнозиране на решението по релевантните за спора правни въпроси поради несъвършенства в правната уредба или в съдебната практика, тоест по независещи от него причини. В подобна ситуация политика, насочена към насърчаване на потенциално основателни искове, би могла да се превърне в пречка за достъп до съд, тъй като са налице обективни ограничения за предпроцесуалния анализ, на който подобен модел разчита. Същевременно е очевидно, че никоя правна система няма интерес да обезкуражава онези дела, които биха могли да окажат положително влияние върху развитието на правото, включително чрез разрешаването на нови или неясни правни въпроси. Вярно е, че невъзможността за възстановяване на разноските на страната, чиято позиция е уважена, би могла да се разглежда като отстъпление от традиционното разбиране за процесуална справедливост, при което загубилата страна следва да понесе последиците от неоснователно предизвикания правен спор. От друга страна обаче, е дискуссионно²⁸ доколко моделът „губещият плаща“ действително обслужва процесуална справедливост тогава, когато отговорът на поставения правен въпрос е до такава степен неясен, че следва да бъде изведен по съдебен път чрез тълкуване или запълване на празноти в закона. Подобна уредба ясно демонстрира стремежа на определени юрисдикции да приоритизират обществения интерес и развитието на правото пред политиката по насърчаване на искове с високи шансове за успех, което представлява ярко проявление на начина, по който правилата за разноските могат да се

justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/where-and-how/costs/es_bg (последно посетен на 17.05.2026 г.); **European e-Justice Portal**, “Costs – Italy”, достъпен на: https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/where-and-how/costs/it_bg (последно посетен на 17.05.2026 г.); **Mulla**, *The Code of Civil Procedure*, 20th Edition (2021), p. 646.

²⁸ Вж. **Hodges, Vogenauer, Tulibacka**, op.cit., p. 78.

използват за въздействие върху поведението на страните и върху цялостния съдебен пейзаж.

В. Насърчаване на определени видове искиове чрез въвеждане на изключения от правилото за възлагане на разноските

Регулаторната функция на разноските, насочена към стимулиране на определени категории дела за сметка на други, се откроява особено ясно в системите, в които е въведено **едностранно прехвърляне на разноските** – тоест едната страна има право на възстановяване на разноските в случай на успех, но няма да ѝ бъдат възложени такива в случай на загуба. Подобни правила съществуват в някои юрисдикции (Япония, САЩ²⁹) за определени категории производства, като трудно може да се отрече значителният им стимулиращ ефект за предявяване на подобни претенции. У нас процесуалната политика за насърчаване чрез правилата за разноските на някои категории дела е реализирана преимуществено чрез института на освобождаването от такси и разноски по чл. 83, ал. 1 ГПК, но отговорността за разноски като последица от изхода на делото продължава да се подчинява на общото правило на чл. 78 ГПК.

В част от правните системи се предвижда изключение от принципа за пропорционално разпределение на разноските, а по този начин – и на правилото „губещият плаща“ в чистия му вид, в случаите, **когато искът е установен по основание, но размерът му се определя от съда по справедливост или въз основа на експертиза** (напр. Австрия³⁰, Словакия³¹). Подобна уредба придава по-голяма тежест на доказаната основателност на претенцията, отколкото на точния размер на присъ-

²⁹ Reimann, M. op.cit., p. 17, Maxeiner, J., op.cit, 200-201.

³⁰ European e-Justice Portal, “Costs – Austria”, достъпен на: https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/where-and-how/costs/at_bg (последно посетен на 17.05.2026 г.).

³¹ European e-Justice Portal, “Costs – Slovakia”, достъпен на: https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/where-and-how/costs/sk_bg (последно посетен на 17.05.2026 г.).

гената сума, за разлика от системите, в които разпределението на разноските се свежда до чиста математическа операция по изчисляване на процента процесуален успех. По този начин се създава допълнителен стимул за предявяване на основателни искове и най-вече на тези от тях, при които определянето на размера представлява затруднение в момента на предявяване на иска. Същевременно се избягва житейски неоправданата ситуация ищец, доказал основателността на претенцията си на няколко инстанции, да бъде осъден да заплати на насрещната страна разноски в размер, надхвърлящ присъденото му обезщетение, единствено поради субективната и предварително непредвидима преценка на съда относно размера на дължимото му се по справедливост обезщетение.

Подобно отклонение от правилото за пропорционално разпределение на разноските постепенно започна да намира проявление и в българското право в ограничен кръг производства – делата от и срещу потребители, макар и не в резултат от национална законодателна инициатива, а поради необходимостта от осигуряване на възможност за упражняване от потребителите на предоставеното им с чл. 6, § 1 и чл. 7, § 1 от Директива 93/13 **право на ефективен съдебен контрол върху неравноправните клаузи**. Съдът на Европейския съюз последователно приема, че това право е нарушено, ако след частично уважаване на иск на потребител за връщане на недължимо платени от него суми, вследствие на приложението на нищожна договорна клауза, поради неравноправния ѝ характер, последният бъде натоварен с част от разноските по делото, пропорционална на отхвърлената част от иска³². Тези разрешения налагат националният законодател да преосмисли действащата уредба на разноските по дела от и срещу потребители, с оглед гарантиране на ефективната съдебна защита на правата им. Сравнителноправният анализ дава ос-

³² Решение от 16.07.2020 г. по съединени дела C-224/19 и C-259/19 на СЕС; Решение от 21.03.2024 г. по дело C-714/22 на СЕС, постановено по преюдициално запитване на Софийския районен съд; така и Решение № 129 от 30.07.2024 г. по т. г. № 630/2023 г. на ВКС.

нование да се обсъди въвеждането на аналогично изключение и за други категории производства, при които едната от страните по тях се намира в по-уязвимо положение (напр. по трудови спорове³³) или размерът на защитаваното право е обусловен от съдебна преценка по справедливост или от експертно заключение.

Б. Влияние на разноските върху правото на достъп до правосъдие

Възможността за управление на вида и броя на делата е само един от аспектите на предпроцесуалната роля на разноските. Друго съществено проявление на тази функция е свързано с **правото на достъп до правосъдие**, което вече беше засегнато накратко в контекста на противопоставянето между двата основни модела на разпределение.

а. Високи и ниски съдебни такси

Широко признато е, че прекомерно **високите съдебни такси** могат да имат възпиращ ефект спрямо потенциалните ищци и да възпрепятстват достъпа до правосъдие³⁴, като същевременно изпълняват ролята на своеобразен „филтър“ срещу претоварване на съдебната система и стимулират извънсъдебното уреждане на споровете³⁵. Така през 2008 г. Португалия увеличава размера на съдебните такси с цел ограничаване на прекомерното използване на съдилищата. Обратно, **прекомерно ниските такси** могат да доведат до значително нарастване на съдебните производства. В Китай например въвеждането на съдебни такси през 1984 г. и последващият

³³ Вж. **Reimann, M.**, *op.cit.* p. 17, относно наличието на такава уредба в други юрисдикции.

³⁴ **Европейска комисия**, „Съобщение на комисията до Европейския парламент, Съвета, Европейската централна банка, Европейския икономически и социален комитет и Комитета на регионите, Информационно табло на ЕС в областта на правосъдието за 2021 г.“, COM(2021) 389 final, с. 30; **Reimann, M.**, *op.cit.*, p. 4.

³⁵ **European Commission**, *Study on the Transparency of Costs of Civil Judicial Proceedings in the European Union – Final Report*, conducted by Demolin, Brulard, Barthelemy, JLS/C4/2007/03, Brussels, 2012, p. 318-319.

опит през 2006 г. за тяхното намаляване по отношение на социално уязвими групи водят до съществено увеличаване на броя на делата и до финансова нестабилност³⁶. В някои държави правото на съдебна защита се разглежда като конституционно право с особена значимост, поради което държавните такси са изцяло премахнати за всички (напр. Мексико³⁷) или за определени категории субекти и производства (напр. Франция и Испания³⁸ по отношение на ФЛ), а в други правни системи имат по-скоро символичен характер, какъвто до голяма степен е примерът със САЩ.

В преобладаващата част от държавите, възприели модела на **пропорционалната държавна такса**, нейният размер нараства по дегресивна скала и/или е ограничен чрез максимален таван³⁹. Последното представлява важна гаранция за правото на достъп до съд, доколкото сложността на делото не нараства пропорционално на материалния интерес. Поради това прилагането на фиксирана пропорционална такса при искове с висок материален интерес може да доведе до непропорционално висока финансова тежест и на практика да възпрепятства ефективното упражняване на правото на съдебна защита. Подобни съображения са развити и в практиката на Европейския съд по правата на човека. През 2006 г. ЕСПЧ приема, че прекомерно високият размер на предварително дължимите държавни такси в Полша, които представляват фиксиран процент от материалния интерес, може да представлява непропорционално ограничение на правото на достъп до съд по чл. 6 ЕКПЧ.⁴⁰ В този контекст действащата в българското право 4-процентна пропорционална държавна такса е обект

³⁶ Hodges, Vogenauer, Tulibacka, op.cit., p. 76.

³⁷ Reimann, M., op.cit., p. 15.

³⁸ European Commission, *Study on the Transparency...*, 55-57; European e-Justice Portal, "Costs – Spain", достъпен на: https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/where-and-how/costs/es_bg (последно посетен на 17.05.2026 г.).

³⁹ Вж. Reimann, M., op.cit., p. 23; Hodges, Vogenauer, Tulibacka, op.cit., 13-14.

⁴⁰ Teltronic-CATV v. Poland, ECHR 10 Jan. 2006 (Application no. 48140/99).

на последователни критики в правната литература. Някои автори като Анастас Пунев⁴¹ се обявяват срещу този размер, определяйки го като потенциална пречка пред достъпа до правосъдие⁴². Посоченото становище следва да бъде споделено, включително в контекста на практиката на ЕСПЧ. Проблемът би могъл да бъде преодолян чрез замяна на действащия модел на единна пропорционална държавна такса с дегресивен модел, предвиждащ максимален размер на таксата. Подобно решение би позволило постигането на по-балансирано съотношение между ефективния достъп до правосъдие и необходимостта от устойчиво финансиране на съдебната система.

б. Прозрачност и предвидимост на разноските

Функционалната връзка между разноските и **правото на достъп до съд** не се изчерпва единствено с техния размер. Не по-малко значение в този аспект имат тяхната **прозрачност и предвидимост**. Последното е предмет на редица изследвания, сред които безспорно се откроява Окончателният доклад от 2012 г. по повод възложеното от Европейската комисия проучване на прозрачността на разходите при съдебни производства по граждански дела в ЕС⁴³. В него **прозрачността на разноските се разглежда като съществен елемент от ефективния достъп до правосъдие**. Това е лесно обяснимо. Предпроцесуалната преценка дали да бъде образувано едно дело е закономерно свързана с оценка както на потенциалните ползи от успешния изход на спора, така и на рисковете при евентуална загуба. И двете са значително затруднени тогава, когато страната не може да формира разумна и обоснована представа за финансовите последици от процеса, включително относно разноските, които би могла да си възстанови или

⁴¹ Пунев, А., *Проблемът с пропорционалната четирипроцентова такса по граждански и търговски дела*, Lex.bg, 2022, достъпен на: <https://news.lex.bg/шест-аргумента-срещу-държавната-такс/> (последно посетен на 17.05.2026 г.).

⁴² Вж. и В. Дацов, *За държавните такси, събирани от съдилищата: някои препоръки*, достъпен на: <https://gramada.org/за-държавните-такси-събирани-от-съдил-6/> (последно посетен на 17.05.2026 г.).

⁴³ European Commission, *Study on the Transparency...*, p. 18.

да бъде осъдена да заплати. Подобно разбиране се открива и в чл. 3.4.2 от Хагската програма от 2004 г.⁴⁴, в който прозрачността на съдебните разходи е посочена като средство за повишаване на ефективността на инструментите за взаимно признаване между държавите членки.

В част от правната литература се прави **разграничение между прозрачността на разноските и тяхната предвидимост**⁴⁵. Прозрачността е свързана преди всичко с наличието на достъпна и ясна информация относно правилата за формиране и разпределение на разноските, докато предвидимостта касае възможността страните предварително да оценят финансовия риск и да прогнозират вероятните икономически последици от участието си в процеса. Липсата на прозрачност обикновено води и до липса на предвидимост. Макар двете понятия да са тясно свързани и често да се застъпват, е възможно една система да е прозрачна, но недостатъчно предвидима, когато крайният размер на разноските зависи от широка съдебна дискреция или се влияе от множество фактори, които не могат разумно да бъдат отчетени към момента на образуване на делото. Така например липсата на ясни тарифи или ориентири относно адвокатските възнаграждения представлява преди всичко проблем за прозрачността, който неизбежно се отразява и на предвидимостта им, докато практиката същите да бъдат коригирани от съда в трудно прогнозируем диапазон, засяга основно тяхната предвидимост.

Интересно е да се отбележи, че **както английското, така и американското правило** притежава потенциал да осигури висока степен на прозрачност и по този начин да способства достъпна до съд. Липсата на възможност за прехвърляне на разноските върху загубилата страна сама по себе си не накръ-

⁴⁴ **The Hague Programme:** strengthening freedom, security and justice in the European Union [2005] OJ C 53/13, para 3.4.2.

⁴⁵ Вж. **European Commission**, *Study on the Transparency...*, 325-329. Обратно вж. **Reimann, M.** op.cit., p. 11-56, където липсва обособяване на двете категории, а фактически се разглеждат съвместно под общата идея за предвидимост.

нява тяхната прозрачност. Напротив, страните са предва-
рително наясно с невъзможността да очакват компенсация
при успех по делото, съответно с липсата на риск да бъдат
осъдени да заплатят разноските на противната страна при
неуспех, което им позволява да извършат съответната пред-
процесуална преценка за очакваните разходи по участието си
в процеса, отчитайки единствено собствените си разноски.
Това предпоставя много висока степен на прозрачност поне
от гледна точка на отговорността за разноски. По различен
начин обаче стои въпросът с предвидимостта им. В тази
вързка следва да се направи едно важно уточнение. САЩ да-
леч не могат да бъдат посочени като еталон за насърчаване
на съдебното разрешаване на спорове.. Напротив, именно там
се наблюдава феноменът на т.нар. „изчезващ съдебен процес“
(*vanishing trial*), при който едва около 2% от делата достигат
до съд⁴⁶, а още по-малък процент приключват с постановяване
на съдебен акт след разглеждане по същество. Причините за
това обаче не следва да се търсят в липсата на прозрачност
на разноските, а по-скоро в съчетанието между широкия об-
хват на въведения през 1938 г. и уникален за американската
правна система институт, известен като *discovery*, почасово-
то заплащане на адвокатските услуги и липсата на общо пра-
вило за прехвърляне на разноските. *Discovery* позволява провеж-
дането на изключително продължителни и скъпи процедури
по събиране на доказателства, при които значителна част
от дейностите, осъществявани в континенталните прав-
ни системи от съда, се извършват от страните и техните
адвокати⁴⁷. Това оказва съществено влияние не толкова върху
прозрачността, колкото върху предвидимостта на разноски-
те, тъй като страните често не могат дори приблизително
да преценят колко дълго ще продължи процесът и какви ще
бъдат собствените им разходи⁴⁸. Именно оттук произтича
и нарастващата демотиация в САЩ от участие в съдебни
производства, което доказва тезата за влиянието на пред-

⁴⁶ Reimann, M. op.cit., p. 104, 295, 205.

⁴⁷ James R. Maxeiner, op.cit., p. 196, 205.

⁴⁸ Reimann, op.cit., 54–55.

видимостта върху ефективното упражняване на правото на достъп до съд.

В държавите, в които е възприет принципът „губещият плаща“, прозрачността се осигурява чрез **правила, гарантиращи яснота относно размера на разноските и пределите на отговорността при разпределението им, а предвидимостта – чрез относително еднаквото приложение на тези правила в съдебната практика**. Двете не представляват особено предизвикателство по отношение на държавните такси. Сравнителноправният анализ последователно сочи, че най-съществени затруднения по отношение на прозрачността и предвидимостта възникват при разноските с най-ниска степен на нормативна регулация, а именно – възнагражденията за вещи лица, разходите за свидетели и най-вече адвокатските хонорари.⁴⁹ През последните десетилетия този проблем се задълбочава, поради трайната тенденция към либерализация на адвокатските възнаграждения в редица правни системи чрез постепенно отстъпление от модела на задължителните професионални тарифи⁵⁰. Така например Япония и Южна Корея изоставят този модел още през 2003 г.⁵¹ Италианската правна система също премина от твърди професионални тарифи към параметрична система с ориентировъчни стойности, основана на комбинация между нормативно определени диапазони, пазарни механизми и съдебна дискреция⁵². Тази тенденция обичайно се аргументира с правилата на конкурентното право и свободата на предоставяне на услуги, които биха могли да бъдат накърнени при прекомерно рестриктивна регулация на възнагражденията.

⁴⁹ **European Commission**, *Study on the Transparency...*, 52-54.

⁵⁰ **Reimann, M.**, *op.cit.*, p. V.

⁵¹ Вж. **Reimann, M.**, *op.cit.*, 26-29.

⁵² European e-Justice Portal, “Costs – Italy”, достъпен на: https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/where-and-how/costs/it_en (последно посетен на 17.05.2026 г.).

Правната литература обаче отчита и **неблагоприятните последици от дерегулацията**, свързани с понижаване на предвидимостта на разноските, с възникването на проблеми от гледна точка на процесуалната справедливост и с увеличаване на броя на делата, касаещи размера на подлежащите на възстановяване разноски⁵³. Нещо повече, емпиричните проучвания сочат, че прекомерно стриктното прилагане на правилата за защита на конкуренцията също е способно да породи неблагоприятни последици. Един от потенциалните странични ефекти от липсата на адекватна регулация в областта на адвокатските възнаграждения е рискът от появата на явлениято „неблагоприятен подбор“, признато и в практиката на СЕС по делата *Cipolla, Consiglio nazionale dei geologi* и *Commission v. Germany*⁵⁴. Той се свързва с опасността конкуренцията между доставчиците на правни услуги постепенно да се измести почти изцяло към цената на услугата за сметка на нейното качество. При липса на относително ясни критерии относно размера на възстановимите разноски потребителят закономерно е стимулиран да се ориентира към най-ниската ценова оферта, доколкото тя създава най-голяма вероятност за пълна компенсация на направените разходи. В правната литература с основание се изтъква, че подобна среда крие риск от постепенно влошаване на качеството на правната защита⁵⁵. Отделно от това се създават и предпоставки за отлив на висококвалифицираните кадри, чиито възнаграждения закономерно са по-високи, към други сфери на правото, предлагащи по-добра реализация на професионалния им потенциал. Последното надхвърля рамките на индивидуалния интерес на страните и започва да засяга ефективността на праворазда-

⁵³ Вж. **Reimann, M.**, op.cit., 26-29.

⁵⁴ Вж. СЕС, Решение от 5 декември 2006 г., *Cipolla* и гр. С-94/04 и С-202/04, EU:C:2006:758, Решение от 18 юли 2013 г., *Consiglio Nazionale dei Geologi*, С-136/12, EU:C:2013:489; Решение от 4 юли 2019 г., *Commission v. Germany*, С-377/17, ECLI:EU:C:2019:562.

⁵⁵ Вж. подробно по въпроса **Стойнев, И.** *Изследване и оценка на факторите, относими към формиране на минимален размер на адвокатските възнаграждения*, София, 2020, с. 32, сайт на ВАгвС, достъпен на: <https://p.vas.bg/i/s/isledvane-i-ocenka-588.pdf> (последно прегледан на 16.05.2026 г.).

ването като обществена функция. Обратно, увереността на страната, че при успешен изход на делото би могла да възстанови заплатеното от нея адвокатско възнаграждение, което не е непременно в най-ниския диапазон, но се намира в разумни граници, ѝ позволява да приоритизира качеството на услугата, без доставчиците на правни услуги да бъдат поставени под непрекъснат натиск за понижаване на цената за сметка на качеството⁵⁶. Ето защо предвидимостта на възстановимите разноски може да се разглежда и като механизъм за поддържане на минимални стандарти за качество на правната защита и за защита на потребителите.

В практиката си Съдът на Европейския съюз възприема разбирането, че при преценката за съвместимостта на определена регулация с правилата на конкурентното право следва да се държи сметка за нейните цели, контекст и пропорционалност, както и дали въведените ограничения са необходими за постигането на **легитимни цели от обществен интерес**⁵⁷. В контекста на адвокатските възнаграждения като релевантни цели се очертават защитата на потребителите на правни услуги, доброто управление на правосъдието и съхраняването на престижа и достойнството на адвокатската професия⁵⁸. В този смисъл е защитимо принципното разбиране, че съобразяването на конкурентното право не следва да води до отстъпление от други важни характеристики на правото държава, каквито са правото на достъп до съд и справедливостта, която в крайна сметка е онази висша цел, която правосъдието е призвано да защитава. Нещо повече, в правната литература се подчертава, че възникват сериозни опасения за справедливостта в онези юрисдикции, в които е възприето прехвърляне на разноските, но липсва достатъчна

⁵⁶ Стойнев, И. цит. съч., 42-43.

⁵⁷ Вж. СЕС, Решение от 19 февруари 2002 г., *Wouters v Algemene Raad van de Nederlandse Orde van Advocaten*, C-309/99, EU:C:2002:980; Решение от 18 юли 2006 г., *Меса-Medina*, C-519/04 P, EU:C:2006:492.

⁵⁸ Стойнев, И. цит. съч., 27-28.

предвидимост относно размера на възстановимата им част⁵⁹. Подобна уредба води до прекомерен субективизъм при упражняване на съдебната дискреция, от което страдат както индивидуалната процесуална справедливост, разглеждана като възможност на страната за репарация на разумно направените разноски, така и съдебната система като цяло.

Прозрачността и предвидимостта на разноските като препоръчителна цел на държавната процесуална политика се свързва с редица допълнителни преимущества. Освен като средство за подобряване на достъпа до правосъдие, те осигуряват възможност за **по-добро управление на риска, представляват пречка срещу злоупотреби и насърчават свободното движение в рамките на ЕС**⁶⁰. Нещо повече, според икономическата теория **възможността за разрешаване на споровете със споразумение** нараства при по-висока степен на информационна симетрия между преговарящите, а тя е осезателно по-голяма, когато съществува яснота относно параметрите на отговорността за разноски. Обратно, липсата на прозрачност и предвидимост намалява стимулите за постигане на споразумение, защото всяка страна е склонна да формира по-скоро оптимистични очаквания върху собствените си шансове за успех и наличието на допълнителни променливи, които да бъдат натоварени с нереалистични очаквания, слага допълнителен пласт тежест върху потенциала за успешно договаряне.⁶¹ Поради това част от препоръките, отправени към националните юрисдикции в резултат на сравнителноправното изследване на Оксфордския университет, проведено в рамките на Проекта на Европейския съюз за гражданско правосъдие (EU Civil Justice Project), са възстановимите разноски да бъдат направени във възможно най-голяма степен фиксирани и предвидими, възможно най-скоро. Успоредно с това се препоръчва осигуряване на по-широк достъп до право-

⁵⁹ Hodges, C., Vogenauer, S., Tulibacka, op.cit., 539–541.

⁶⁰ European Commission, *Study on the Transparency...*, 340–341.

⁶¹ Ibid., 300–304, 340.

съдие чрез въвеждане на тарифи за адвокатските хонорари⁶², съобразени, разбира се, с правилата на конкурентното право. Поради това в национален мащаб изглежда оправдано изграждането на правна уредба, осигуряваща максимална предвидимост на възстановимите разноски и ясни нормативни критерии за тяхното определяне.

в. Правна помощ и фискална дисциплина

Накрая, функцията на разноските като инструмент за процесуална политика, способен качествено да подобри **гостъпна до правосъдие**, се проявява и чрез института на **правната помощ**. Възможността за получаване на такава представява съществен стимул за упражняване на правото на съдебна защита от лица, които не разполагат с достатъчно финансови средства за участие в съдебен процес. Наред с безспорните преимущества на този институт обаче се открояват и редица практически затруднения, свързани с ограничаване на възможността за злоупотреби. Традиционно системата за правна помощ е обвързана с предварителна оценка на основателността на иска. Така например в Германия се изисква претенцията да има достатъчна вероятност за успех⁶³, в Люксембург – да не е с малка вероятност за успех⁶⁴, в Малта – да има достатъчно основание страната да започне производство или да се защитава⁶⁵. В България критерият е

⁶² Вж. **Hodges, Vogenauer, Tulibacka**, *op.cit.*, p. 79; **Reimann, M.**, *op.cit.*, p. 11, където е застъпено разбирането, че тарифният подход, макар и донякъде ригиден, осигурява максимална предвидимост на разноските, пред които страните биха се изправили при евентуална загуба.

⁶³ § 114 от Германския граждански процесуален кодекс (ZPO); European e-Justice Portal, “Legal Aid- Germany”, гостъпен на: https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/legal-aid/de_en (последно посетен на 17.05.2026 г.).

⁶⁴ **European e-Justice Portal**, “Costs – Luxembourg”, гостъпен на: https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/legal-aid/lu_bg (последно посетен на 18.05.2026 г.).

⁶⁵ **European e-Justice Portal**, “Costs – Malta”, гостъпен на: https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/legal-aid/mt_bg (последно посетен на 17.05.2026 г.).

формулиран по-занижено – правната помощ не се предоставя, когато претенцията е очевидно неоснователна, необоснована или недопустима⁶⁶. Макар разликата в уредбите да изглежда предимно терминологична, различният интензитет на предварителната преценка предопределя съществени различия в практическото им приложение. В национален мащаб са известни редица случаи на системно злоупотребно процесуално поведение чрез завеждане на стотици дела от ищци, които се възползват от ниските си или липсващи доходи, за да водят практически непрекъснати съдебни производства – явление, което в практиката започва да добива известност като „съдебен туризъм“⁶⁷. В тази връзка изглежда уместно националният законодател да преосмисли критериите за предоставяне на правна помощ, така че тя да се допуска при наличие на достатъчно основания на иска за успех, а не само при липса на очевидна неоснователност.

В юрисдикциите, в които критерият за достъп до правна помощ е занижен, държавният бюджет и данъкоплатците могат лесно да се окажат в ситуация да финансират **огромен брой дела с минимални шансове за успех** поради липсата на финансова възможност у получателя на правната помощ да понесе собствените си съдебни разноски. Същевременно насрещните страни по подобни дела биват въввлечени в съдебни производства, по които са принудени да правят разноски, в повечето случаи без реална възможност впоследствие да си ги възстановят, поради липса на достатъчно имуществено у страната, предизвикала неоснователния спор. Тази ситуация поражда проблем както от процесуална, така и от етична гледна точка, тъй като получателите на правна помощ несъмнено биха били значително по-предпазливи при предявяване на подобни претенции, ако икономическите последици от евентуалната загуба на делото се проявяваха в собствената

⁶⁶ Чл. 24, т. 2 ЗПП.

⁶⁷ Вж. Решение № 2533 от 18.03.2024 г. по адм. г. № 2009/2023 г. на Адм. съд – Пловдив, Решение № 530 от 30.06.2021 г. по адм. г. № 497/2020 г. на Адм. съд – Пазарджик.

им имуществена сфера. Липсата на финансов риск за тях създава предпоставки за процесуално поведение, което може да засегне както насрещните страни, така и обществения интерес, свързан с рационалното използване на публичен ресурс.

В правната литература са разгледани и други сравнителноправни механизми за баланс между достъпа до правна помощ и защитата на обществения интерес чрез института на разноските. Така например в Германия и Естония съществуват модели на последващо разсрочено възстановяване на предоставената правна помощ, съобразно финансовите възможности на лицето⁶⁸, а в Италия и Малта⁶⁹ са предвидени механизми за възстановяване на направените от държавата разноски при благоприятен изход на делото за подпомаганото лице⁷⁰. Изглежда оправдано националната правна уредба също да предвиди механизми за последващо възстановяване на предоставената правна помощ в определени случаи, съобразно имущественото състояние на подпомаганото лице или изхода на производството.

Интересен пример за търсене на баланс между индивидуалните и обществените интереси, осъществяван чрез правилата за разноските, се откроява във възприетото в много юрисдикции разрешение да се присъждат само **вече извършените разноски** за адвокатско възнаграждение, но не и бъдещи такива дори когато задължението за плащането им е вече възникнало в патримониума на страната. Безспорно е, че при наличие на механизъм, позволяващ адвокатът да получи договореното си, но още незаплатено възнаграждение директно от насрещната страна при благоприятен изход на делото, би

⁶⁸ **Пороминска, Е.** *Правна помощ при защита на гражданските субективни права*. Дисертация за присъждане на образователна и научна степен „доктор“, Институт за държавата и правото – БАН, София, 2024, с. 76-77.

⁶⁹ Пак там, 76-77; **European e-Justice Portal**, “Costs – Malta”, достъпен на: https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/legal-aid/mt_bg (последно посетен на 17.05.2026 г.).

⁷⁰ **Пороминска, Е.** цит. съч., с. 77, 191.

се улеснил достъпът до съд на лицата с ограничени финансови възможности, които не попадат в обхвата на правната помощ. Същевременно не може да се отрече, че подобна уредба би създавала и риск от недобросъвестни практики, при които едно вече извършено плащане умишлено не се декларира като такова, а се претендира присъждане на договорено, но неполучено възнаграждение. В подобна хипотеза изпълнението на задълженията към фиска би могло фактически да се постави в зависимост от резултата от делото – при успех възнаграждението би било официално заявено и съответните задължения биха били изпълнени, а при неуспех е възможно то да остане извън официалния оборот. Поради това политиката за възстановяване единствено на вече извършени разноски може да бъде оправдана и със съображения, стоящи извън рамките на самия съдебния процес и свързани с фискалната дисциплина. В този смисъл преценката дали следва да се разпределят само доказано извършените разноски, или да се възприеме по-либерален подход, до голяма степен зависи от начина, по който съответната правна система балансира между фискалните интереси и съображенията, свързани с достъпа до правосъдие, като различните юрисдикции дават различен отговор в зависимост от преследваните цели в сферата на процесуалната политика.

2.2.2. Разноските като инструмент за влияние върху процесуалното поведение на страните

Следващото голямо проявление на държавната процесуална политика в сферата на разноските се изразява във възможността чрез тях да се направлява **процесуалното поведение на страните по вече образуваните производства**, което, от своя страна, се отразява върху **качеството и ефективността на правораздаването**.

А. Влияние върху процесуалната стратегия и процесуалната дисциплина

Финансовите последици от съдебния процес влияят осезаемо върху процесуалната стратегия – какви процесуални действия да бъдат предприети, колко средства да бъдат ин-

вестирани, какви рискове да бъдат поети, дали да се обжалва и т.н.⁷¹ Така например страните са значително по-стимулирани да ангажират **повече доказателствени искания** и свързани с тях по-високи разходи тогава, когато правната система предвижда възможност за възстановяването им. В подобна хипотеза извършването на съответния разход субективно се възприема като възвръщаема инвестиция, която увеличава шансовете за успешен изход на спора. Това нерядко води до **удължаване на общата продължителност** на производството, но това забавяне изглежда оправдано, защото води до **подобряване на качеството и ефективността на правосъдието**. Причината е, че по-добрата доказателствена обезпеченост предполага по-пълноценно изясняване на релевантните факти и създава предпоставки за постановяване на по-справедливи съдебни решения.

Въпреки безспорните преимущества на подхода, при който разноските по доказването на иска се разпределят според крайния изход на делото, той също може да създаде предпоставки за злоупотреби тогава, когато отговорността не е обусловена от преценка дали ангажираното доказателствено искане действително е допринесло за установяване на релевантни за делото факти. В подобна хипотеза страна, уверена в основателността на претенцията си и в очакваното възстановяване на разноските, може да ангажира доказателствени искания, които надхвърлят рамките на необходимото, след което да получи решение в своя полза и пълна компенсация на извършените разходи, независимо че ангажираният от нея свидетел не е разкрил релевантни за спора обстоятелства, или назначената експертиза не е потвърдила твърденията, за чието установяване е била поискана. И тук ясно се откроява ролята на законодателя като коректив, който може да отстрани риска от противоречиво прилагане на закона, като предвиди възможност за възстановяване единствено на онези разноски, които **действително са били необходими за изясня-**

⁷¹ Reimann, M., op.cit., p. 4.

ване на релевантните факти по делото (така Австрия⁷², Хърватия⁷³ и Германия⁷⁴). Подобен подход изглежда оправдан, тъй като не само гържи сметка за ефикасността на процеса, но и стимулира процесуална дисциплина и по-отговорно упражняване на процесуалните права.

Втори пласт на поставения проблем касае случаите, в които нормативно се предвиждат **финансови облекчения за страните в доказването или процесуални стимули, които пряко или косвено могат да доведат до удължаване на производството**. Типичен пример е институтът на освобождаване на такси и разноски, който несъмнено играе съществена роля за осигуряване на правото на достъп до съд на лицата, които нямат възможност да поемат разходите за едно съдебно производство. Необходимостта от възприемане на балансирана процесуална политика в този аспект произтича от факта, че след освобождаването им тези лица получават съществено процесуално преимущество пред насрещната страна, защото разполагат с максимална възможност за доказателствено обслужване на собствената си процесуална теза, без да се налага да съобразяват финансовите аспекти на по-разточителното си поведение. Подобна уредба може да постави въпроси относно равнопоставеността между страните и да се отрази негативно върху процесуалната дисциплина, което потвърждава тезата, че дори правила, насочени към улесняване на достъпа до съд, могат да породят сериозни системни затруднения. Поради това и в националната правна система изглежда оправдано да се обмисли възприемането на механизми, насочени към стимулиране на по-балансирано процесуално поведение,

⁷² **European e-Justice Portal**, “Costs – Austria”, достъпен на: https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/where-and-how/costs/at_bg (последно посетен на 17.05.2026 г.).

⁷³ **European e-Justice Portal**, “Costs – Croatia”, достъпен на: https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/legal-aid/hr_bg (последно посетен на 17.05.2026 г.).

⁷⁴ **European e-Justice Portal**, “Costs – Germany”, достъпен на: https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/legal-aid/de_bg (последно посетен на 17.05.2026 г.).

включително чрез задължение за възстановяване на разноските, от които страната е била освободена по реда на чл. 83, ал. 2 ГПК, при осъдителни искове с благоприятен за страната изход, като няма пречка да бъде регламентиран и законов залог върху присъдената сума до размера на дължимите разноски.

На емпирично ниво сходен проблем със създаването на стимули за по-разточително процесуално поведение е идентифициран в Англия и Уелс след реформата, осъществена с Access to Justice Act 1999 и последващите Civil Procedure Rules от 2000 г. С тях се допуска **прехвърляне върху насрещната страна на т.нар. *success fee*** – допълнително резултативно възнаграждение на адвоката на страната, която е спечелила делото, което възнаграждение често е обвързано с обема на извършената работа и вложеното време. Очакването то да бъде възложено върху насрещната страна отслабва мотивацията на страната да контролира обема на адвокатската работа, а оттам – и процесуалната дисциплина. Проведеният впоследствие статистически анализ установява приблизително 25% увеличение на базовите адвокатски разноски без съществена промяна в успеваемостта на исковете⁷⁵. През 2013 г. английският законодател се връща към първоначалния модел, като премахва възможността за възлагане на допълнителното възнаграждение. Реформата се превръща в показателен пример за диспропорциите, до които може да доведе неудачната процесуална политика, и демонстрира необходимостта правните системи да бъдат особено предпазливи при въвеждане на механизми, при които размерът на прехвърляемите разноски е пряко обвързан с количествени показатели, почасови ставки или други критерии, способни – пряко или косвено – да създадат стимули за ненужно удължаване на съдебното производство⁷⁶.

⁷⁵ Fenn, P., Grembi, V., Rickman, N., 'No Win, No Fee', *Cost-Shifting and the Costs of Civil Litigation: A Natural Experiment*, The Economic Journal, Vol. 127, 2017, F143–F160.

⁷⁶ Вж. Hodges, Vogenauer, Tulibacka, op.cit., p. 81-82, в което се изтъква, че адвокатските разноски са наистина предвидими само когато се прилага ясна тарифа, независимо от обема на извършената работа.

Негативен ефект върху функционирането на съдебната система се наблюдава не само при възприемането на неподходяща нормативна уредба, но и при липсата на такава, която да регламентира достатъчно ясно и последователно размера на възстановимите разноски. Последното лесно може да мотивира **нежелано процесуално поведение и ненужно удължаване на процеса**. Ярък пример за това е комбинацията между законодателна уредба, съдържаща *заявка* за пълно прехвърляне на разноските, съчетана с широка съдебна дискреция, без достатъчно ясни параметри, гарантиращи прозрачност и предвидимост. Подобна комбинация е особено проблематична, тъй като създава предпоставки за **лавинообразно увеличение на страничните производства по спорове относно разноските, които значително натоварват съдебната система и забавят основното производство**⁷⁷, без това да води до повишаване на качеството на правораздавателната дейност. Поради това изглежда оправдано насърчаването на процесуална политика, насочена към ограничаване на подобни производства, така че основният предмет на делото да не бъде засенчван от спорове относно неговото финансиране. В противен случай съдът се оказва в ситуация да запълва липсващата регулаторна рамка по въпрос, който при наличие на достатъчна предвидимост би пораждал значително по-малко полемика. Нещо повече, липсата на адекватни процесуални механизми в тази насока създава благоприятна среда и за **шуканиране на процеса** от недобросъвестни участници, тъй като отсъствието на предвидими граници на отговорността значително разширява възможностите за злоупотребни процесуални маневри.

Именно такъв е до голяма степен актуалният правен пейзаж в националната ни юрисдикция, създаден след **решението на СЕС по дело С-438/22**⁷⁸. Причината е, че както исторически, така и понастоящем българското законодателство

⁷⁷ Reimann, M. (ed.), op.cit., p. 28-29.

⁷⁸ СЕС, решение от 25 януари 2024 г. по дело С-438/22, „Ем акаунт БГ“ ЕООД срещу „ЗАД Армеец“ АД, ECLI:EU:C:2024:71.

съдържа ясна заявка за принадлежност към системите, близки до принципа „губещият плаща“. Факт е, че чл. 78, ал. 5 ГПК предвижда възможност за намаляване на разноските за адвокатско възнаграждение единствено при констатирана „прекомерност“ и след изрично наведено възражение. Следователно законодателят изхожда от идеята за пълен компенсаторен ефект, ограничен само от необходимостта да не бъде прекратена онази граница на разумност, отвъд която присъждането на разноски би накърнило справедливостта и би ги превърнало в средство за неоснователно обогатяване за сметка на на срещната страна. Същевременно регулаторният вакуум след решението по дело С-438/22 значително затрудни постигането на предвидимост и обективност при тази преценка и доведе до сериозни колебания в съдебната практика.

Б. Влияние на разноските върху начина на приключване на производството

Второто голямо направление на процесуалната политика, осъществявана чрез разноските, се проявява във влиянието им върху **начина на приключване на производството**. Най-очевидният пример за това е механизмът за насърчаване на съдебните спогодби и на участието в алтернативни процедури за постигане на такива чрез нормативно уредени възможности за възстановяване на част от платената държавна такса. Този подход безспорно е ефективен за постигане на поставените цели. Следва обаче отново да се подчертае, че важен допълнителен стимул за успеха на подобна политика е постигането на по-голяма прозрачност и предвидимост на разноските, особено по отношение на адвокатските възнаграждения, което според правната литература и икономическата теория оказва подчертано благоприятно влияние върху вероятността за постигане на споразумение.

В българското право израз на такъв тип процесуална политика, насочена към насърчаване на доброволното приключване на спора, е регламентираната в чл. 78, ал. 9 ГПК възможност за възстановяване на държавната такса при приключване на

делото със съдебна спогодба. De lege ferenda изглежда уместно такова право да съществува и при оттегляне или отказ от иска поради постигнато извънсъдебно споразумение, каквато възможност съществува в други юрисдикции (напр. Германия⁷⁹). Следва да се отбележи, че подобна уредба, макар и в ограничен мащаб, се съдържа в предишната редакция на чл. 78, ал. 9 ГПК (ДВ, бр. 11 от 2023 г., в сила от 01.07.2024 г.), която предвиждаше възстановяване на част от държавната такса при оттегляне или отказ от иска в резултат на споразумение, сключено в процедура по медиация. С последващата ѝ отмяна отпадна един от преките икономически стимули за страните да приключат спора чрез медиация, което сочи известна непоследователност на законодателната политика за насърчаване на алтернативното разрешаване на спорове. От тази гледна точка отмяната на разглежданата уредба трудно би могла да бъде оценена положително. Въпросът за възстановяване на част от държавната такса при оттегляне или отказ от иска е особено актуален при претенции, при които страните се договарят извънсъдебно, в процедура по медиация или извън нея, след което предприемат дължимото с оглед уговорките им поведение, но впоследствие опитът им да сключат съдебна спогодба и да си възстановят част от държавната такса се оказва неуспешен, тъй като с предприетото поведение (напр. плащане) е отпаднал правният им интерес като абсолютна положителна процесуална предпоставка за съществуване на правото на иск и съгът прекратява производството, вместо да одобри постигнатата спогодба⁸⁰. На практика страните са мотивирани да не предприемат активно поведение по изпълнение на задължени-

⁷⁹ Вж. Nr. 1211 Kostenverzeichnis (Anlage 1) zum Gerichtskostengesetz (GKG), достъпен на: https://dejure.org/gesetze/GKG/Anlage_1.html (посетен на 18.05.2026 г.).

⁸⁰ Вж. определение № 2733/25.10.2024 г. по в.ч.зр.г. № 1766/2024 г. по описа на Апелативен съд – София, недопуснато до касационно обжалване с определение № 315 от 30.01.2025 г. по ч. т. г. № 36/2025 г. на ВКС и определение № 172/29.05.2014 г. по ч.зр.г. № 130/2014 г. на Бургаския апелативен съд, недопуснато до касационно обжалване с определение № 826 от 12.11.2014 г. по ч.нр. г. № 2426/2014 г. на ВКС.

ята си по извънсъдебната спогодба, преди съдът да я одобри, което не само намалява мотивацията за сключване на спогодба, но и насърчава недобросъвестно поведение по договаряне без намерение за изпълнение, увеличавайки възможността за последващи правни спорове.

В някои юрисдикции (напр. Италия⁸¹) съществува и уредба, насочена към насърчаване на съдебните спогодби чрез регламентирани процедури за отправяне на предложения за спогодба, при които, ако предложението бъде отхвърлено, а крайният изход от спора не се окаже по-благоприятен за страната, отказала споразумението, последната **губи правото на възстановяване на разноските, направени след предложението**, и може да бъде осъдена да възстанови разноските на насрещната страна. Такава нормативна уредба е способна да окаже изключително силен стимулиращ ефект върху мотивацията за постигане на споразумение, тъй като значително увеличава процесуалния риск за страната, която неоправдано е отказала едно разумно предложение, особено когато то е отправено още в началните етапи на процеса и съществува вероятност впоследствие да бъдат нарупани разноски за няколко съдебни инстанции. Подобен подход изглежда и справедлив, тъй като санкционира единствено страните, които без основателна причина не са приели предложение, което обективно е било по-изгодно за тях, при положение че приемането му би довело до резултат, близък или идентичен с този, който би бил постигнат впоследствие с окончателния съдебен акт. De lege ferenda би могло да се обсъди въвеждане на подобни механизми и в българската правна система, с оглед осигуряване на последователност в националната политика за насърчаване на доброволното уреждане на спорове.

В. Разноските като санкция срещу недобросъвестно процесуално поведение

Интересен инструмент за регулиране на процесуалното

⁸¹ **European e-Justice Portal**, “Costs – Italy”, достъпен на: https://e-justice.europa.eu/topics/taking-legal-action/legal-aid/it_bg (последно посетен на 17.05.2026 г.).

поведение на страните, възприет в много юрисдикции, е **отговорността за разноски при недобросъвестно процесуално поведение**. В българското право такава е уредена в разпоредбата на чл. 92а ГПК, която, за съжаление, намира твърде ограничено приложение в практиката. Тя регламентира отговорност на страната при **неоснователно отлагане на делото**. Факт е, че случаите на неоснователно отлагане значително намаляха с приемането на новия ГПК до голяма степен поради възприетото с него концентрационното начало, което е без аналог по отношение на ефекта върху процесуалната дисциплина. Понастоящем регламентираната в чл. 92а ГПК отговорност би била приложима в хипотезите на своевременно поискано и допуснато доказателство, което не може да бъде събрано поради небрежност на страната и води отлагане. Такъв е случаят при допуснат разпит на свидетел, който страната не води в насроченото съдебно заседание, както и при изгадено съдебно удостоверение, което страната не е получила своевременно и поради това не е успяла да се снабди с необходимите документи. Следва да се отчете, че в подобни хипотези делото не може да бъде разгледано без съответното доказателство, освен ако съдът предварително не е определил срок за събирането му по реда на чл. 158 ГПК, поради което в тази случаи отлагането е процесуално неизбежно⁸².

Възможността за отговорност за разноски при недобросъвестно процесуално поведение представлява средство за стимулиране на концентрацията на процеса и процесуалната дисциплина, което следва да бъде оценено положително. Същевременно и тук се поставя въпросът за прозрачността и предвидимостта на разноските, тъй като често резултатът от проявената от страната или от процесуалния ѝ представител недобросъвестност се изразява в отлагане на делото, а единственият реален разход от това обикновено е необходимостта добросъвестната страна да заплати допълнително адвокатско възнаграждение за явяване в ново съдебно

⁸² Така Решение № 307 от 04.11.2025 г. по т. г. № 449/2025 г. на ВКС и Решение № 215 от 14.04.2025 г. по гр. г. № 1892/2024 г. на ВКС.

заседание. Когато обаче липсва достатъчно ясна и предвидима рамка относно размера на подлежащото на възстановяване възнаграждение или същото има символичен характер, санкционният и дисциплиниращият ефект на този тип отговорност значително отслабва и на практика може да бъде обезсмислен.

Г. Разноските като средство за стимулиране на желано процесуално поведение

Израз на процесуална политика, осъществявана чрез правилата за разноските, е и предвидената в много юрисдикции възможност за освобождаване от отговорност за разноски и за възстановяване на собствените такива **при признание на иска**. Тази уредба представлява и своеобразна санкция за страната, която е предизвикала или поддържа един потенциално предотвратим правен спор. В българското право подобно разрешение се съдържа в разпоредбата на чл. 78, ал. 2 ГПК. Ясно се откроява стремежът на законодателя да стимулира предпроцесуалните опити за доброволно уреждане на конфликта, да ограничи неоправданото ангажиране на съдебен ресурс и да насърчи процесуално поведение, водещо до по-бързо приключване на вече образуваните производства.

Правилата за съдебните разноски могат успешно да се използват за стимулиране и на други видове желано процесуално поведение, особено в хипотезите, когато се наблюдава известна съпротива от страните или процесуалните им представители да предприемат такова. В национален мащаб именно по този начин се осъществява част от държавната политика по насърчаване на електронното правосъдие и по-специално – на **извършването на процесуалните действия на страните в електронна форма**. Значителен стимулиращ ефект има предвидената в чл. 73, ал. 4 ГПК възможност за заплащане на намалена държавна такса при предявяване на искането за защита и съдействие в електронна форма в ЕПЕП, съчетана със задължение за довносяне на таксата при оттегляне на съгласието за връчване в електронна форма. Може само да се съжалява, че тази политика не е реализирана достатъчно последователно

по отношение на правилата за размера на таксите, дължими за изготвянето на преписи от електронно подадените книжа, тъй като при действащата уредба те се таксуват като официални преписи⁸³ и в немалко случаи размерът им практически обезсмисля подаването на документи в електронна форма. De lege ferenda изглежда уместно да се възприеме по-синхронизиран подход чрез въвеждане на по-ниски такси за изготвяне на преписи по книжа, подадени по електронен път.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

В заключение може да се обобщи, че разноските представляват съществен елемент от архитектурата на гражданския процес. Те оказват влияние върху вида на делата, които достигат до съд, върху процесуалното поведение на страните и върху начина на приключване на производството. Анализът на процесуалната им роля поставя множество предизвикателства пред националните юрисдикции, които следва да намерят своето разумно разрешение в стремежа към хармонична, целесъобразна и модерна правна уредба. Оптималният модел на разноските следва едновременно да гарантира достъпа до правосъдие, процесуалната справедливост, защитата на обществения интерес и ефективността на съдебната система. Именно в намирането на този баланс се състои едно от най-съществените предизвикателства пред съвременната процесуална политика.

Предложения de lege ferenda

1. Да се осигури по-висока степен на прозрачност и предвидимост на възстановимите разноски чрез въвеждане на ясни критерии за размера на възстановимите адвокатски възнаграждения.

⁸³ С определение № 4449 от 02.10.2025 г. по ч. гр. д. № 2884/2025 г. на ВКС се възприе, че приложима е разпоредбата на чл. 23, т. 2 от ТАРИФА за държавните такси, които се събират от съдилищата по Гражданския процесуален кодекс (ГПК), регламентираща таксуване като официални преписи.

2. Да се въведе специален режим на разноските по потребителски дела, съобразен с чл. 6, § 1 и член 7, § 1 от Директива 93/13, както и с практиката на Съда на ЕС, намерила израз в решение от 16.07.2020 г. по съединени дела C-224/19 и C-259/19 на СЕС и в решение от 21.03.2024 г. по дело C-714/22 на СЕС.
3. Да се обвърже възстановяването на разноските с преценка за тяхната необходимост, така че на възстановяване да подлежат единствено разноски за обслужване на доказателствени искания, които обективно са допринесли за установяване на релевантни по делото факти.
4. Да се преосмисли действащият модел на пропорционалната държавна такса чрез въвеждане на дегресивна скала с максимален размер.
5. Да се преосмисли размерът на таксите, дължими за изготвяне на преписи по електронно подадени книжа.
6. Да се разширят стимулите за доброволно уреждане на спорове чрез предвиждане на частично възстановяване на държавната такса при прекратяване на производството поради оттегляне или отказ от иск вследствие на постигната извънсъдебна спогодба.
7. Да се въведат механизми, обвързващи разпределението на разноските с неоправдания отказ на страната да приеме предложение за доброволно уреждане на спора, което не е по-неблагоприятно от крайния съдебен резултат.
8. Да се преосмислят критериите за предоставяне на правна помощ, така че тя да се допуска при наличие на достатъчна вероятност за успех на претенцията, а не само при липса на очевидна неоснователност.
9. Да се предвидят механизми за последващо възстановяване на разноските, които държавата е направила по реда на ЗПП или са заплатени от бюджета на съда вследствие на освобождаване на страната от такси и разноски по реда на чл. 83, ал. 2 ГПК, в зависимост от имущественото състояние на страната, както и при

осъдителни искове с благоприятен за страната изход,
в това число и чрез въвеждане на законов залог върху
присъдената сума до размера на дължимите разноси.

АДВОКАТСКИ ПРЕГЛЕД
Брой 4 / юли – август 2026 г.
Висш адвокатски съвет

Технически редактор *Людмила Никова*
Коректор *Мария Венедикова*
Предпечат *Яна Аргиропулос*

Редакционна колегия
Ангел Калайджиев, главен редактор
Таня Градинарова,
Иван Стойнев,
Петя Митрева,
Гергана Иванова

Ръкописи не се рецензират и не се връщат.

Изданието се разпространява безплатно
чрез адвокатските съвети.
Хонорари на адвокати не се изплащат.

Адрес на редакцията
Висш адвокатски съвет
София, 1000, ул. „Калоян“ 1А
Тел.: 02 987 55 13, 02 986 28 61; факс: 02 987 65 14
e-mail: library@vas.bg
www.vas.bg

Изданието е осъществено от
„Алто комюникейшънс енд пबлшинг“ ООД
София, бул. „Васил Левски“ № 31
тел.: 02 943 87 16; e-mail: office@alto-pr.com

Печат РОПРИНТ